

"CHRONIQUE DE VOLYN"

"VOLHYNIAN CHRONICLE"

ЛІТОПИС ВОЛИНИ

ВІННИПЕГ

ДОРОГІ ЗЕМЛЯКИ І ПРИЯТЕЛІ !

Поможіть нам позбирати вірші нашого поета і літературознавця, земляка і патріота **АРСЕНА КАРАШЕВИЧА**, який вчителював на Волині і на Вел. Україні та загузував українську культуру своїми оригінальними, глибоко філософськими віршами, що їх уміщував у різних українських журналах і часописах, найбільше в Літ. Науков. Віснику, НТШ та Шляху.

Наш Інститут має замір зібрати цей розкиданий культурний дорібок поета земляка в одну збірку і видати разом з життєписом друком, інакше і пам'ять про нього загубиться. Рівнож будемо щиро вдячні за подання даних з біографії поета.

Досі ми знаємо, що **А. Карашевиз** закінчив Харківський У-т, вчителював у Дермані і Харкові (1917). Викладав укр. літературу і мову. Був неодружений. Часто писав під псевдонімом — **А. КАРА**. Він збирав волинські народні пісні та інші етнографічні матеріали. Мав прекрасний голос, добре співав і грав на бандурі. Був високо інтелігентною особою. Користувався симпатією своїх учнів і громадян.

Всі матеріали і листування в справі **А. К.** просимо слати на адресу редакції Літопису: 509 Stella Ave., Winnipeg 4, Man. Редакція.

УВАГА ЗЕМЛЯКИ І ПЕРЕДПЛАТНИКИ!

НОВІ ВИДАННЯ ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ 1963-64.

Проф. С. Килимник — Український Рік в народніх звичаях в історичному освітленню, том. 5, (посмертний), стор. 288, 1964. Накладом автора і меценатів. Ціна \$4.00.

Д-р П. Шумовський — Остріг, історичний нарис, стор. 128 — таблиці родоводу кн. Острожських. Праця багато ілюстрована. Ціна \$2.00.

Митрополит Іларіон — Релігійність Тараса Шевченка, стор. 102, 1964. Накладом Ініціативного К-ту при ІДВ. (Фонди із збірок людей доброї волі). Ціна \$1.00.

Митрополит Іларіон — Митрополит Мученик Арсеній Мацієвич (Історична монографія), ст. 256, вид. ІДВ, 1964. Ціна \$2.50.

И. Сірий — Оповідання, збірка I, ст. 80, 1963, Накл. автора і д-ра Ф. Трусевича. Ціна \$1.00. Можна набути в ІДВ.

И. Сірий — Оповідання, збірка 2-га, ст. 190, 1964, Накладом автора і д-ра Трусевича. Ціна \$2.00. Оплата постова усіх видань наша. Управа ІДВ сердечно просить своїх членів і передплатників всі ці видання придбати до своїх бібліотек та старатись їх поширювати і між не членами.

ЛІТОПИС ВОЛИНИ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЗБІРНИК ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Редагує Колегія:

М. Боровський — головний редактор, М. Подворняк — техн. редактор, С. Радчук — відповідальний редактор, І. Онуфрійчук — адміністратор, О. Навроцький — коректор.

Видає: Інститут Дослідів Волині за поміччю Т-ва волинян у Торонті і Вінніпегу. Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти надіслані рукописи. Кореспонденцію і матеріали слати на адресу:

“LITOPYS VOLYNI”

P.O. Box 606, Winnipeg, Manitoba, Canada

Рік VII

1964

Число 7

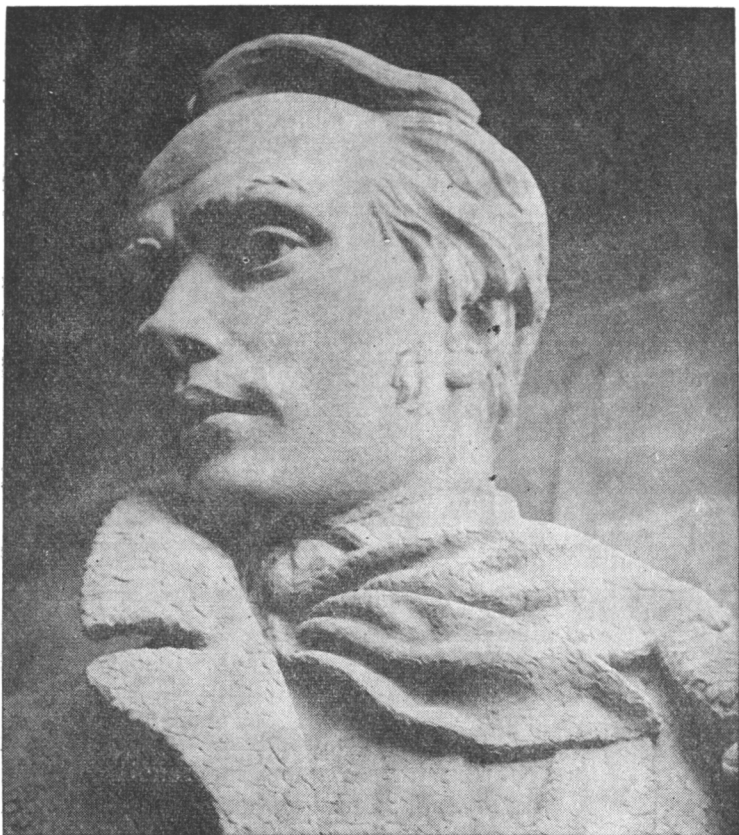
М. І. Мандрика

МЕСІЯ УКРАЇНИ

(В 150-річчя народження Т. Шевченка)

В цей 1964 рік обходимо найбільше Свято сучасної України — півторастоліття воскресення її з смертельної летаргії, з тієї, в теперішній термінології „коми”, за якою в більшості настає справжня смерть. Бо народження Тараса Шевченка принесло Україні божественне чудо воскресення. Божественне тому, що факт приходу на світ великого Пророка України не є „випадком” чи „збігом обставин”. Є вища Божественна Сила Одвічності, в законах якої ми існуємо. Взагалі, в широкій природі тими законами встановлено велику різnorodність „спецій”, велику різнобарвність і різновидність рослин, породи тварин, тими ж законами наказано також існування народів, націй. З тих законів палає наш патріотизм, любов до своєї „спеції” — нації, боротьба за неї, з них виникають національні антагонізми, війни. І ті закони посиляють людям і народам їх провідників, „пророків”, у різні ділянки життя: надхнених Духом Правди й Волі поетів, революційних героїв, політич-

D. M. HUCULAK
2991 WEST 42nd AVE.
VANCOUVER 13, B.C.
CANADA

Погруддя Тараса Шевченка з пам'ятника у Вашингтоні.

них вождів, релігійних провідників, творців мистецьких скарбів і т. і. Щоб народ, ця Божа „спеція” жила й розцвітала.

Ми, в цілому нашому загалі і кожний зокрема, цієї Божественної Сили не хочемо помічати, не бачимо її нашими духовними очима. Ми ретельно „студіюємо” історію, соціологію, національні рухи і т. ін. лише як **наслідки** великої й таємничої Причини, а ту Причину зневажливо ігноруємо. В більшості ховаємося за формальними релігійними обрядами, щоб не бути одіозними „матеріялістами”. Але та „формальність” закостеніла на „мощах” праведників, не йде „за віком”, за висловом Шевченка, і не має фактично-

го відношення до нашого живого життя, не включає в свої святці наших післанців з Божої ласки — пророків і мучеників живого народу.

Чого було Шевченкові зрікатися вигідного панського життя? Мати працю хоч би в Київському університеті, одружитися з княжною, стати багатим художником. Чого було всього того добра зрікатися і піднімати непосильну війну з російською імперією? Тому, що в його душу й серце Божественна Сила Одвічності вложила палаючий дух Месії України, пророка її визволення, її Правди й Волі. І той дух не давав йому спокою, вів його від особистого щастя на муки й страждання, на розп'яття за Україну. Той дух давав йому надхнення, дарував йому чарівні слова, малював в його уяві величні й трагічні образи минулого й давав прозріння будучого. Давав глибоку віру в народні сили, в народню міць до повстання, віру в остаточну перемогу української правди.

Тому, як Месія, Шевченко засіяв сонцем у темній українській ночі й непереможною силою захопив серця й душі своїх сучасників та став безсмертним провідником грядущих поколінь. Сила його поезії, глибина й широчина його пророчого зору — це дар Месії. Тому ніхто з поетів, які його так наслідували, не міг досягнути рівня його сили, глибини й краси в поезії.

В часи його народження Україна вважалася минулим. Ніхто з найкращих передових українців того часу не вірив уже в Україну. Оспівували славу її історію, оплакували її смерть... Не добачали живого п'ятнадцяти-мільйонового тоді народу. Не добачали його мук у неволі і не добачали великої його живої сили, закутої в летаргію злим ворогом.

Шевченко прийшов, щоб повернути колесо історії, одвернути тінь смерти над замученим народом і гукнути голосом божественної сили: „Встань і живи!” І його голос, його „Слово” стало на вік вічний на сторожі воскреслого динамічними силами життя народу.

Божественну місію Шевченка з великим здивованням зрозумів його сучасник П. Куліш, який так писав у своїх „Листах з хутора” після Тарасової смерті, говорячи ніби словами самого Тараса:

„Се возвістив я людям слово велике, праведне, во віки

і віки непохитне . . . Не збавить йому сили ніяка сила земная, і поки світу сонця, поти воно не забудеться” . . . І далі Куліш каже: „Усяке слово його тепер якимсь новим світом сіяє, і дивом здається, що такий поет недавнечко ще жив між нами” . . .

Обставини приходу на світ Шевченка належать до тих містерій, в яких у різних народів оповідається про прихід їх „месій”; головною рисою в них є походження з убогої хати, з побуту простих бідних людей. Як би Шевченко прийшов у світ у значно раніші часи, то може і про нього пішли б ще й інші містерії, що звичайно прикрашують народження „месій”. У всякому разі для українського народу Шевченко прийшов як справжній месія в часи важкого поневолення й смертельної небезпеки щодо самого існування народу. Прийшов без попереднього, сказати так — еволюційного процесу, який би підготував об’єктивні умови для його приходу. Бо ні Квітка-Основ’яненко, ні Котляревський і інші при всіх їх обдарованнях, не були „предтечами” Шевченка. Він прийшов несподівано, як післанець Одвічності, щоб підняти Україну з її смертної постелі. Несподівано для тодішніх провідників, але сподівано для мас народу, що стогнали в неволі й прагнули свого визволителя.

В одному місці згаданих „Листів з хутора” П. Куліш каже, що „Він, Шевченко, їх (себто український народ) вивів, наче Ізраїля, із книжної неволі, в котру були городяни взяли всякий розум письменний” . . . Справді, Україна до Шевченка була для її тодішньої інтелігенції лише в книжках, в „книжній неволі”, — живого творчого діла (інтелігенції) серед народу й для народу не було. Шевченко приніс євангеліє життя, проповідь живої праці, масової діяльності, всебічного руху до відродження, до визволення, до повстання проти неволі й гноблення. В його часи тяжко було повірити в успіх такої праці, тяжко було увірувати у відродження України. Але його полум’яне слово і діло воскресили Україну й закріпили на віки непереможну віру в повне її визволення, викликали волю до здобуття того визволення.

У цьому його наказ і нам, „поза Україною сущим”: маймо непохитну віру в самих себе, в наші молоді покоління і волю до повного успіху нашої української праці. Тож треба працювати, треба жити українською працею.

ПРОРОК

*Світла мудрість до тебе прийшла
Не з талмудів сухих мудреців,
Що шукали, мов темні сліпці,
Як позбавити людство від зла.*

*Ти джерела могутні відкрив,
Що народ з них століттями п'є,
І в стражданні людському скропив
Невмираюче серце своє.*

*Ти вродливу мову свою
Зміг підняти до найвищих висот,
Щоб повірив у себе народ
У невольнигім, панськім краю.*

*Ти сягнув на століття вперед
У тих віршах, що нагрі межі,
Став пророком великий поет,
Що підслухав кобзарські плагі...*

Любов Забашта

ЛЕСЯ УКРАЇНКА В ОТОЧЕННІ БЛИЗЬКИХ — РОДИНИ І ДРУЗІВ

(Спогади до 50-ліття її смерті).

Наша сестра Ольга Петровна Косач-Кривенюк у своїх спогадах про сестру Лесю писала: ... „Дарма, що наш батько був чернігівець, а мати полтавка, всі ми, їх діти, що народилися й зросли на Волині, а Леся чи не найбільше за нас усіх, вважали себе за волинян. Леся пристрасно любила Волинь, її дратували ті часті суперечки з лівобережцями, слобожанами, а часто і з киянами про те, чи Волинь (і Га-

личина) — Україна чи ні, чи чисто по-українськи говорять на Волині? З якою втіхою слухала Леся, коли наша мати завзято боронила Волинь і волинян та їх мову, бо й сама стала від довгого й докладного знайомства з Волинню й волинянами їх палкою прихильницею. Як радісно було Лесі, що наша мати у своєму вірші „Волинські спогади” голосно всім сказала, що „Волинь незабутня, славетня країна, що вона процвітає у пишній красі, що вона здавен має українську вдачу, що рідну мову в краях волинських всюди чути і те слово живе — віки невмируще — скрізь по Волині панує” . . . Ще в тому вірші мати згадала і любий Лесин Звягель, і Луцьк стародавній з старезним замком, і широку весняну повідь у ньому.

Це щира правда і тому мені була надзвичайно приємна пропозиція пана редактора Літопису надрукувати мої скромні спогади про Лесю Українку саме у збірнику, що так ревно дбає про ширення правди про нашу споконвічну Волинь, як невід’ємну частину України.

У 1963 р. минуло 50 років, як відійшла від нас Леся Українка, і залишила нам і майбутнім поколінням нашим свої невмирущі твори. Літературознавці, словесники досліджують, вивчають, аналізують її творчість, пишуть статті, проголошують реферати. Я за це не беруся. Але кожному з нас, хто захоплюється мистецькими творами, хто поважає своїх визначних людей, завжди цікаво знати і про особу самого мистця, про його життєвий шлях, хочеться мати уявлення про його правдивий фізичний і духовий образ. Автобіографії Лесю ніколи не писала. А що я сучасниця Лесі Українки, до того ж маю щастя бути її рідною сестрою, тому й хочу, як умію, поділитися деякими спогадами про Лесю, яка вона була в родині серед своїх близьких, рідних, друзів та серед яких умов їй жилося, як рівнож спростувати деякі хибні „свідчення” людей, що дуже мало або й зовсім не знали Лесі, а в своїх писаннях про неї просто багато вигадують.

Останній час ми спостерігаємо особливе зацікавлення особою Лесі, її біографією, як в Україні так і тут, і ця увага до її особи прийняла у декого дивний характер, — почали писати не тільки „спогади”, а ще й белетристичні твори (повісті, новели), побудовані начебто на даних з життяпису

Леся Українка.

Л. Українки, а насправді подають неправду. Автори цих писань молодшого віку, зрозуміло, не можуть відчутти й зрозуміти ані тої епохи, в якій вони не жили, ані того середовища, якого вони не бачили, от і фантазують кожен по своїй вдачі, а авторів старших (ровесників Л. У.) часто зраджує їхня стареча пам'ять, а часами вони піддаються бажанню в тих спогадах показати себе кращими як вони є. І перші і другі часто не дають собі труда уважно простудіювати правдиві матеріяли, що їх тепер досить багато надруковано, з них особливо вірші та листування Л. Українки, спогади сестри Л. У. Ольги Косач-Кривенюк, Клімента Квітки (чоловіка Л. У.), проф. Василя Сімовича, проф. Філарета Колесси. А, зрештою, якщо удасться повністю видати писання сестри Ольги про Л. У., що тепер йде до друку, тоді широкі кола читачів матимуть повну і вірну біографію Лесі Українки.

Спогад мій про Лесю сягає до перших років мого свідомого життя, мого безжурного дитинства. Нас батьки не віддавали рано до школи (гімназії тоді були російські), а готували до середньої школи вдома і ми до гімназії вступали до 4-ої або 5-ої класи, а сестра Ольга до гімназії вступила аж до 7-ої класи. Я наймолодша в родині, отже, коли старших сестер і брата мама повезла на зиму для науки в Київ, то мене з Лесею і батьком залишила вдома (в нашому маєтку Колодяжному на Волині). Леся не поїхала тоді через хворобу ноги.

У цей період стан здоров'я Лесин був лихий, все ж вона тішилась, що перебуває в Колодяжному, яке так любила. Не менше любила нашу природу, наших людей, нашу мову. Діалект поліський, волинський вона добре знала і деякі місцеві слова їй більше подобались ніж їхні синоніми, загально вживані в літературній мові. Наприклад, таке „ви-т'є” замість „ви” вона вважала більш ввічливою формою, що наче виявляє більше пошани до того, кому говориться. Або про здрібнілу форму — „людойки”, „головойка” (замість людоньки, головонька), що це якось наче м'якше, ніжніше. Тато, обтяжений службою та своїм господарством, не мав можливості приділяти мені, як найменшій, дуже багато уваги. Отже, найбільше тоді опікувалася мною Леся. І хоч я тоді була ще мала, всього 5—6 років — проте дуже добре пам'ятаю той час, до дрібниць включно.

Не всі, хто знав Лесю поетесу, письменницю, знають, яка то була ще й в інших багатьох відносинах виключна, особлива, щедро обдарована природою, людина. Наприклад, Леся мала не абиякий хист до малювання і музики, та той хист, на жаль, їй не судилося розвинути через хворобу, що з нею Леся боролася роками. Музику Леся дуже любила і грала добре, та блискучої техніки не мала, бо техніка набувається вправами; віртуози п'яністи, як відомо, вправляються по декілька годин денно, а Леся фізично не встані була часами просто сидіти, а бували періоди, коли їй приходилось місяць і більше лежати в гіпсі (у „липких кайданах”, як вона це називала). Проте, її гра на п'яно була дуже хороша. Грала вона гарні класичні речі або народні українські пісні, у виконання яких вкладала багато душі і почуття. А часом навіть грала якісь свої власні імпровіза-

ції. Лесину музику я теж пам'ятаю від свого дитинства, бо вона тоді, залишаючись зі мною, багатенько грала. Часами я просила Лесю заграти для мене — тоді вона грала щось веселеньке „до скоку”, а часами я казала: — ну, тепер заграй для себе, бо якимсь дитячим інстинктом розуміла різницю між тим, що вона грала в присутності когось і як грала, коли залишалася сама, без сторонніх слухачів. Я ж і тоді слухала її, сидячи тихенько, не перешкоджаючи.

Леся в той період дуже багато читала, студіювала і сама писала. Проте й разу не було, щоб вона коли на мене „нагримала” за те, що я, відповідно до моєї жвавої вдачі і дитячого віку, вбігала до неї зі своїми дитячими запитами чи інтересами і перешкоджала їй в роботі (як це характерно для Лесі!). А часами я ще й кликала Лесю до участі в моїх забавах, чи то, як мені уявлялося тоді, в моїй „роботі”. І не раз Леся відкладала свою працю і прилучалася до моїх забав, роблячи їх такими цікавими для мене, і як я пізніше оцінила їх — якіж-то корисні були для мене забави! Леся мала „золоті руки”, за висловом однієї приятельки нашої мами, вона уміла, як ніхто, з нічого зробити щось дуже цікаве, часто художнє, напр., з квітки маку, або й з сухої маківки та паперців кольорових та клаптиків шовкової матерії, Леся робила для нас молодших сестер чудові ляльки, або могла з паперу і якихось трісочок, кори, тощо — зробити лицаря в латах. Багато пізніше, напр., Леся зробила нашому малому племінникові (синкові сестри Ольги) надзвичайно цікаву ляльку мурина з шкаралущі кокосового оріха. А як вона гарно вишивала та мережала! На ім'янини татові, мамі і старшому братові Михайлові Леся щороку дарувала свої прекрасні вишивки. Цієї зими, про яку згадую, татові на ім'янини (21. XII.) Леся вишила дуже майстерно пацьорочками і шовком пантофельку, щоб на ніч вішати в ній кишенькового годинника. Це був дійсно художний твір, батько його беріг усе життя.

Якось на Різдвяні вакації вся наша родина з'їхалася в Колодяжному. Мама з дітьми Ольгою, Оксаною та Миколою з Києва, а старший брат Михайло з Дерпта. Гостювала тоді у нас наша тітка з своїми синами, ровесниками моїх старших сестер. Отож родинний гурт зібрався величенький. Надумали тоді наші батьки на Новий Рік організувати заба-

ву для всіх — ялинку та вечір літературних, музичних та вокальних виступів і живі картини. Леся була не тільки надхненницею та головним режисером цієї імпрези, але брала найжвавішу участь і допомагала у всьому. У неї вистачало снаги й охоти не тільки на керівництво, але вона й безпосередньо допомагала все робити, починаючи від уважного керівництва і науки на репетиціях з виконавцями співу, музики і деклямації, а кінчаючи окрасами на ялинку, які робила дуже оригінально і гарно, та костюмами і реквізитом до живих картин. Єдино, що було доручено безконтрольно робити братові Михайлові (він був фізик) — це освітлення імпровізованої сцени, бенгальські вогні і т. інше. Михайло виконав усе блискуче, хоч це й важко було за тих умов (електрики тоді в селі не було). Виставу всі глядачі визнали за дуже вдалу, хоч серед глядачів були дуже вибагливі, як Микола Лисенко (наш славний музикант) та Володимир Науменко, відомий громадський діяч і педагог, що перед Новим Роком завітали з Києва на кілька днів до наших батьків, з якими здавна приятелювали.

Я згадую про цей давній час тому, що характеристичні для Лесиної вдачі властивості виявлялися у неї ще з молодих літ і залишились до кінця життя. Пізніше на довший час, особливо взимку, Леся не могла жити вдома, хвороба змушувала її жити на літниськах чи в санаторіях (в Криму, Італії, а в останніх роках на Кавказі та Єгипті). Та де б не перебувала Леся, вона завжди тужила за Україною та за своїми близькими, рідними. Це так яскраво відбилося в її численних листах — до мами, до сестри Ольги та до нас молодших. Отже, як тільки Леся мала змогу, то приїздила хоч би на короткий час додому, найчастіше те бувало в теплу пору року (кінець весни, літо, рання осінь), а на зиму мусіла подаватись десь у тепліший край.

Коли з'ясувалося, що в Колодяжному на Волинському Поліссі, де багато вогкості, підсоння для туберкульозно-хворих шкідливе, тоді батьки наші подбали, щоб мати осідок на літо в гарному сухому підсонні. Тоді мама наша купила 9 десятин лісу в дуже мальовничій і здоровій місцевості на Полтавщині, на горі над річкою Пслом, під самі-

сіньким м. Гадячем, де мама мала спадщину від своїх батьків. Ми називали його „Зелений Гай”.*)

Місцевість та дуже здорова, природа розкішна, будинок був хороший, просторий, цілком відповідав не тільки вимогам гігієни, а й естетики. Отже наша родина щороку почала з'їждитися на літо до „Зеленого Гаю”, а з нами і Леся що-літа приїжджала сюди, хоч як і шкода було їй, що не могла жити у Колодяжному, на будь-якому Волинському Поліссі. Ми ж дуже раділи, що умови для відпочинку, чи і для її письменницької праці в „З. Г.” дійсно були ідеальні, виняткові. Коли Леся потребувала зосередження чи взагалі часового відокремлення, самотності, вона завжди мала його в своїй кімнаті. Ніхто тоді не заважав їй, не турбував, коли ж хотіла товариства, то ішла до гурту, що складався з членів нашої родини та дальших родичів (тіток, дядьків, кузенів і т. д.), а також із приятелів, друзів наших, які що літа у мами гостювали.

Багато видатних людей побувало в „Зеленому Гаю” — одвідини Лисенка, Кобилянської, або художників Красицького чи Труша та інших наших славних мистців та науковців чи громадських діячів. Це добре пам'ятаю, бо було вже за часів мого юнацтва та дорослого віку.

Отже Леся в Зеленому Гаю і відпочивала і творила. Товариство з З. Гаю, літом інколи досить чисельне, складалося з людей різного віку, різних уподобань, різних переконань; людей так би мовити, з трьох поколінь. А в пізніших роках у Зеленому Гаю перебували ще й мамині малі онучата. Натурально, що у таких різних людей були різні зацікавлення, особливо різні політичні переконання, — були в товаристві помірковані демократи й ярі самостійники, а також соціалісти, ніколи серед цього товариства не було ані україножерів, ані чорної сотні, ані більшовиків. Тут до речі буде згадати, що в часі дискусій цієї різнодумаючої громади, Леся завжди толерувала кожного „інакомислящого” і хоч твердо завжди обстоювала свої погляди й одверто висловлювала незгоду в будь-чому зі співбесідників (так само як і мама), але особисто ніколи не обра-

*) Мої спогади про „Зелений Гай”, як назвала мама цю свою посілість, друкуються тепер в органі СВА, „Наше Життя”.

жала своїх опонентів, завжди провадила дискусію в цілком коректних формах. Тому ця толерантність панувала між усіма.

Коли я згадувала про маму в ті часи, я писала, що мама була особистість, обдарована широким діапазоном зацікавлень, розмова з нею була цікава кожному, не тільки однодумцям, товаришам по літературній чи громадській праці, а дійсно кожному, то й ці мої слова з неменшим правом треба застосувати і до Лесі. Пригадую літо 1904 року, коли була російсько-японська війна, або 1905 рік (перша російська революція), коли до затишного Зеленого Гаю доходили відомості великої суспільної ваги. У Зеленому Гаю діставали кілька газет російських та закордонних, української преси в Україні тоді не було. Як жваво Леся цікавилася життям, як раділа виявом людських зусиль, направлених на добро людства, на прогрес науки, мистецтва й як обурювалася на вияви ниці людської чи то окремих одиниць, чи то цілих урядів, як ненавиділа всяке насильство.

Пам'ятаю також, як цікаво бувало вечорами, коли траплялось, що через дощ неможливо було піти на прохід у ліс чи в степ, або поїхати човнами по Пселу, коли під проводом Лесі улаштовували таку розвагу: писали на т. зв. „конкурс”. Вибирали якебудь слово, — це була назва твору. Писали всі, хто хотів, можна було писати прозовий твір чи поезію якого завгодно жанру, з якого кому хотілось часу і побуту, словом авторів давалася цілковита воля. Писати могли кілька годин, а тоді всі збиралися у великій залі і читали вголос всі ці твори. Звичайно читала мама, бо вона через свою редакторську практику добре розбирала всяке писання. Кожен з присутніх при читанні оцінював твір, не знаючи, хто автор того твору. Хто отримував найбільше кращих оцінок — одержував нагороду цього „конкурсу”. І хоч автори були різні — були там і письменники з іменем і початківці і зовсім не письменники, а люди різних інших професій (лікарі, агрономи, архітекти та ін.) та й без жодного фаху, що ще вчилися. Ці змагання в літературі всім були цікаві і траплялося, що нагороду діставав за твір не письменник. Наприклад, сестра Ольга (лікар) одного разу отримала нагороду за свою новелю, хоч у конкурсі мав свій

твір письменник. Новеля Ольги дійсно була добре написана — і змістом цікава і формою гарна. Леся завжди брала участь у цих конкурсах і як траплялося, що когось іншого твір одержував вищу оцінку ніж її, щиро вітала автора. Тут до речі буде сказати — що скільки я мала нагоди за своє довге життя ближче знати багатьох видатних талановитих людей, то зауважила, що чим більший талант, тим скромніша та людина, тим спокійніше ставиться до критики його твору, навіть до негативної критики. І навпаки, бездари завжди амбітні, хотіли б, щоб їхні навіть нездалі твори тільки хвалили, а в кожному, хто висловив негативну оцінку його твору, вбачають особистого ворога. Як Леся уважно ставилася до читачів її творів, можна навести такий епізод. Якось мама, сестра Ольга з чоловіком, тітка наша Олена Тесленко з своїм чоловіком, дядина Л. Драгоманова та я зібралися у мамі і прочитали в цьому родинному гуртку вголос „Лісову пісню”. Леся була тоді в Єгипті і прислала рукопис цього твору, щоб його віддати до друку. Ми всі, прочитавши твір, були в захопленні від цього Лесиноного шедевра. Ольга написала про це Лесі і Леся зараз же відповіла, як вона рада, що її найближчі так привітали її твір. У листі вона писала: „Кожен „пророк” таки найбільше домагається „слави в отчизні своїй і серед родини своєї” може саме тому, що цього найтрудніше досягнути”. І просила Ольгу, щоб вона докладно написала, що саме сказав кожен з нас про „Лісову пісню”: що мама, що тітка і т. д., навіть, що я сказала, хоч я тоді була молода дівчина з невиробленим смаком.

Біографи Лесі Українки вірно характеризують її, як людину мужньої сильної вдачі, принципову, непохигну в обстоюванні своїх переконань. Це вірна, але неповна характеристика, бо Л. У. до того була ще й ніжна, ласкава, чутлива до всякого страждання інших і ці її особливості кожен з нас найближчих її рідних з вдячністю це відчував, а я була щаслива не тільки тому, що зазнала її ніжної любови, а ще й буквально завдячую своїм життям Лесі. Перший раз вона врятувала мене, як я двохрічною дитиною хворувала на дифтерію в тяжкій формі, — тоді ще не було анти-дифтерійної сироватки, отже вижила я тільки завдяки надзвичайно дбайливому Лесиному доглядові. Вдруге, це

восени 1905 року, коли я хворіла на черевний тиф у Петербурзі, куди я приїхала вчитися і вперше опинилася серед чужих людей. Леся приїхала мене рятувати, а втретє Лесині ім'я мене врятувало з неволі 1939 року, бо вісім років, що мені було присуджено в 1937-му році відбутися в концтаборі, я, звичайно, не витримала б у тих жахливих умовах заслання.

У вірші „Ніобея” Леся говорить про одну з дочок Ніоби:

„Тая ж одважна була і розсудлива й тихо завзята,
Завжди готова усіх захистити одним своїм серцем,
Тим то до неї горнулись мої всі малятка,
Сльози свої їй несли, вона ж дарувала їм усміх.”

Отака ж і Леся була, як ця дочка Ніобеї.

**

Після операції хворої ноги, яку зробив Лесі в своїй клініці в Берліні світової слави хірург Бергман, Леся кілька років почувалася добре, не терпіла фізичних страждань і могла провадити звичайне нормальне життя здорової людини, навіть одну зиму, 1906-7 рік, — прожила з родиною в Києві і дуже продуктивно працювала (в цьому періоді з'явилось декілька її великих творів, а також Леся включилася було в громадську працю Київської „Просвіти”). Та поміж своєю літературною і громадською працею Леся завжди знаходила час приділити увагу і нам своїм молодшим сестрам і братам. У мене, наприклад, першою учителькою музики, а також і французької мови була Леся. Ту науку під Лесиним керівництвом я й досі згадую з вдячністю, так вона вміло провадила її, така лагідна, бадьора, часто навіть весела, так терпеливо ставилася, коли я чогось одразу не могла виконати, хоч вимагала великої пильності, поки не досягнула гарних наслідків. А коли від'їздила і жила далеко від родини, то завжди у неї був інтерес до кожного з нас. Тепер, читаючи її листування, в кожному листі знаходимо вияв того зацікавлення. То вона запитує про нас, то пише про нас комусь іншому — мамі, татові чи комусь із родичів. Всі особливості вдачі кожного з нас вона вміла підмічати дуже вірно, тому Лесині характеристики і пестливі назви для кожного з своїх бували дуже

влучні. Всі ми зростали в атмосфері родинного щастя, що порушувалося тільки турботами за здоро'я Лесі, яка стільки натерпілася протягом свого короткого життя. І як ми всі раділи, коли Лесі лекшало!

Але 1903 року нашу родину спіткало перше тяжке горе — несподівано помер наш старший брат Михайло, талановитий молодий вчений. Лесею з Михайлом (що був 1 рік старший від Лесі) в'язала така міцна ніжна дружба з малечку і до кінця його життя, що немає слів висловити той жаль, ту Лесину розпуку, після отримання страшної вістки про смерть брата. Пізніше Леся писала до Кобиллянської, що коли б не чоловік її Квітка та її приятелька, Марія Биковська-Беляєва, що були тоді з нею, то певне вона й не пережила б цієї втрати.

На весні 1909 року другий удар — помер наш батько.

Останні роки свого життя Лесі знову прийшлося мандрувати далеко від рідного краю. У неї почався туберкульозний процес у нирках. На цю хворобу тоді ще не було ліків, єдине, як казали лікарі, що може допомогти організмові самому боротися з недугою — це було перебування в Єгипті з його гарячим і дуже сухим підсонням. Тричі Леся їздила на зиму до Єгипту. Перша подорож дійсно трохи допомогла Лесі, коли вона повернулася весною на Кавказ, де вона тоді стало мешкала з своїм чоловіком. Одразу вона почувалася значно краще та досить скоро стан здоров'я Лесі знова погіршав. Наступна подорож не дала сподіваного полегшення, а підчас останньої (зима 1912-13 рр.) — Лесі ще погіршало. Залишатись довше в Єгипті європейцям, навіть здоровим, неможливо, бо весною, коли там починає віяти так званий „хамсін” вітер з Сахари, що несе сухий гарячий пісковий пил з пустелі, настає нестерпна спека — нема чим дихати.

Повертаючись з Єгипту додому на Кавказ, Леся заїхала до мами в Київ. Щоб побачитись з Лесею, поприїздили й ми до мами — сестра Ольга з Катеринославу з малим своїм сином, брат Микола з Колодяжного і я з своїм чоловіком з Могиліва-Подільського. Незабутній то був час. Одного вечора Леся читала родині й друзям у маминій хаті свою недруковану ще п'єсу „Бояриня”. Усім цей твір дуже сподобався і Леся його подарувала мамі. Пізніше в

1914 р. мама його видрукувала в „Р. К.". Під час того перебування в Києві Леся бачилася з українським товариством. В українському Клубі „Родина" було навіть уряджено на честь Лесі спеціальне зібрання, де зібралося все Лесине ближче товариство. Було якось особливо приємно на цій вечірці. Обмін думок був дружній, щирий, привітний. Говорилося багато промов, промовляла і сама Леся. Між іншим Леся говорила про потребу приєднання до Клубу позісталих товаришів. У той же час Марія Старицька влаштувала в Музичній Школі Лисенка (де був відділ української драми, яким вона керувала) виставу з учнями Школи. Поставили дві Лесиних п'єси, також була деклямація і співи — теж переважно з творів Лесі. Дуже багато уваги і привітності виявили тоді Лесі і старі друзі, й нові знайомі, що були на зборах, і нікому не спадало на думку, що це бачуть Лесю востаннє.

Лікування в Єгипті на цей раз не допомогло — не затримало процесу хвороби. Температура у Лесі була увесь час підвищена, аналізи, що знову їх зробили київські лікарі, були мало надійні, і лікар Фінк-Фіновицький, що раніше думав було лікувати Лесю якимись новими методами, оглянувши знову Лесю, залишив цей намір. Та Леся казала, що таки лікуватиметься тими новими засобами вже на Кавказі. Мама, що дуже турбувалася за Лесю, теж покладала надію на те нове лікування. Навіть сестра Ольга, сама лікар, хоч і розуміла більше за нас, як загрозливо погіршало Лесі — проте й вона не думала, що властиво вже становище безнадійне, — обидві нирки були вже хворі. Сама Леся, як завжди, завдяки своїй надзвичайній силі волі, так терпляче переносила страждання, що у всіх нас близьких зміцнювалась надія, що це погіршення тимчасове. Думаю, що тоді і сама Леся не гадала, що вже так скоро недуга її подолає.

Наприкінці травня Леся поїхала додому в Кутаїс. Мама в Києві лишилася сама, бо ми всі теж мусіли вернутися до своїх домівок. Мама саме тоді рішила переїхати вже на стало до Гадяча. Отже всі свої справи підготувляла, щоб у червні виїхати до Зеленого Гаю. Від Лесі приходили листи, але про своє здоров'я вона нічого потішаючого не могла написати, хоч і про погіршення стану теж не писала. А в половині червня написав мені Лесин чоловік, що

Лесі дуже погіршало і чи не могла б я приїхати, щоб допомогти йому в догляді хворої Лесі. Я зараз же виїхала скорим потягом на Кавказ. По дорозі заїхала до мами. Про лист К. В. я мамі зразу не зважилась сказати, а сказала, що маю вільний час і можливість — то й хочу одвідати Лесю. Але мама догадалася, що Лесі певне зле, бо одразу сказала, що й вона поїде зо мною. Другого дня ми з мамою виїхали на Кавказ. По дорозі в Катеринославі з нами виїхали побачитися на двірець сестри Ольга і Оксана (Оксана саме перед тим приїхала з Швейцарії до сестри Ольги з своєю малою донькою) і тітка наша Олександра Шимановська, що теж гостювала у Ольги (ми телеграфували, що їдемо до Лесі через Катеринослав). Ольга попросила мене, коли приїдемо до Лесі, телеграфувати їй докладно, — як чується Леся, що вона (Ольга), щоб там не було, візьме відпустку на службі й приїде теж до Лесі.

Два дні по нашому приїзді до Лесі їй наче покращало, знову ділилася з мамою своїми літературними намірами, тішилася, що ми з нею. Та третього дня Лесі знову погіршало, а в Кутаїсі тоді була жахлива спека, що дуже мучила хвору Лесю. Лікар порадив перевезти Лесю в гори (як пізніше ми зрозуміли — це він радив, щоб хоч трохи зменшити страждання Лесі, бо він бачив, що жодне лікування їй вже не допоможе).

Ми перевезли Лесю в гори до Сураму (це тиха мало залюднена здравниця (курорт) в околиці широковідомого живця „Боржом”). В Сурамі дійсно не було спеки, чисте гірське повітря, гарна природа. Лесина кімната була з балконом. Знову Лесі трохи покращало. Вона навіть щодня виходила на балкон, — йшла помалу, спираючись на мене, лягала в лежачка, дивлячись на чудовий широкий краєвид — гори вкриті лісом і долину, куди збігали гірські потоки. Але за три дні Лесі різко погіршало, — всяка їжа їй до того спротивилася, що при всій Лесиній силі волі, вона ледве могла себе змусити щось випити, і єдине, що вона могла без огиди їсти — це морозиво з ожини. На щастя навколо нашого мешкання в горах було цієї ягоди багато. Я збирала її і робила Лесі морозиво. Весь цей час у мамі надія змінювалася одчаєм, а то знову десь у глибині душі жевріла надія, а може станеться чудо і врятує Лесю, та над усім му-

чило почуття нашої безпорадності. Леся не тратила свідомости, тільки часами вночі марила. Дізнавшись, що має приїхати сестра Ольга, Леся зраділа і нетерпляче чекала. Вночі спитала, — „коли саме приїде Ліля?“ А довідавшись від мами, що вже скоро, що потяг Лілін приходить о 4-й год. ранком, Леся задрімала. Сестра приїхала насвітанку, але . . . Лесі не застала. Чуда не сталося! . .

Поховали Лесю на Байковому кладовищі в Києві між могилами батька нашого і брата Михайла. І досі, через 50 років, серце крається при тих спогадах, але я вважаю за свій обов'язок про це написати, бо та сила волі й любови, що виявили в життю — мати і донька—безприкладні. Мама і в хвилини одчаю знаходила в собі сили володіти собою і перед Лесею не виявляти своєї зневіри в можливість рятунку, а Леся мала в собі силу з любови до мами так героїчно терпіти страждання. Ніколи жодної скарги!

Ізідора Косач Борисова.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

*Пророк сказав би: „В тихий край Волині,
У пасіки, у вишні, у хмелі
Упаде з неба зірка України
І злине в світ — у всі кінці землі.*

*Небесним сяйвом блисне понад Київ,
Сягне до Нілу, сфінксів і пісків;
У глиб віків промінням гострим кине,
На древній Ур, до Трої смертних днів;*

*В пегери Риму в вік тяжкий Неронів;
Зруйнований освітить 'Русалим,
І вернеться у рідні землі знову
Гарягим Сонцем, золотом живим;*

*Розсиплеться воно у проміннях піснями
У всі хати, у всі сади й лани;
Будити буде приспаних віками,
В серця вливати творчий дух Весни”.*

*Чи був пророк, ніхто сказати не може,
Але прийшла з Волині зірка Божа.*

М. І. Мандрика

Антін Бужанський

ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТИ У ПІВДЕННО-СХІДНІХ СЛОВ'ЯН

Темою цього огляду є питання про походження державности в наших предків і це питання будемо розглядати по новому. Досі дослідники приймали свідчення літописів і легенд і датували початки нашої державности 9—10 століттям. Найавторитетнішим з цих джерел був київський літопис „Повість Временних Літ, откуда есть пошла Русская земля” та західня легенда про Чеха, Леха і Руса.

У цих джерелах говориться про якесь раптове появлення руської держави. Натомість нічого не згадується про давніші племінні держави, що існували на захід від Дніпра задовго до створення великої Київської держави.

Проте пізніший розвиток таких наук, як археологія, етнографія, мовознавство, антропологія й ін. виявили різниці не тільки між народами, але й між окремими племенами та групами племен.

Слов'янські племена, — перед 10 століттям, — були розкидані на широких обширах центральної, східної і південної Європи, від Лаби до Дніпрового басейну та від Балтики до Чорного й Егейського морів.

Розселення тих племен відбувалося не відразу, а їхнє вкорінення на теренах йшло різними шляхами. Прибулі, осідаючи на якомусь обширі, заставали там тубильців, що ще перед ними жили в тих околицях. Отож, не була це пустеля. Перед прибуттям слов'ян на тих землях вже жили фіни, балти, траки і інші залишки народів з попередніх діб. Слов'яни живучи спільно з ними на тій самій землі, поступово втягали в себе давніх мешканців. Одночасно слов'яни підсвідомо засвоювали собі від тих народів первні чужих культур. Таким чином з'являвся тут фізично новий тип населення, витворювалися діалекти, засвоювалися звичаї, обряди, типи житла, особливі знаряддя праці, — себто цілком особливий спосіб життя.

Новоприбулі зустрічали на окраїнах своєї нової батьківщини незаних досі сусідів, степових кочовиків і мешканців пралісів. Якщо прибулі були на вищій культурній

рівню, то вони накидали свою культуру місцевому населенню, а якщо вони були культурнішо слабші, то не тільки підпорядковувались місцевому населенню, але і за-
позичали від нього його культурні здобутки.

Географічні і економічні обставини часто штовхали бідні, але енергійні племена до завоювань сусідніх племен, що мешкали на багатших теренах.

Процес втягання чужої культури й цивілізації міг відбуватися, або безпосередньо, або за посередництвом племен, що сусідували з країнами і державами з високим культурним рівнем. Так на пр. слов'янські племена, що сусідували з скитами, траками або готами, за їх посередництвом пізнавали античну культуру. Якщо таке пізнання тривало довго, то воно відбивалося на духовій і матеріальній культурі й витворювало політичну свідомість даного племені. Посилювали, чи давали поштовх до такого переймання також торговельні зносини й війни з сусідніми народами.

Згадані обставини інакше виявлялися на лісових північних теренах, віддалених від країн давнього античного світу, а інакше на землях наближених до цього старого світу, себто на землях над Чорним морем. Племена полян, деревлян, сіверян, дулібів, волинян і білих хорватів розвивалися інакше ніж північні племена, бо мали якийсь, хоч і не безпосередній, контакт з античним світом.

У часі, коли племена східних слов'ян, що жили в околицях верхнього Дніпра, Оки, Двини і верхньої Волги йще перед 859 роком попали під зверхність варягів [11, стор. 18]¹⁾, племена, що жили на території України були йще незалежні. У 862 р. Київ, місто полян, також втратило незалежність, будши опановане варягами Аскольдом і Диром, що мали численну „дружину” і влаштували у цьому наддніпровському городі свою базу для походів на Візантію.

Аскольда і Дира замінив у 882 році князь Олег, що провадив на свої завоювання не лишень варягів, але і підбитих слов'ян-новгородців. Цей князь ще більше укріпив Київ й околичні городи й накинун створеній тут державі

1) Цифри в квадратних дужках означають число книжки в списку цитованої літератури і сторінку цитованої праці, коли це потрібно.

назву Русь. Він „прилучив” північно-західне плем'я деревлян і в 884 році наддеснянських сіверян. Наступного, 885 року підкорив він радомичів. Поважний спротив зустрів його з боку тиверців і уличів, поскільки літописи згадують, що він з ними воював — „імаше рать”. Ця боротьба не скінчилася безсумнівною перемогою Олега, поскільки вісім років пізніше ці племена виступають, як „толковини”²⁾, себто союзники. [11, ст. 18]. Показне також те, що греки називали військо Олега ні руським ні словянським, а вживали окреслення „Великая Скуфь”. [11, ст. 24].

Підбивання племен дніпрового Правобережжя, що не спішилося у залежність, продовжує князь Ігор. У 914 році він знову змагається з деревлянами і накладає на них велику данину. Древляни замкнулися в своїх племінних городах, а сам Ігор був ними жорстоко замордований. Ігор також провадив довготривалі війни з уличами і тиверцями. Далі на захід руські князі не запускалися. Лише 981 року князь Володимир Великий відбірає від ~~дахів~~ давні східно-словянські городи Перемишль, Червень і ін., що „суть і до сего дне под Русею”. З цього часу Волинь, у давньому і широкому значенні, була прилучена до руської держави.

Стільки довідуємося від київського літописця. Повернім же тему нашої праці до долі словянських племен, що від непамятних часів осіли на теренах правобережної України. Ці племена мали свою багату історичну минувшину, і про минуле є досить згадок в античних письменників.

Найдавніша вістка про народи на північ від Чорного моря знаходиться в праці батька європейської історії Геродота з Гелікарнасу (біля 480 до 425 до Хр.).

Розповідаючи про війну персів із скитами, Геродот, у 4-ій книзі своєї історії [розділ 16, 17] називає низку народів, що тоді сиділи на північ від скитів. Він подає, що за алідзонами живуть скити-орачі, які сіють не на хліб, а на продаж. На північ від них, над річкою Гипаніс (Бог), на захід від Бористену (Дніпра) живуть неври.

²⁾ Від слова „толковатися”, „столковатися” — домовитися, скласти умову.

А далі на північ від них знаходяться будини у лісистій країні.

Археологічні і лінгвістичні досліді останніх часів не-заперечно ствердили, що ці племена належали до пра-словян.

Описуючи неврів, Геродот подає в книзі 4-ій [розд. 105], що вони мали скитські звичаї і на одно покоління перед походом Дарія залишили свою країну із-за великої кількості змії: в їхній країні зявилося багато змії, а ще більше продісталося туди з північних нетрів, — тож населення перемандрувало до будинів. Далі Геродот, описуючи обичаї неврів, твердить, що вони либонь чарівники, бо і скити, і греки, що осіли в Скитії, розповідають, що раз на рік, кождий неврійчик перемінюється на кілька днів у вовка, а потім знову стає людиною. Країна неврів поросла різними лісами, а в найгустішому лісі є велике озеро оточене мочарами і очеретом. Там ловлять видр, бобрів і інших звірят з чотирикутною мордою, хутром котрих обшивають кожухи, а ядра котрих корисні при лікуванні матиці. Це оповідання Геродота свідчить, що він, через греків — колоністів чув про Полісся.

Перед початком війни з персами, оповідає Геродот, скити, не почувачи себе достатньо сильними у вигранню війни з персами у відкритій битві, післали гінців до своїх **сусідів**. Тоді зустрілися королі таврів, агатирсів, **неврів**, андрофагів, мелянхленів, гелонів, будинів і савроматів. Проте не всі погодилися виступити у війні. Королі агатирсів, **неврів**, і савроматів відмовилися допомагати скитам [4, кн. 4, розд. 119], підкресливши одначе, що вони не потерплять, якщо король персів Дарій нападе на них, але „доки це не станеться, ми залишимося вдома. Нам здається, що перси вирушають не на нас, а на тих, що самі персів скривдили” то є на скитів. І дійсно, скити на-падали на терени перської держави й панували там 28 років — тож похід Дарія був відплатою. Неври про це знали.

Стілько пише про неврів Геродот. Археологічні до-сліді на Волині і Волинським Полісся, де правдоподібно жили геродотові неври, виявили, що відкриті перед 2-ою

світовою війною пам'ятки висоцької культури³⁾ (цвинтарища, оселі і окремі предмети) треба уважати за залишки матеріальної культури неврів. Хоч, за Геродотом, неври багато запозичили від скитів, але затримали свою незалежність і мали своїх королів. Ї видно, що ця незалежність не була фіктивна, коли вони могли відмовити скитам військової помочі і виткнути їм, що самі винні, що попали у війну. Ця подія також свідчить про чисельність і силу неврів, які вже тоді мали свою племінно-державну організацію.

Розкопки висоцької культури на Волині, Підкарпатті і Поліссю виявляють скитські впливи. Натомість мішаний ритуал, виявлений на цвинтарищах висоцької культури — тілопальний-словянський і кістяковий-трацький — свідчать, що на цьому терені у 7—6 віках до Хр. трацька людність підпала словянському заливові.

Прихід скитів, змусив траків, що жили над Чорним морем, масово і поступово відходити на північний захід, так, що в добу раннього заліза (Гальштату) вони пересуваються через Поділля на Волинь. [5]

Архілох, старогрецький поет з половини 7-го віку до Хр., хвалячи трацьку зарадність і відвагу, називає траків „чубатими”. [1, стор. 17].

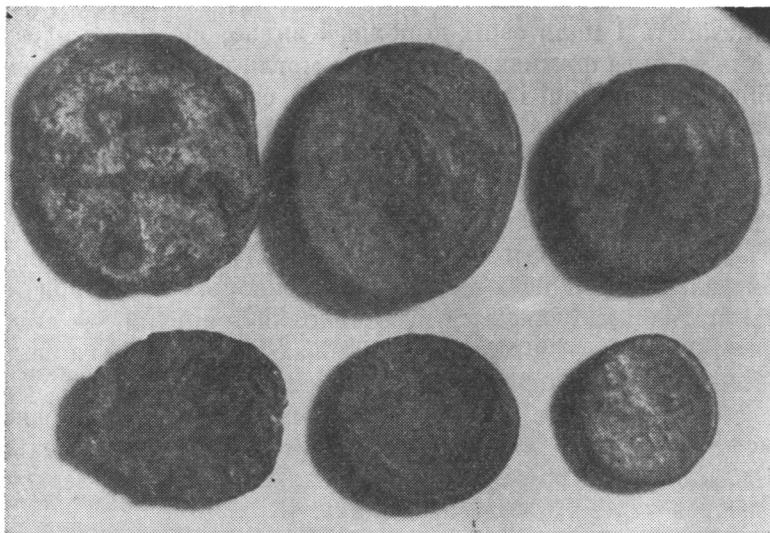
Наступні археологічні досліді з-перед 1939 року, на підставі пам'яткового матеріалу нововідкритих селищ потвердили це твердження (50 стійок висоцької культури на Волині). Серед великої кількості знахідок того часу вирізняються виявлені на Волині селища, могили, а навіть печера, де жили неври. У тій печері, в стрімкому скелястому березі теренового порогу Поділля знайдено кістяки, численні кости звірят, бойові сокири, глиняне начиння, прикраси тощо. [16]

До тієї ж доби неврів можна зарахувати скарб грецьких монет (атенська монета з 5 в. до Хр. і монет з грецьких колоній над Чорним морем з 5—4 в. до Хр.). Знайдено також монету Олександра Македонського (кінець 4 в. до Хр.), сиракузьку монету з зображенням німфи Аригузи з одного і квадриги з другого боку (5 в. до Хр.) й

³⁾ Назва висоцької культури походить від великого цвинтарища біля села Висоцького і Чехи під Бродами в Галичині.

монети короля Тракії Лезімаха (4 в.). Не рідкісні й тригранні бронзові вістря, що їх імпортовано з Сицилії. [16]

Стверджено також, що висоцька культура сягала і да-

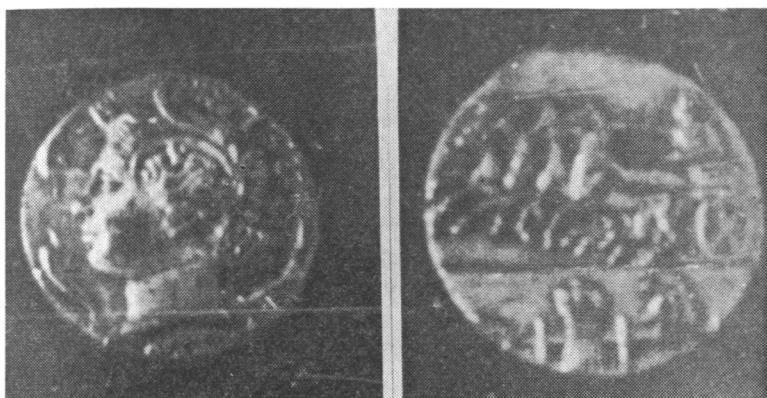
Монети: грецька із надчорноморських колоній з VI-V в. до Хр. Скарб знайдений в с. Пульханів, Луцького пов. на Волині.

лі на північ, північний захід та схід (Житомирська область) — до середнього Дніпра.

Геродотову назву „неврів” мовознавці виводять із словянського кореня „нур”, „нер””, звідки: ниряти, занурюватися і назви притоків Буга — Нур, Нурець, Нуретва, Нерестниця та літописна Нурська земля. Окрім тих назв словянського походження на просторі України, зокрема на Волині, існують назви передсловянські, як напр. трацькі — Дніпро, Дністер, Бог, Прут, Стир, Сян, Карпати й ін. [9]. Це насуває припущення, що прасловяни-неври опинилися на Волині і східньому Підкарпатті у 6 в. до Хр. і що перв сні оселі неврів знаходилися десь на півночі, десь над річкою ~~Хоринь~~ і середнім Бугом, у лісових і забagнених країнах Полісся. Ці терени не були незнані середньоморському населенню. Ще в добу неоліту на цих землях знаходимо оселі і пам'ятки населення, що належало до середньоморських культур, себто до культур

хліборобських, якими були трипільська культура, культура стрічкової кераміки і ін.

Врешті кілька фольклористичних пригадок. Геродот у 4-ій книзі згадує, що неври це чародії, і що кождий

Сиракузьська монета з V в. до Хр. З одної сторони голова німфи Ариети, з другої — квадрига. Знахідка з Городища біля с. Зимове, Волод. пов. на Волині.

невр щороку замінюється у вовка, а за пару день стає знову людиною. Це оповідання перетривало багато віків і передавалося йще в Київській Русі. У „Слові о Полку Ігоревім” згадується про князя полоцького Всеслава, який: „людем судяше, князем гради рядяше, а сам в ніщ волком рискаше: іс Києва дорискаше до кур Тматороканя, великому Хорсови волком путь прерискаше”. [13, ст. 26] Зрештою оповідання про вовкулаків затрималося й досі на Волині, Поліссю і Галичині. Відомо кілька редакцій таких оповідань й автор надіється незадовго повернутися до цієї цікавої теми.

У добі середнього латену (250-150 до Хр.) помітний посилений вплив прасловян на Київщину, Чернігівщину й Поділля, про що свідчить побільшення пам'яток висоцької культури. [6, ст. 53] Цей рух найпомітніший в басейні Серету, Збруча і Бога, де праслов'яни здобувають терени, що з них відійшли скити.

Приблизно в роках 400 до 100 до Хр. населення правобережної України поступово підпадає під впливи перворської і зарубинецької культур, що з них з часом

уформувалися південно-східні (українські) племена слов'ян раннього середньовіччя.

У ранній римській добі (1—200 по Хр.) на землі Правобережної України насуваються германські племена готів, гепідів, ругіїв, бургундів і вандалів; найдошкульнішими були напади багаточисельних племен готів і гепідів. Не значить це, що готи чи гепіди, цілковито підбили чи зігнали слов'янське населення з насиджених теренів, але просування готів і гепідів у 2-ім і третім віці на полудне посилює помітне і перед тим прямування слов'янського населення Волині, Поділля і Київщини до Чорного моря й на південний захід у напрямку Дакії, до кордону римської імперії. У цьому русі, на укріплення Троянового валу, ці слов'яни уперше зустрілися з римською імперією.

Тож ім'я легендарного Трояна переховувалося довго серед анти-слов'ян, а через них продісталося на Київську Русь. Староруський твір „Слово о Полку Ігоревім” згадує „тропу Трояна”, „віки Троянові” та „сім віків Троянових”. [13]

Після довшої перерви, спричиненої відірваністю від античного світу, ми знаходимо згадку про слов'ян аж в 4-ім віці в Йордановій „Історії Готів”. Описуючи відношення між слов'янами і готами, він згадує, що венди, хоч і поділяються на різні розгалуження, загально зветься склявінами й антами [7, розд. III, 4, 9]. Найвідважніші серед них це анти, що сягають від Данастра (Дністра) у місці, де випинається Понт (Чорне море), аж до Данапра (Дніпра); ці дві ріки знаходяться на відлеглости багатьох днів дороги одна від другої.

Пишучи далі про остроготів під пануванням гунів Йордан пише, що король остроготів Вінитар „бажаючи виявити свою відвагу, вирушив з військом на кордон анти і хоч зазнав поразки в першому з ними зударі, пізніше діяв енергійно й їхнього короля на ім'я Бож з його силами і 70 провідниками для постраху прибив на хресті, — щоб повислі тіла подвоювали тривогу підбитих. Проте він так панував лишень один рік, бо його не стерпів король гунів Баламар і вирушив з військом на Вінитара”. [7, розд. 48, поз. 247]

Інший римський письменник Прокопій сам був військовиком й брав участь у численних війнах. Він написав в рр. 545—554 вісім книг під заголовком „Про війни з готами”, в котрих окремі розділи присвячує слов'янам. Так у восьмій книзі він називає народи, що мешкали на півночі від Чорного моря, підкреслюючи, що „за комерами або утігурами на півночі сидять нечисленні племена антів”. Він їх вважає за войовничих і відважних; анти, посуваючись на південний захід, вдарили у трацькі землі, пограбували ці землі і захопили в полон багато тамтешніх римлян, котрих забрали з собою, вертаючись до своїх рідних селищ. [12, кн. VIII, розд. 14, 22, 24, 25, 27-29].

Описуючи політичний устрій антів, Прокопій пише, що слов'яне (балканські) й анти не підлягають владі однієї людини, але здавна живуть у народоправстві й тому усі, добрі і прикрі справи полагоджуються на спільнім зібранню. Можна припускати, що спільне зібрання людей, про яке пише Прокопій, це наше пізніше віче. Далі Прокопій описує, що анти живуть в нужденних хатах, що розміщені далеко одна від однієї. Ці два племена (склав'їни й анти) розмовляють тією самою мовою, нечуване варварською. Навіть зовнішнім виглядом вони не відрізняються, бо всі вони високі і незвичайно міцні, а їхня шкіра й волосся не дуже білі, більше русьві й напевно не переходять в темний колір, але всі вони більше рудаві.

Зникнення цього відважного народу з історичної сцени в 7-ім віці пояснюють їхнім відходом, під тиском аварів, з наддунайських й чорноморських теренів у північно-західному напрямку. Таким чином вони знайшлися поза засягом заінтересовань візантійських істориків.

Наука й досі не вияснила назви антів. Проф. Лер-Сплавінський вважає, що ця назва затрималася до 10 в. у хорватів і арабів, — Венетіт, Вантіт [9]. Припущення про відхід антів з давніх осель на північний захід Лер-Сплавінський підтверджує такими мовознавчими спостереженнями: „бо наступило послаблення мовних зв'язків антів з полудневими (Балканськими) слов'янами і їх мовне наближення до західних слов'ян. Кількома віками пізніше зустрічаємо в сусідстві західних слов'ян племена полуд-

невих русинів, що говорять українською мовою”. [9, стор. 5]

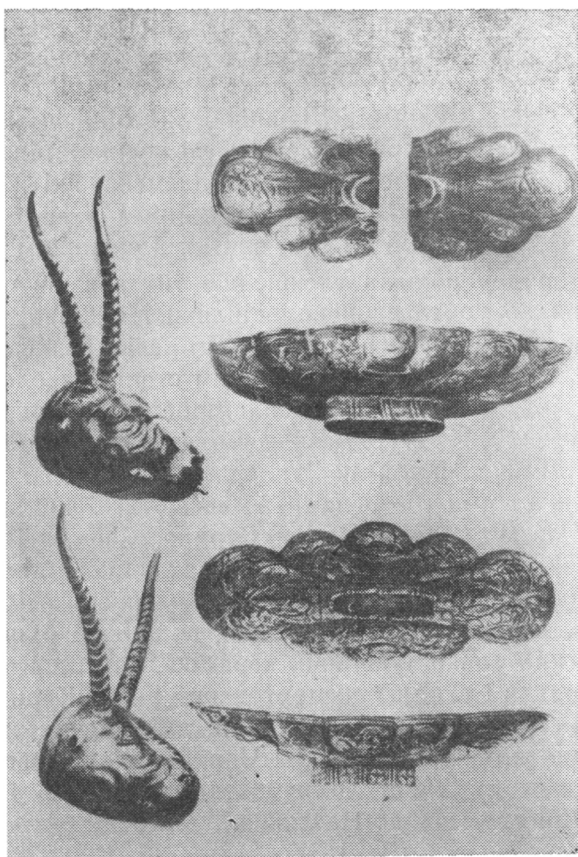
Лишаючи засиджені від віків розлогі терени причорноморські й придунайські, як також українські степи, під натиском різних тюрко-татарських орд, анти відійшли на північний захід, оселяючись серед споріднених їм племен дулібів, волинян і білих хорватів.

Відомий польський археолог Конрад Яжджевський так висловлюється про цей відхід антив: „в кожному разі, можна припускати, що волинський осередок антив задержав у другій половині 6 в. по Хр. політичну незалежність у відношенню до аварів. Незалежність цю захитав, або й цілком її знищив доперва напад аварів під проводом Апсіха в 602 році, на **волинських дулібів**, що займали тоді видне місце в племіннім союзі антив...” Ідучи далі за Л. Нідерле, можемо припускати, що власне тоді розсипався антський союз. [6 стор. 106]

Підсумовуючи усі відомости про антив, переказані нам грецькими і римськими істориками, як також погляди видатних вчених: археологів, істориків, мовознавців тощо, доходимо до заключення, що в 5-7 вв. по Хр. (а може й раніше), на величезних просторах між Дністром і Дніпром, на північ від Чорного моря і Дунаю, жили дуже чисельні словянські племена, об'єднані в антський союз. Відступаючи з тих теренів, ці племена затримали міжплемінний зв'язок і незалежність від кочовиків. Відійшли вони в північно-західному напрямку на Поділля, Волинь і краї над верхнім Дністром. Частина їх лишилася, одначе, на межі степу і в 9 і 10 віках виступають під назвою уличів і тиверців. На підставі археологічних даних стверджуємо, що анти були народом хліборобським, що користувалися плугом з залізним лемішем, мали високорозвинений гончарський промисел (знали гончарський круг), самі вміли обробляти залізо і інші кольорові метали (ювелірні прикраси) і мали розвинену торгівлю не лишень внутрішню, але і зовнішню і мали в обігу прибуваючі з зовнішньої торгівлі римські гроші як обігову монету на своїй території.

Археологічні знахідки матеріальної культури антив дуже часто зустрічаємо при розкопках на Київщині, По-

діллю, Волині і в Галичині. Кількість відомих дотепер знахідок римських **скарбів** на самій Волині начислюється на тридцять, а крім того знаємо понад 130 окремо знайдених монет. [16] Серед них варто згадати скарб з Бороchiць, Горохівського повіту, з котрого уціліло лишень

Предметовий скарб з VI-VII вв. по Хр. Срібні, позолочувані ритони і миски, знайдені в с. Хоняків, Острізького пов. на Волині.

1500 монет, переважно срібних, медаліон кесаря Іовіана (363—364) і срібне начиння. Це промовляє незаперечно за тим, що на теренах України, а тим самим і на Волині (що по кількості знаходження римських монет і скарбів

займає одне з перших місць) і в Галичині в часі від 1 до 5 століття римська монета була загально прийнятим платничим середником. Видко це виразно з приложеної до праці М. Брайчевського мапи знаходження римських грошей в Україні. [2]

Найбільше загушення тих монет на Україні, це Тернопільщина і Станиславівщина та наддністрянські околиці на полудне від Києва, натомість степова Україна майже зовсім не знає знахідок того роду. Словянські терени на північ і північний схід від України дуже бідні в знахідки римських монет, а скарби належать до великих рідкостей. Цей факт свідчить, що словянські племена, які жили на теренах України, між Дністром і Дніпром у часах Риму (1—4 віки), мали сталі торгові звязки з античним світом.

Першорядну роль в улекшенню тих звязків відігравали, очевидно, торговельні водні шляхи. Можливо, що про них думає автор Слова о Полку Ігоревім називаючи їх „тропи Трояна”. Вже при теперішнім стані археологічних дослідів, можемо цілком виразно прослідити концентрацію знахідок імпорту римських монет і скарбів вздовж таких волинських річок як Буг, Стир, а особливо Горинь і Случ, які своїми джерелами зближаються до допливів Дністра і Богу (Золота Липа, Стрипа, Серет). Були ці шляхи дуже старі, розуміється, не рахуючи найбільшого і найстаршого шляху Дніпром, що перетинали землі неврів, антів, тиверців, уличів, дулібів, волинян і білих хорватів. Легкий товар (тканини, кераміка, ювелірні вироби, вина, знаряддя і т. под.) експортований з Греції, римських провінцій Тракії і Дакії, як також з грецьких колоній на північно-західнім побережжі Чорного моря, легко міг бути довезений ріками до найдалших пунктів Полісся і в гору Дністром аж до Надсяння.

На полудне до Греції транспортовано з бігом рік Дніпра, Дністра товар тяжкий: збіжжя, шкури, м'ясо, рибу, мед і віск. Можливо, що в круг зацікавлень купців, римських і словянських, входив іще один товар — поліський-бурштин, що знаходився на Поліссю у великих кусках. [15]. Про це свідчить цікава і цінна знахідка в торфовищі недалеко села Сераховичі, Ковельського повіту, де в 1935 році знайдено підчас меліораційних робіт чо-

вен-довбанку, на дні котрого лежало кілька кусників бурштину і шкіряний капшук з римськими динаріями. [16, стор. 137, поз. 6]

Видко державна організація об'єднаного антського союзу могла забезпечити безпеку торгівлі і транспорту товарів.

Арабський амулет з-під Городища на Волині.

Не дивлячись на те, що між антами, за грецькими і римськими джерелами, панувала демократія сперта на „вічу”, виконна влада напевно належала до антських князів і можновладців. Джерела заховали нам імена таких антських князів: Бож, Ардагаст, Пірагаст і імена можних: Ідарій, Келагаст, Хилій, Доброгаст та інші. Військо їх, за тимиж джерелами, доходило до 100,000 вояків і здобувало перемоги над греками, римлянами і готами, і лишень неустаючі війни з аварами значно підірвали мілітарну силу антів.

Аналізуючи суспільний розвиток полуднево-східних племен, що творили сильну етнічну, економічну і політичну одиницю на точно означеній території, не можемо не добачати в тім старовиннім союзі племен характеру

найстаршої державної організації — найдавнішої слов'янської держави. Антський союз, як видно з його політичних потягнень, мав за ціль оборону своїх границь і своїх економічних та культурних інтересів. Держава антів мала свій ніби парламент „віче”, своїх князів, військо, старшину. Антська спільнота вже вийшла з стадії родового і племінного устрою, лишаючи за собою старовинну громаду і родово-племінний устрій [14, стор. 246]. До такого погляду прихильється російський історик П. Н. Третьяков пишучи, що культура правобережних племен у кінці першого тисячоліття по Хр. мала багато особливостей, що відрізняли їх як від північних, так і від полуднево-східних слов'янських племен. Згадуваний автор в своїй праці „Восточно-славянские племена” пише, що „початком феодалізму на Русі були 11-й, а може 12-й вік і не можна відкидати того, що в попередніх часах, державність у східних слов'ян існувала до 10-го віку” [14, стор. 303, 304]

Спільна територія, спільні політичні і економічні цілі, спільна мова (про це згадують історичні грецькі джерела) і звичаї, усе це скріплене розумінням спільної історичної долі, **дає право до признання антського союзу племен, за першу слов'янську державу полуднево-східних слов'ян.** ,

Коли порівнюємо державу антів з державою Самона (650—750), то вичислені риси державної організації антів промовляють за її першенством.

Держава Самона, як пише про це Герард Лабуда „не запліднила слов'янських традицій, а постать її лишилася незавважена серед найближчих їй моравських і чеських слов'ян”.

Держава антів не була епізодом в якійсь війні; тоді як держава Самона сформувалася для оборони перед аварами, то антський союз виріс з неврійсько-трацьких традицій. Далі згаданий автор пише: чи то пам'ять про неї (державу Самона) не покрила мовчанкою інших слов'янських державних утворів, що не знайшли свого літописця? Питання це завело б нас безпосередньо до загального питання про слов'янські держави. [8, стор. 285, 286]

У випадку генези постання держави антів, можемо припускати, що рух неврійських племен, особливо по

упадку скитів, спрямувався не лишень на схід, але і в напрямку Чорного моря, де створилися умовини для розвитку антських племен. Безпереривний рух кочових племен у чорноморських степах уриває старий звязок антів з східньо-римською імперією, а разом з тим вриваються згадки про них у грецьких хронікарів.

На північних теренах антських земель, в пасі лісо-степу, затрималися частини антських племен. Були це очевидно тиверці і уличі. У періоді, коли наступила певна перерва в русі кочовиків, ці племена почали знову поступенно посуватися в сторону Чорного моря і Дунаю. Про уличів і тиверців на тих теренах свідчили б згадки київського літопису; згадки досить туманні, а навіть назва уличів буває в нім часто перекичнена, що свідчить про давню зажилість їх на тих землях, про котрі літописець не міг написати нічого докладного.

Перша згадка в „Повісті Временних Літ” згадує тиверців і уличів зараз по волинянах — це значить, що ті племена сусідували з собою: „а уличі і тиверци сідахи бо по Дністру, приседахи к Дунаєві. Бі множество їх; сідахи бо по Дністру олі до моря і суть гради їх і до сего дне, да то ся зваху от грек Великая Скуф”. З тої згадки літопису видко, що йще перед першою половиною 9-го віку ці племена опанували полуднево-західні терени бувшої антської держави.

Під 885 роком літописець знову згадує словянські племена підбиті Олегом і зазначає: „а с уличи і тиверци імяша рать”. [11, стор. 14 і 20] З того виходить, що Олег не міг їх підбити і наложити данини, як то вчинив з іншими словянськими племенами.

У році 1093 „Повість Временних Літ” у зводі ігумена Івана описує більш докладно війни Києва з уличами. Описуючи час панування князя Ігоря літопис подає: „Ігор же сідаше і княжа Києві, мир імія к всім странам, а с уличи і деревляни імаша рать”, і післав Ігор свого воеводу Свінельда, щоб „примучил” уличів; і забрав Свінельд усі їх городи, крім одного Пересічня і облягав його три роки і ледво його взяв.

Імена уличів і тиверців виступають звичайно разом, а льокація перших над нижнім Дністром, других між

Дністром і Богом видається дуже правдоподібною. Археологічні дослідження останніх літ на теренах, засиджених в 9 і 10 віках уличами і тиверцями, виказали, однак, що люди жили на тих теренах без перерви від початків нашої ери. Щож торкається їх головного города Пере-

Городище Волинь при устю р. Гучви до Буга.

січня, то досі не вдалося усталити, де він знаходився. Тож території уличів і тиверців утотожнюють з полями поховань з правої сторони ріки Дніпра аж до Богу.

Щож торкається дальшої долі племен тиверців і уличів, то прихід печенігів, змусив їх посунутися в околиці верхнього Дністра і на Волинь (Тиврів, Винницького повіту, Улюч к. Сянока).

**

На північ від межі Поділля, аж до ріки Припять і на північний захід до басейну ріки Бугу, протягнулася врожайна смуга волинських лесів. Край цей від непам'ятних часів притягав своєю природою, підсонням, а в пізніших часах, своїм географічним положенням племена хліборобів з земель положених над Дунаєм (культура стрічкова і трипільська), як з північно-східньої Європи (культура лійкуватих пугарів).

У добу раннього заліза, коли на Волині і Поліссю розвинулася висоцька культура, плекана племенами неврів, на терени надбужанські приходить із заходу нарід культури дзвонових гробів. Люди тієї культури посуваються на полудне в сторону Дністра (Кельти).

У римській добі, коли пра-анти з північного заходу (Волинь і Поділля) посувалися до Чорного моря, відбуваються мандрівки готів, що долинами Висли і Бугу прямують на полудневий схід, проходячи західнім Поліссям, через край Ойкум. Перехід готів через Полісся і Волинь був мабуть дуже скорим, бо не лишили вони над Бугом якихось слідів свого довшого побуту.

У той час Волинь була втягнена в орбіту римських впливів. Свідчать про це численні монети і скарби римські, як також оселі з того часу. Відомі нам: окремі гроби, землянки, копулясті печі, амфори римського типу, начиння і оздоби. Ці пам'ятки переважно були продукovanі місцевим населенням і лишень римські динарії, металеве і скляне начиння були імпортовані з північно-східніх римських провінцій. Так наприклад у центрі міста Володимира на його городищу, при різних земляних роботах, відкриті типові для римського періоду копулясті печі. У середмістю знаходжено також, підчас копання фундаментів для будинків, чисельні римські монети та черепки з грецьких амфор.

Доба ця позначається експансією слов'ян з Волині на полудневий схід у напрямку Поділля і Чорного моря.

У 5-ім і 7-ім віках в часі мандрівки народів, завважуємо протилежне явище: відплив слов'янських племен з полудня на Волинь і Волинське Полісся. Постає в тому часі багато оборонних городів. Приплив слов'янського елементу з полудня спричинює загущення населення. І на надбужанській Волині постає новий союз під проводом дулібів.

На полудне, ближче до джерел Бугу, жили Бужани. „Дуліби живяху по Бугу гді нині волиняне”, так подає літопис, зазначаючи, що за панування кесаря Іраклія, на них напали авари (обри), що увійшли до їх краю і знущалися над ними („мучаху дуліби”). Про тих самих дулібів довідуємося з арабських джерел X віку. Арабський географ Масуді згадує в своїх працях племя, що називалося „дулаба” і їхнього короля, що називався „Ванд-Слава” (може Ант-Слава, примітка автора).

По наїзді аварів, ослабла сила дулібського союзу і можливо, що і сам союз розпався.

З часу мандрівки народів маємо великий скарб з Волині з села Хоняків, що складався з кільканадцяти срібних позолочуваних начинь східного типу, що датуються на 6—7 століття, і інкрустоване ратище з села Любава, Звягельського повіту з того ж часу.

Місце первісної дулібської племінної організації на Волині займає новий міжплемінний союз під назвою „Валінана”.

Той самий арабський географ Масуді, що жив на початку IX віку, в своїй праці „Перемикальні Золота”, написаній мабуть на основі давніших праць, подає таке: „з тих (словянських) племен, одно мало перед тим в давнину владу (над слов'янами), його князь називався Маджак (можливо Мужак — від слова муж), а саме плем'я звалось валінана. Тому племені в давнину підпорядковувалися всі інші племена, тому що зверхня влада належала йому і всі інші вожді підпорядковувалися йому... Потім поміж племенами виникли звади, порядок був знівечений, вони розділилися на окремі галузі і кожне плем'я вибрало собі вождя”. [3]

Польський хронікар Ян Длугош подає, що старинний город Волинь знаходився при уст'ю ріки Гучви до Бугу (село Городок, Грубешівського повіту). Археологічні і топономастичні досліді перед 1939 роком виказали, що на терені села Городок знаходиться городище на місці вказанім Длугошом.

Аналізуючи назву города, йще в XIX віці висувано багато фантастичних пояснень, виводячи назву Волинь то від волів, що їх тут переганяли через Буг з Волині, то від моря Хвалинського (Каспійського), що ніякого відношення до Волині не мало. Вивченням місцевих назв, що виступають над Бугом, ще перед 1939 роком, прийшло до властивого пояснення цієї назви.

У широку заплаву долину Бугу, особливо зо східної сторони, втинаються довгі якби півострови високого дилювіяльного берега. Півострови ці часто окружені з трьох сторін лахами-бужиськими (старими річищами ріки), що утруднюють доступ до них. Власне такі півострови часто називають „велині” — правдоподібно від слова „великий”. Зближеним фонетично словом, що оз-

начає щось великого, є назви великих курганів, що їх часто зустрічається в околицях середнього Бугу. Місцеве населення називає ті кургани „велетнями”. Отож і в першій і в другій випадку для великих об'єктів, що кидаються в очі, ужито слова з корінем „вел”, „велинь”, „велетень”.

Назва місцевого населення, волинян, в Повісті Временних Літ звучить не волиняни, але велиняни. Беручи під увагу назви топономістичні для означення великих круч і курганів: „велині”, „велетень” і згадку літописця про велинян, а не про волинян, можемо цілком правдоподібно уважати, що назва городу Волинь походить з коріння „вел” (великий), так як і Велюнь (Велинь).

Затримуючись над городами, що існували на території союзу племен підлеглих Волині, мусимо подати цікаву інформацію баварського географа IX віку (т. зв. Баварський Анонім), що подав число городів на землі бужан на 231, а на землі волинян на 70.

Це велике число городів волинян і бужан, що жили на полудне від волинян, може до певної міри, бути провірене на підставі кількості городищ, що лишилися по них на Волині по обидвох сторонах Бугу і на схід від Бугу аж до ріки Горинь. Маємо їх понад 200, не вчисляючи знищених плугом хлібороба чи розмитих ріками.

Одним з найбільших і найчисленіших племен, що входили до союзу Валінана, були очевидно лужани, що виступають у Константина Порфирородного*) в його праці „Про Управління Імперією” під zdeформованою (по грецьки) назвою „лендзаніні”; у своїм творі цей автор згадує, що одна з округ степового народу печенігів сусідує з краями трибутарними Руси: ультинами, деревлянами і лендзинями. Засяг печенігів показаний на 19-ій мапі Атлясу до Передісторії Слов'ян проф. К. Яжджевського, що докладно льокалізує печенігів, які на полудневій сході доходили до Волині, до верхнього бігу ріки Стиру, в околиці Берестечка і граничили очевидно в тім місці з осілим там над річкою Лугою племенем лужан. Ріка Луга у своїм горішнім бігу віддалена від Берестечка б. менш на 30 км.

*) Він же Константин Багрянородный (905-959), за якого була охрещена кн. Ольга.

Щодо інтерпретації Порфирородним назви того племені (лендзини), то Лер-Сплавінський вважає, що назви того роду відповідають старо-словянському луг — мочари, заросля, лука (Lugiones, Logionei), що можуть відповідати пізнішим прасловянським лужани, лужичани і т. д. [9, стор. 141-2]

Отож лендзиняни Порфирородного могли бути жителями басейну ріки Луги, правого допливу Бугу. Ці лужани мали багато городищ і відкритих селищ. Тож було це племя східньо-словянське, точніше полуднево-східньо-словянське. З дотеперішніх дослідів можемо виводити, що головний їх город був десь над Лугою — можливо в Зимному.

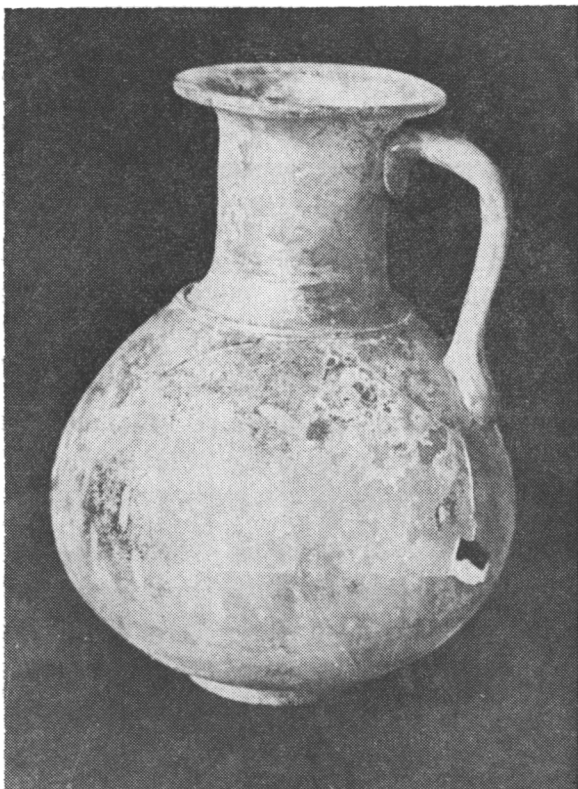
Другим, невідомим літописцям, племенем, що входило в організацію держави волинян, були правдоподібно туричани, що жили вздовж верхнього бігу ріки Турії — допливу Припяті. Археологічні і топономастичні досліді, проведені в околиці села Туричани, дають підставу до такого припущення. На землях цього села, в урочиську „Грядівщина” лишилися сліди городища, а в околицях села Туричани, як і сусіднього села Дуліби є курганові поховання.

Розуміється, що до союзу племен, що були під гегемонією Волині, належали також Червенські Города, названі так від великого города Червеня, що знаходився над рікою Гучвою в Грубешівському повіті.

До Червенських Городів, як подає Київський літопис, належав і Перемишль, столиця білих хорватів. З того можемо виводити, що білі хорвати також входили до складу волинського союзу.

Окреслюючи загальниково територію держави Валінана, що постала по упадку дулібського союзу, можемо сказати, що належали до неї землі волинські до ріки Гориня, де мабуть граничною осадою було село Дуліби в Острівському повіті. Звідти границя йшла на полудне, до Дністра, далі йшла верхами гір на полудневий захід, доходила до басейну верхнього бігу ріки Сян, а від Сяну простягалася до устя ріки Танви, далі рікою Вепр керувалася на північ до села Войня, повертала на схід до джерел ріки Припяті, доходячи поліськими пушами до ріки Гориня.

Як подає Масуді, держава Валінана розпалася, коли постали спори між племенами і кожне плем'я вибрало собі свого царя (вождя, князя). Тому вже в X столітті влада Червеня, нової столиці краю, сягала видко лишень до Стиру. З кінцем IX і початком X віку територія Червенських Городів була захоплена великоморавськими князями. Влада великоморавської держави простягалася йще перед тим на князівство польського Лешка. По упадку ве-

Земля антів. Начиння-скляний дзбанок з околиць Заліщик над Дністром. Римський імпорт з IV-III вв. до Хр.

ликоморавської держави, всі землі, що належали до Великоморав, переходять до Чехів. Цей факт підтверджує реляція Ібрагима-Ібн Якуба, який подає, що Краків у 966 році належав до Чех.

Опанування Червенських Городів великоморавською державою не мало значіння політичного, а скорше мало характер місії ширення християнства на тих землях Кирилом і Методієм, та їх учнями.

Говорить про це виразно т. зв. празький документ з 1086 року, що окреслює границі празької дієцезії на сході по ріках Бугові і Стирові [див. 10] Археологічні досліді на терені Волині дають певні підстави уважати інформації празького документу за згідні з історичною правдою.

Інформації Масуді про державу Валіанана були зібрані від подорожніх — арабських купців, що в IX і X віках доходили зі сходу до центральної і західної Європи не лишень морською дорогою, але і шляхами, що йшли від Волги до Києва, а звідти через Волинь, Краків і Прагу. Про ті далекі виправи арабських купців свідчать знаходжені і вкопувані на Волині чисельні монети і навіть скарби арабських монет. Одною з найцікавіших памяток, знайдених на терені села Городок над Бугом, власне коло самого городища старої Волині, є мідний арабський амулет і арабська монета. [17, ст. 80-81].

Дальші досліді на теренах старого города Волині, а також на городищі Чермна і Володимира, як рівнож на інших городищах і оселях епохи раннього середньовіччя, причиняться до дальшого вяснення передісторичної долі цього краю.

ЦИТОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Блаватская: Западно-Понтийские города в II-I вв. до нашей эры. АН. СССР. Москва 1953.
2. Брайчевський М. Ю.: Римська монета на території України. АН. УСРР. Київ 1959.
3. Гаркави А.: Сказанія мусульманских писателей о славянах и русских. СПб. 1870.
4. Геродотова Історія. Російський переклад в „Вестник Древней Истории” ч. 2, 1947.
5. Jazdzewski K.: Materiały do pradziejów Słowian.
6. Jazdzewski K.: Atlas do pradziejów Słowian. Łódź 1948.
7. Jordanis Getica (Російський переклад: Иордан, О происхождении и деяниях готы. Москва 1960).
8. Labuda Gerard: Pierwsze państwo słowiańskie. Poznań, 1949.
9. Lehr-Splawinski T.: O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian.

- Poznań 1946.
10. Łomnicki H.: Problematyka Grodów Czerwieńskich. "Kwartalnik Historyczny". No. 1 Warszawa 1953.
 11. Повесть временных лет. ч. I-II АН. СССР Ленинград 1950.
 12. Г'росорії: De bello gothico. (Російський переклад: Прокопий из Кесарни, Война с готами. 1950).
 13. Слово о полку Игореве. АН. СССР. Москва, Ленинград 1950.
 15. Тутковский П.: Янтарь в Волынской губернии. Труды Общества Исследователей Валыни. 1911, том IV.
 16. Cynkałowski A.: Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Polskie Towarzystwo Archeologiczne. Warszawa 1961.
 17. Cynkałowski A.: Amulet z Gródka nad Bugiem. "Z Otcłani Wieków", rok 1961, zeszyt 1.

Ред. — Мову автора залишено в оригіналі.

Одна з рідких світлин Лесі Українки в Сан Ремо (сидять зліва): Марія Косачівна, Меланія Фомівна Байдаківська, Наталія Садовська, Анна Гассель з Лесею Українкою на колінах, Варвара Савелівна; (стоять зліва): „Жених Анни Гассель”, Віра Косачівна, Франческо й д-р К. Асбадуров. Світлину зроблено в 1902 р. перед віллею „Наталія”. Сьогодні (1963) в Сан Ремо, в місці перебування, Лесі від УВАН, К. уміщено портрет Лесі роботи проф. К. Антонович, та в бібліотеці — твори Лесі.

СВІДЕРСЬКИЙ, МИКОЛА ОЛЕКСІЄВИЧ

(Переписка в справі розшуків знайомих через редакцію Літопису Волині дала цікаві матеріали).

1. Лист Л. Биковського до Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі 1, Канада, з 14 лютого 1963, Денвер, Колорадо, ЗДА.

Високоповажані Панове!

Дякую за „Літопис Волині” ч. 6, 1962. Воно вельми цікаве! Пересилаю при цьому чеком дол. 4.— з розрахунку: дол. 2.— належитість за „Літопис...” ч. 6 1962 і прошу мені надіслати ще один прим. цього числа „Літопису” за дол. 2.—, отже разом дол. 4.— На стор. 119-ій згаданого числа „Літопису” уміщена згадка про засноване представництво ІДВ в Австралії. Представником став С. Радіон, а його заступником-помічником на південну Австралію — М. Свідерський — наш давній знайомий і співробітник з часів Укр. Центр. Ради і Комісар її на тодішньому турецькому фронті рос. армії у 1917-18 рр., сам родом зі Старого Почаєва на Волині, де якийсь час навіть був бургомістром... Ми втратили з ним контакт від 1944-го року. Дуже будемо вдячні за подання його адреси — докладної для поновного наві'язання листування. Без його помочі я не годен написати спомини з тих часів, він пам'ятає події, які давно зникли з моєї свідомости. Нав'язання поновного з ним контакту уможливить відтворити картину подій. Він сам збирався зафіксувати той час і події в джерельній статті, але біжучі клопоти, особливо за німецької окупації України, не дозволили йому цим зайнятися. Тепер, за більш спокійних часів, він цей „борг” разом зі мною зможе вирівняти...

З привітом Марія і Лев Биковські.

2. Відповідь Інституту Дослідів Волині, Канада, Панству Биковським у Денвер, Колорадо, з дня 22 лютого 1963.

Вельмишановний Колего і Дорога пані Маріє!

Сердечно дякуємо ВШ. Панству за постійну підтримку ІДВ в його скромній праці. Ми були б щасливі, як би мали таких симпатиків і співпрацівників, як Ви, хоч четвертину нашого земляцтва. Ми б стояли куди краще. На жаль, ми багаті на боржників і бідні на дописувачів. Нажаль, як і скрізь двигаеть весь тягар невелика горстка свідомих нашої праці людей. Мусимо з тим миритись і тягнути далі, доки ще можна. Вчора вислали Вам замовлене ще одне число „Літопису” і квіт. Сьогодні подаємо адресу п. М. Свідер-

ського. Якщо будете йому писати, просимо від нас його щиро привітати і подякувати за співпрацю. Ми pana Свідерського особисто мало знаємо, але його порадив нам п. Радіон і бачимо з Вашого листа, що він підібрав собі доброго заступника. Вони нас посильно підтримують і їм належить велика подяка і честь. Не знаємо, про які події будете з п. Свідерським писати, але просимо Вас передати п. Вашому колезі побажання успіхів та нашу просьбу до нього, щоб і нам щось до „Літопису” час від часу шкрабнув. Досі він скромно мовчав, а ми й не знали, що за ним во-

М. О. Свідерський. (1892-1951).

(Див. ст. 103 — Визначні постаті Волині).

дяться такі високі титули, праця і пам'ять. Ще раз просимо його вітати від цілої Управи ІДВ і редакції „Літопису”. На все добре! За Редколегію М. Боровський.

3. Лист Л. Биковського до Pana М. Свідерського, Австралія, з дня 27 лютого 1963.

Високоповажаний Пане!

Світ тепер не такий вже широкий і далекий, як ми колись його мали! Тому вітаю Вас у Вашій далекій закутині світу і бажаю Вам всього найкращого. Коли ми бачились

востанне у Варшаві, при кінці літа, властиво здається на початку або вкінці липня 1944, не думали знову листуватися. Доля нас порозкидала по різних кінцях світу! Але, все ж таки, наші шляхи час від часу перехрещуються! Ви пригадуєте собі, про що ми з Вами тоді говорили? Отже за Вами є „боржок”! Ніхто його не зможе окрім Вас виконати і тому я, роздобувши Вашу адресу, пишу Вам у цій справі. Пишіть від самого початку як Вас трьох (Свідерський, Величко і Герасимів), наслідком моїх старань, тоді призначили, як Ви доїхали і т. д. Так само мені неясний кінець Вашої епопеї в Трапезунді, бо, як знаєте, я перебував пару місяців (безтолку страчених) у Тифлісі разом з іншими делегатами і коли повернувся назад до Трапезунду, то Вас і вояків з Карського полку вже не було — Ви від'їхали в Україну. Так само, як Ви мені казали, багато моментів мого перебування в Трапезунді мені зовсім вискочило з пам'яті. Тому я не можу виконати цю працю-розвідку, вона була б поверховною і загальною. Це можете зробити тільки Ви. — Ми обидва вже в такому віці, що слід підвести підсумки життя й лишити слід по собі у формі передовсім споминів про кращі хвилини нашого перебування на цьому світі. З цим треба спішитися і тому я так ретельно Вас розшукував і знайшов. Зовсім випадково, тому що моя дружина є родом з Волині (Славута-Остріг) і належить до Інституту Дослідів Волині. Ми отримуємо всі, вельми цікаві видання цієї установи. В 6. числі „Літопису Волині” ми й натрапили на Ваші сліди... старий почаєвець! Кров у Вас заговорила, волинська кров, і „коза прийшла до воза”. Це дуже добре, вітаємо Вас і хочемо зворотньою поштою отримати від Вас великий рукопис — Ваші спогади про перебування на турецькій землі! Ціла Управа ІДВ вітає Вас і редакція „Літопису” і просять Вас щось „шкрабнути” й для них про волинські справи! А Ви ж маєте що писати! Кожна відомість є тепер дуже важлива! Я знаходжуся, після багатьох перипетій і польської в'язниці, тепер від 1948 в ЗДА. П'ять літ працював у Нью-Йорку а потім перенісся на далекий-романтичний захід і мешкаю в столиці стейту Колорадо (звідки походить отой поганий жук, що поїдає листя картоплі) Денвері. На мапі можете знайти то місто і з люпою доглянете, як я походжаю по вулицях цього міста... Тут від 1954 працював уже в Публ. Бібліотеці, за своїм фахом, а від 1 січня 1963 вже знаходжуся на емеритурі. Увесь час науково працював і є членом-кореспондентом УВАН. Від виходу на емеритуру викінчую свої різні наукові і літературні задуми, доповідаю, публікуюся і т. д. Уже прийшла черга і на Ваші матеріали, властиво наші спільні. Треба конче цю справу

полагодити. Пишіть і звертайте увагу докладно на перебіг справ, дати, прізвища, місцевости, назви і т. д. Тоді це буде мемуарний документ. Я від Вашого імени можу цей матеріал доповісти на черговому засіданні Української Академії Наук у Денвері, а потім подбаю про видрукування. Я Вам поможу у встановленні деяких прізвищ, якщо треба буде, натомість я плутаю хронологію подій ізза іншого там клімату (брак чергування сезонів). Вітаємо Вас обоє і всю Вашу родину, якщо вона з Вами. З глибокою пошаною Лев Биковський. Моя адреса на конверті...

4. Відповідь М. Свідерського з Австралії Л. Биковському 15 березня 1963:

Високоповажаний Пане!

Мені дуже прикро розчарувати Вас, але хоть я і є Микола Свідерський з Почаєва, на превеликий жаль не є Миколою Олексієвичем, а лише його сином. Невимовно уболіваю над тим, що „боржок” покійного Тата не зможу вирівняти, хоч дуже мені на тому залежить...! Тато відійшов від нас „в далеку дорогу” ще в 1951 р. Як Вам правдоподібно відомо, воєнні події розділили нашу родину в 1943 р. у Варшаві. Доперва 1947 р. мені вдалося віднайти Тата та сестру в таборі „ДП” на англійській зоні. Від них довідався, що Мама загинула мученицькою смертю на 46 році життя з рук польських комуністичних банд. Це був великий удар для нас усіх, а найбільший для покійного Батька. Як мені оповідала сестра, Батько, діставши цю сумну вістку — зник з дому. За пару днів віднайшли його в лісі і — не пізнали! За цих два дні покійний посивів та постарів на 10 років. Ми мали надію, що час і лікарська опіка загоїть цю велику рану. Був час, коли нам здавалося, що Тато погодився з судьбою і є на дорозі виздоровлення. Почав учителювати в українській школі, організував громадський та церковний хори, займався підготовкою академій, тощо. Одначе ми помилилися. Організм вичерпаний фізично і морально заломався... У покійного Тата почалося високе тиснення крові, а з часом почала розвиватися склероза. В тому часі я з дружиною перебував на французькій зоні. Просив Тата з сестрою переїхати до нас, де нам досить добре (матеріально) поводилося. Покійний дуже хотів до нас переїхати, але сестра під ту пору заручилася, а її наречений та його родичі не хотіли їхати, маючи чомусь недовіря до французів. І тому рішив залишитися з сестрою. Прийшла еміграція. Ми умовилися, що я з дружиною поїдемо перші до Австралії, а відтак випишемо Тата. Так воно і сталося. Тато приїхав до Австралії в 1950 р. разом з сестрою та її родиною. Та недовго ми тішилися. В тому кліматі тиснення крові почало збільшу-

ватися. Лікарі не виходили з хати. Здоров'я Тата зникало на наших очах, — а ми були безраді. Пів року пролежав Тато спараліжований і вкінці 29. 10. 1951 р. відійшов від нас на завжди...

Коли ще Тато (як нам здавалося) добре себе почував, я просив його написати деякі спогади з визвольних змагань, але на превеликий жаль нічого з того не вийшло. Тато часто нам оповідав свої переживання та про свою участь в знаменних подіях 1917—1920 рр. Оповідання ці були досить хаотичні, уривчасті і зробити з цього якусь цілість було абсолютно неможливим. Пригадую собі, що ще в Німеччині до Тата звертався ген. М. Садовський, та просив його дещо написати. Тоді мені Тато казав, що не хоче писати, не згадуючи деяких визначніших постатей та околиць. Татко боявся, щоби не пошкодити тим, що можливо залишилися в Україні.

Коли в 1943 р. я опускав Варшаву, Тато дав мені свої важливіші документи та відзначення. І все це, що сьогодні мало б велику музейну вартість, przypadково дісталось в руки... Колпаківців.

У 1944 році я опинився в рядах У. П. А. Всі речі безперечно залишилися в бойківському селі. Восени цього ж року, я дістав наказ з моїм відділом конвоювати т. зв. „інтелігенцію” за кордон. Не маючи багато надії на поворот до Краю, я просив одного селянина, щоби приніс мені з хати валізку, в якій зберігалися всі документи та велика кількість фотосвітлин. Селянина по дорозі в лісі зустріли советські загони. Відібрали валізку, а його побили до півсмерти. Пригадую собі лише деякі з документів, а саме: 1. Дипломатичний паспорт. 2. Посвідка Мін. Закорд. Справ, що звучала приблизно так: „Отсим стверджується, що п. М. О. Свідерський є чиновником особливих доручень Мін. Зак. Справ” і т. д. 3. Приватний лист (хемічним олівцем) Михайла Грушевського. 4. Посвідка Мін. Зак. Справ пок. Мама, що звучала: „Отсим стверджується, що Елисавета Свідерська, ур. Вайденбах, є урядовцем I ранги Мін. Зак. Справ”. 5. Приватний лист Міхновського. 6. Хрест Петлюри. 7. Металева печатка з тризубом у середині та двома кирками з написом: „Начальник Гарматного Відділу Залізничного Технічного Корпусу”. 8. Одно число газети, здається „Українські Військові Вісті”, в котрому то був уміщений уривок з промови пок. Тата, ще як поручника та делегата військових частин Б. Б. (Бульби Боровця. Ред.) в Центральній Раді. 9. Оригінальна телеграма такого змісту: „Свідерського затверджую комісаром Трапезундського Району — ПЕТЛЮРА”.

Як бачите, з моєї вини, архів НКВД збагатів, а ми

втрапили дуже цінні документи. Якщо йде про деякі події з пізніших часів, а особливо з Почаєва — то мушу ствердити, що дописувачі до ІДВ, як напр. п. І. Дубилко, подають деякі відомості не правдиво. Хоча я тоді ще був молодим хлопчиськом, дещо залишилося мені в пам'яті. Пригадую собі дуже докладно всякі засідання (таки у нас в хаті) в справі українізації Почаївської Лаври. Мене дивує лише, що живі ще діячі тих подій як то: Єп. Мстислав (посол Скрипник), посол Серафимович, от. Гр. Фомичевський (в Австралії) нічого не пишуть! Дещо і я собі пригадую, але краще забути такі речі, які сьогодні можуть принести лише зайву полеміку, а то може і гірше! Зроблено також велику кривду пок. Татові в дописі про кооперацію на Волині. Це я оправдую тим, що п. Дубилко був тоді ще сам дуже молодий і багато річей не пам'ятає, зглядно міг про дещо навіть не знати. Тато дуже часто мусів скривати свою діяльність перед загалом, боячись провокації перед урядом. Найбільше втаємничені особи залишилися в Україні, а найщиріший приятель С. А. Жук згинув з большевицьких рук. На закінчення, — маю до Вас велике прохання! Якщо можете, напишіть хоч пару слів про пок. Тата з часів визвольних змагань. Я постараюся разом з сестрою та дружиною пригадати дещо з оповідань покійного і хоч маленькі уривочки записати. Пересилаю Вам світлину пок. Тата. Вітаю Вас щиро і прошу також вітати Дружину (землячку). З глибокою пошаною М. М. Свідерський.

Дописка: Припадково довідуюсь, що в Вашому місті живе від недавня двох моїх приятелів з Австралії. Один мешкає на тій самій вулиці дуже близьенько від Вас. Оскільки Вас поцікавить знати дещо про події та громадське життя в Австралії, прошу з ними сконтактуватися. Їхні адреси подаю.

М. С.

*Людство ніколи не мовчить, своїми
міснями, казками, переказами,
споминами, творчістю своїх поетів
і композиторів воно промовляє в ві-
ках і для віків.*

М. Рильський.

Д-р Роман О. Климкевич

ГЕРБ І ПЕЧАТІ МІСТА ХОЛМА

Оселя Холм сягає своїми початками Х-го століття. Як город, Холм згаданий уперше в 1074 р. Відновлений 1235 р. королем Данилом, як один із резиденційних городів галицько-володимирських володарів. Дорівнює він іншим тогочасним головним містам України та задержує гідність княжого престольного города аж до останніх років упадку староукраїнської державности в XV-ому столітті. Німецьке самоврядне міське магдебурзьке право одержав Холм у 1382 р.¹⁾, отже, ще перед остаточним приєднанням окремого від Польщі й Угорщини Руського Королівства до польської корони. Це надання було затверджено ще раз 1572 р.

Приблизно у 80-х роках XIV століття постав герб Холма, що перетривав до наших часів. У своїй основі герб містить образ ведмедя, що на протязі шістьох століть зазнав численних змін, і якраз у цьому особливість герба міста Холма. Українська міська геральдика знає випадки, що герби нераз змінювалися (напр. Луцьк користувався досі шістьма зовсім відмінними від себе гербами), однак ніодне з українських міст не мало стільки відмін одного й цього самого герба, як це бачимо в Холмі. Найдавніші печаті Холма з XIV століття на жаль не заховалися. Збережені найдавніші печаті Холма розглянемо в цій статті не в хронологічному порядку їхнього постановлення, лише відносно відмін гербових відображень.

Найдавніша збережена міська печатка, що прикріплена до документу з 1565 р., переховується в Скарбовому Архіві у Варшаві. Має вона в промірі 28 мм. і містить у щитовому полі образ половини ведмедя. Її довгільний надпис звучить: **SIGILLUM + CIVITATIS + CHELMENSIS +**. Явище це виїмкове, бо половину чи частину міського герба зображувало звичайно на печатках лавничих судів чи війтів, але не на печатці самого міста, себто міської ради. Збереглися ще три печатки Холма, що на них видно тільки пів ведмедя. На документі з 1631-го року, що переховувався в Архіві Пшезьдзьєцьких у Варшаві,

знайшлася печать, що містить на оздобнім щиті пів ведмедя з головою, що радше подобає на голову кабана. Її промір 30 мм., а довкільний надпис звучить: **SIGILLUM • CIVITATIS • SRM • CHELMENSIS**. Друга печать

Герб м. Холма.

овальна (30—26 мм.), що збереглася при документі з 1681-го року в Державному Архіві у Варшаві. Представляє вона пів ведмедя на щиті у виді серця з датою 1681 р. вгорі (виготовлення печати) і з довкільним надписом: **SIGIL • OTT • ADVO • CIVITA • CHELM**. Бачимо, що користувався нею Отто, міський вїйт з 1681 р., отже частинне зображення міського герба тут зовсім на місці. Третя печать, теж овальна (36—30 мм.), витиснена на документі з 1736 р. в Архіві Пшезьдзецьких у Варшаві, містить у собі оздобний щит, що увінчаний княжою митрою, з зображенням половини ведмедя і довкільний надпис: **+ SIGILLUM + CIVITATIS + CHELM**. В цьому випадку частинне зображення герба теж недостосоване до урядового значення цієї міської печати. Передовий польський сфрагіст, М. Гумовський, твердить з вигляду печати зовсім слушно, що виготовлена була вона вже в XVII столітті.

Зображення цілого ведмедя, отже властивого герба

міста Холма, помітне на п'ятьох захованих давніх печатах. Найдавніша з них і, після всієї правдоподібності друга по своїй давності збережена печать Холма, витиснена на документі з 1674 р. в Архіві Міста Львова, з проміром 20 мм., містить у безщитному полі зображення цілого ведмедя. На цій печаті теж бачимо своєрідну неправильність, бо з довкільного надпису **SIGILLUM ADVOCATI CIVITATIS CHELM** виходить, що це війтівська печать, отже пів ведмедя було б якраз у цьому випадку на місці. Виготовлена була ця печать безсумнівно в XVI-ому столітті. Друга печать з виображенням на щиті цілим ведмедем і з датою виготовлення 1647 над щитом, прикріплена до документу з 1652-го року в Архіві Пшезьдзєцьких у Варшаві. Вона овальна з дещо наднищеним довкільним надписом: **SIGILLUM ADVOCATIALE SRM. CHELM**. Третя печать, теж у цьому ж архіві, з проміром 29 мм., показує в щитовому полі цілого ведмедя, а дата виготовлення видна із самого довкільного надпису: **SIGILLUM CIVITATIS S. R. M. CHELM 1650**. (Архів Пшезьдзєцьких, документ з 1668 р.). Четверта печать, у Торунському Архіві при документі з 1674, овальна (33—30 мм.), має орнамент над щитом з зображенням цілого ведмедя. Довкільний надпис: **SIGILLUM CIVITATIS S. R. M. CHELMENSIS**. П'ята печать з цілим ведмедем визначається великим оздобним щитом і тим, що подає повне ім'я міського війта з тих часів у довкільному надписі: **SIGILLUM • JOAN CISER • ADVO • CHELME •**. Виготовлена була в XVIII ст., її вимір виносить 27—22 (овальна) і знайшлася під 1765 роком в Архіві Пшезьдзєцьких у Варшаві.

Третю групу зображень герба міста Холма творять печаті з дивовижним рисунком ведмедя в ході з трьома вежами на хребті. Знаємо дві такі печаті та обидві походять з XVII ст. Перша з них, витиснена на документі з 1657 р., овальна (35—30 мм.), містить у собі такого ж ведмедя з трьома вежами, а над ним дату виготовлення 1657, і довкільний надпис: **SIGILLUM ADVOCATI CIVIT. SRM. CHELM**. Друга, теж овальна (40—30 мм.), з документу з 1692 р., має такого ж ведмедя, одначе зубці на трьох баш-

тах розхилені неначе галузки, а дата 1686 під ведмедем, як теж довкільний надпис: **SIGILLUM CIVITATIS S. R. M. CHELMIV.** Досить виразну ілюстрацію цієї ж печаті подає М. Гумовський³). Обидві ці печаті збереглися в Архіві Пшезьдзєцьких у Варшаві. Вважаємо, що це дивовижне зображення ведмедя з трьома баштами на хребті постало у висліді сполуки властивого герба Холма — ведмедя в ході в свою праву сторону — з мильним гербом Холма, що поданий безпідставно славним польським геральдистом XVI ст., Бартошем Папроцьким⁴): брама з трьома вежами.

Четверту групу зображень герба міста Холма творять печаті з XVIII ст., що містять у собі цей міський герб у виді зовсім тотожному з гербом Холмської землі, себто ведмедя в ході в свою праву сторону між трьома — певно сосновими — деревами. Збереглися три такі печаті. Перша, це війтівська, при документі з 1785 р. в Архіві Пшезьдзєцьких у Варшаві, округла (27 мм.). Містить вона в собі вище описане зображення на рококовому щиті, оточеному лавровими галузками й увінчаному короною. Довкільний надпис голосить: **SIGIL • ADVOCATIALE • CIVITATIS CHELMENSIS.** Друга, з документу з 1740 р. у Головному Архіві в Варшаві, з проміром 36 мм., має таке ж саме гербове зображення й довкільний надпис: **SIGIL. ADVOCATIALE CIVITATIS S. R. M. CHELMENSIS.** Знайшлася вона в Головному Архіві в Варшаві і її репродукцію подає польський сфрагіст В. Віттиг⁵). Третя печать, це одинока з давніших, що має довкільний надпис польською мовою: **+ PIECZĘC MAGISTRATU + MIASTA CHELMA.** (47 мм.). У безщитному печатному полі зображений ведмідь між трьома деревами і королівська корона над середущим деревом. Віттиг твердить, що на цій печаті зображений не ведмідь, лише кабан (дик) і подає її репродукцію. У дійсності гербовий звір подібний у цьому випадку більше до кабана ніж до ведмедя, однак немає сумніву, що тут маємо до діла з невдалим твором печатного ритівника, а не зо зміною давнього напечатного знаку.

Крім сфрагістичних пам'яток герба міста Холма звертають на себе увагу ще два геральдичні зображення, що постали за часів російської займанщини Холмщини. В альбомі Герольдії Польського Королівства з 1847 р., що збе-

рігався в Архіві Давніх Актів у Варшаві й згорів підчас 2-ї світової війни, зображений був герб Холма ось: як у зеленому щитовому полі срібний ведмідь між трьома зеленими деревами (точної дати постанови цього другого зображення не вдалося нам ще встановити).

1922 р. в Холмі видано добродійні марки в користь місцевого польського шкільництва з зображенням міського герба за взірцем з XVIII-го до XIX-го століть (ведмідь між трьома деревами), що описані в філателістичному каталозі Ю. Максимчука⁷). 13. 2. 1937 р. польське Міністерство Внутрішніх Справ затвердило герб Холма за невдалим і під оглядом зіставлення барв геральдично неправильним взірцем з 1847-го року (у зеленому полі срібний ведмідь на зеленій мураві між трьома зеленими деревами). Про цей же герб писали ще з геральдичної точки бачення А. Хомицький⁸) і М. Гумовський⁹).

Розглядаючи всі численні історичні відміни холмського міського герба, приходимо до висновку, що для української геральдики може бути міродайним тільки найдавніше зображення, що постало ще перед прилученням Холмщини до польської Корони, а саме ведмідь без жодних побічних фігур. Тут важно теж відмітити, що холмський гербовий ведмідь звернений у свою праву сторону, як це буває в західньо-європейській і українській геральдиці, а не в ліву сторону за звичаєм польського гербівництва. Зображення, що представляють половину ведмеда, знаходяться вправді теж на найдавніших пам'ятках холмського міського печатництва, однаке це тільки особливі признаки деяких урядів згідно з німецьким міським самоврядним правом, а не властивий герб міста. Зображення ведмеда з трьома баштами на хребті доривочне в історії Холма та безпідставне під геральдичним, історичним та іншими оглядами. Зображення ведмеда між трьома деревами, що витворилося щойно на протязі двох останніх століть, зовсім тотожне з гербом Холмської землі¹⁰) та воно теж несприймальне хоча б із цієї простої причини, що в українській геральдиці не повинно бути двох таких же самих гербів для двох зовсім інших гербоносців — міста Холма й Холмської землі. У висліді цього розглядання подаємо отже правильний гербопис цього міського герба: в зеленому полі срібний вед-

мідь з золотим озброєнням (геральдичний термін для означення пазурів, язика й очей) у ході в свою праву сторону. З огляду на колишню столичну гідність Холма гербовий щит може бути увінчаний княжою митрою.

Перед кількома роками в українській пресі появилася стаття історика В. Мацяка¹¹), в якій автор твердить, що польські займанці насильно скасували давніший герб Холма, себто двоголового орла короля Данила, та накинули містові герб з зображенням ведмеда, як вияв зневаги до українського народу. В обороні цього давнього й доброго герба приходитьсь нам висунути кілька вияснень з доказами. Двоголовий орел — не тільки короля Данила, але теж його батька Романа — був державно-династичним знаком, а не міським гербом¹²). Крім того слід зазначити, що на переломі XII-го на XIII-є століття міські герби ще не існували в Україні та вони стали появлятися з поширенням німецького самоврядного права для міст. Приблизно 1382-го року, коли Холмові надано це ж право, герб з зображенням ведмеда мусів уже існувати, а в тих роках, коли Холмщина зберігала ще останки державности в спадщині по Галицько-Володимирському Королівстві, впливи польської адміністрації не були ще там такі сильні, щоб змогти накинути населенню силоміць зневажливий герб. Подібного випадку усунення давнішого герба польською владою не бачимо теж ні в інших українських містах ні в земській геральдиці (очевидно, що є випадки герботворення для безгербових до того часу міст чи земель). Надання зневажливого герба противиться теж духовості тогочасних завойовників чи займанців, які завжди користувалися т. зв. „адоптацією” гербів здобутих володінь, як теж приймали дотичні титули, щоб таким ладом додати собі більше величі та виказатися з гордістю новими прибутками, а не принижувати їх. Ведмідь не має в геральдичній символіці жодного образливого змісту; він означає силу, передбачливість і непохитність¹³) (тут вистачає вказати на те, що в гербі Берліну видніє він понад шість століть, а Німеччина — одна з колісок геральдики — не наміряє усунути його з герба своєї столиці). Причин вибору ведмеда на гербове титло Холма (як теж Холмської землі) треба дошукуватися в двох чинниках: в якійсь місцевій, затраченій уже, традиції (напр.

переказ, повіря чи колишня обильність цього звіра в околиці) та впливи німецьких знавців міського самоврядного права. Тут важно відмітити, що ведмідь був улюбленим гербовим звіром німецької північно-східньої міської геральдики,¹⁴) а ще важніше відмітити, що ті німецькі гербові ведмеді в переважаючій кількості випадків супроводжені зображенням дерев, одним чи трьома, як це бачимо в гербі Холмської землі чи пізнішому гербі міста Холма. Ведмедя в міському гербі бачимо в Бранденбурґії (Берлін), ведмедя з деревом у гербах чотирьох поморських міст з XII-го й XIII-го століть, ведмедя й ведмежу лапу в гербах двох міст Східньої Прусії з XIV-го й XV-го століття, а крім того в сумежних країнах — два міські герби з зображенням ведмедя з XV-го століття на Мазовії та в Люблинщині, як теж один міський герб з XVI-го століття на Білорусі. Тут взяли ми під увагу тільки значніші міста. На інших німецьких землях виступає ведмідь у міській чи земській геральдиці дуже рідко (всього кілька випадків), частіше в Польщі (приблизно десять гербів) і дуже рідко на інших українських землях (герб міста Перемишля з XIV-го століття, досить давній герб колишнього Берегівського комітату на Закарпатті і гербовий новотвір нашого століття — герб Підкарпатської Руси, опісля Карпатської України). Не беремо тут під увагу міських гербових зображень ведмедя, що витворилися з родового герба „Равич” (напр. місто Савин на Холмщині) з огляду на їхнє зовсім відмінне походження. Приходимо отже до висновку, що міські герби з зображеннями самих ведмедів і ведмедів з деревами, виступають найчастіше в північно-східній Німеччині, північній Польщі й на західніх окраїнах України. Це явище не випадкове й воно тісно пов'язане з поширенням німецького міського самоврядного права на схід, як теж з впливами східнього німецького гербівництва. Тому це якраз у цьому історичному явищі треба дошукуватися одного з головних чинників створення герба міста Холма, як теж Холмської землі.

Герб міста Холма має за собою традицію шістьох сторіч, він пам'ятає часи незалежності Великої Волині від

польської корони, отже йому належить визначне місце в почиті міських клейнодів України.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Jakowliw, A.: Das deutsche Recht in der Ukraine. Leipzig, 1942. Pag. 12.
Baliński, M.: Starożytna Polska. Vol. II, pag. 757.
2. Gumowski, M.: Pieczęcie i herby miejscowości Województwa Lubelskiego. Lublin, 1959. Pag. 25.
3. Gumowski, ibidem.
4. Paprocki, B.: Herby rycerstwa polskiego (1584). Kraków, 1858. Pag. 915.
5. Wittyg, W.: Pieczęcie miast dawnej Polski. Kraków-Warszawa, 1905. Pag. 35.
6. Wittyg, ibidem, pag. 36.
7. Максимчук, Ю.: Каталог чужинних марок з українською тематикою, 1962. Ст. 18 і табл. II.
8. Chomicki, A.: Herby miast i ziem polskich. Warszawa, 1939.
9. Gumowski, M.: Herby miast polskich. Warszawa, 1960.
10. Наша стаття про герб Холмської землі буде в числі 8. „Літопису Волині”.
11. Мацяк, В.: Старослов'янські міста Галичини в пізньоантичних творах. „Українська Думка”, ч. 21. Лондон, 1959.
12. Климкевич, Р. О.: Двоголовий орел Галицько-Володимирського Королівства. „Музейні Вісті”, квартал I-II, Шікаго, 1959.
Голубець, М.: Історія українського мистецтва. Львів, 1922. Ст. 109 і 119.
Кордуба, М.: Історія Холмщини й Підляшшя. Краків, 1941. Ст. 67.
13. Gruendel, P.: Die Wappensymbolik. Leipzig, 1907. Pag. 10—11.
14. Decku, J.: Deutsche Laender- und Staedtewappen. Bonn, 1960.
Hupp, O.: Wappen und Siegel der deutschen Staedte. Frankfurt, 1898.

„ЗАБУТІ ДЖЕРЕЛА ДО НАШОЇ ПРАІСТОРІЇ”

(Доповідь проф. Юрія Перхоровича на Академічній Конференції УВАН)

На засіданні Секції Античної Історії, що відбулось 19 травня 1963 року під головуванням д-ра О. Домбровського, проф. Ю. Перхорович зробив доповідь „Забуті джерела до нашої праісторії”, доповівши про п'ять джерел. Перше джерело — схолія (пояснення) до Аристотеля. У другому розділі про клімат землі є слова: „Скити-Русь мешкають ближче до арктичної смуги”. Схолія написана в період між I віком до нашої доби і II після, тому ця згадка набагато старша усіх інших згадок про Русь на наших землях. **Вона цілкомито нищить „скандинавську” теорію походження Руси**, бо скандинави почали свої напади у другій половині IX віку. Також вона нищить слов'янську тео-

рію, бо навіть у II віці (найпізніша дата написання схолії) про слов'ян ще не чути. Перша згадка про них датується IV віком. Нищить і готську теорію, бо готи прийшли пізніше в кінці II віку. Лишається ще можливою теорія іранського походження та теорія кельтського походження, що її висунув С. Шелухін.

На дані схолії перший звернув увагу російський вчений В. Н. Семенкевич у статті „Гелони й Мордва”, видрукуваній у Москві ще у 1913 році, але війна, а потім прихід большевиків, яким ця звістка не вигідна, спричинились до того, що досі про схолію ніхто не згадує ні у нашій, ні в чужій історичній літературі.

Друге забуте джерело — так звана Табуля Пеутінгеріана. Це мапа зроблена у другій половині IV віку нашої доби Касторіусом, можливо для військових потреб. На 8-му сегменті цієї мапи вгорі намальований південь України. Дніпро показаний від Прип'яті, а рисунок Дону більше подібний на Дінець. Над ним написано „Донська Галатія”. „Галатія”, згідно з думкою проф. Ф. Бравна, те саме, що Галіція — слово кельтське. На місці теперішньої Галичини зазначено: **Бластарні Карпати названі Альпес Бастарнікае.**

Забутий теж текст псевдо-Захарії Ритора (555 рік після Христа), де він згадує про Русь, „людей великих тілом”, які мешкають по сусідству з Амазонками. Амазонки, згідно з Геродотом (в часах псевдо-Захарії їх уже не було) мешкали над Доном. Отже, це знову відомість про Русь біля Дону. Згадка про „людей великих тілом” дає підставу думати, що мова про кельтів, яких Страбон та Лівій називають „великих тілом”.

Далі доповідач зупинився на низці свідчень арабських авторів до X віку, з яких дехто пише про Русь у VI віці, поміщуючи її на Тамані і поблизу Дону.

Останнє забуте джерело — це звістка літописця Нестора про проповідь ап. Павла і Андроніка (I вік після Христа). Він пише: „Тім же словінську язик єсть учитель Андронік апостол, Морав бо до ходіл ап. Павел і учил ту... Тім же словінську язик учитель єсть Павел, от него же язика і ми єсьме Русь”. Цей текст не відповідає російським поглядам на покликання варягів до Новгороду та загально прийнятій думці про прийняття нами християнства з Візантії. Маємо тут відомість про Русь з Моравії.

Доповідач вказує на кельтське слово „рос”, що значить „кінь”. Ця назва зустрічається на великих просторах від Ірляндії до Кавказу, де знаємо, що були кельти. Присутність їх далеко на Заході виключає можливість іранського походження. Кельти, які цю назву могли принести, приходили до нас трьома великими наворотами: перший раз — так звана лужицька культура (кінець другого — початок першого тисячоліття перед Христом), яка за даними археології (проф. Т. Сулімирський, Розен-Пшеворська) сягала Кавказу. Від неї залишились назви як с. Невір, р. Ердан (Горинь) на Волні, р. Дін, Озівське море, Осетія, оселя Балта в Осетії, гори Тавру та Тавриди, тощо. (Див. закінчення на ст. 57 внизу).

о. Леонтій Квартирук

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У НІМЕЧЧИНІ І АВСТРІЇ

(Спомини — виписки з денника)

У перших числах січня 1915 року Союз Визволення України (СВУ), що в той час складався із таких громадян: Всеволода Козловського, Володимира Дорошенка, Антона Жука, Маріяна Меленевського, Олександра Скоропис-Йолтуховського, за згодою центральних держав Австрії й Німеччини, організував табори військовополонених українців з російської армії. Перший такий табір був зорганізований в Австрії в місті Фрайштаті. У цьому таборі була також зорганізована з них дивізія сірожупанників. У Німеччині таких таборів було три: в Раштаті, Зальцведелі і Вецлярі. У цих таборах СВУ провадив національно-освітню працю поміж полоненими українцями. На початку по таборах були відкриті бібліотеки. Коли провід табору побачив, що полонені масово читають книжки та деякі з них цікавляться українською національною справою, тоді вони відкрили для них початкову народню школу, школу середньої освіти і народній університет. Культурно-просвітню науку в школах провадили українці, переважно професори з Галичини й Буковини. Викладачами початкової народньої школи були учителі з українських полонених, а в середній школі та в університеті в Раштаті навчання вели

Друга більша хвиля кельтів прийшла коло 280 року перед Христом. Це було войовниче плем'я, яке зайняло Галичину (звідси назва на **Табуля Пеутінгеріана**) та їх відгалуження Певкини, що зайняли південну частину Дубенського повіту на Волині. Крім того, разом із ними прийшли дрібніші відділи інших кельтських племен, від яких лишилися тільки назви осель.

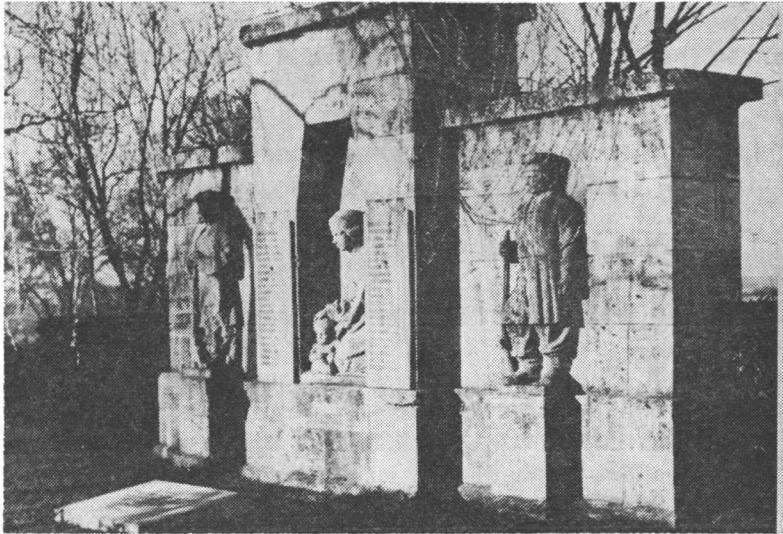
Третя хвиля — Анти, які прийшли коло IV віку після Христа. Як подає історик Йордан, Анти зайняли простори між Дніпром і Дністром понад Чорним морем, там де пізніше були Тіверці й Уличі. Від них залишилися назви рік як Дніпро (з ан-Апер — річка Ібр), Дністер (з дан-Астер — прудкий) — за Лер-Славинським.

Після доповіді була дискусія, в якій брали участь Л. Грицак, О. Гердан-Заклинська, О. Домбровський, Л. Чикаленко та інші. **Н. Н.**

професори: Безпалко Йосип — викладав суспільні й політичні науки, а також з доручення Союзу Визволення України виконував обов'язки голови Раштатського табору. Він був добрим промовцем і дуже гарно викладав. Професор Богдан Лепкий викладав українську літературу. Його лекції можна було слухати весь день і слухач не почував себе втомленим. Їсти також не хотів, хоч нераз живіт грав марша. (Німці давали для полонених лише по 250 грамів хліба на одного чоловіка на добу і картопляну юшку). Професор Василь Сімович викладав українську мову, д-р Роман Смаль-Стоцький викладав введення в історію української літератури. Д-р Степан Смаль-Стоцький викладав адміністрацію і лад Буковини. Бензя Петро — світову торгівлю, бухгалтерію, статистику господарського життя ЗДА. Терлецький Омелян — науку хорального співу, Мороз Василь — німецьку мову, Гуцайло Євген — будову людського тіла, а також загальну гігієну, Пачовський Василь — історію України, Іваницький — геометрію, алгебру та землемірство, проф. Парашук Михайло — учив різьбарства. За проектом того професора був зроблений з граніту пам'ятник помершим військовополоненим на могилах у Раштаті (див. фото).

Року 1915-го, 17-го травня з Ерфуртського інтернаціонального табору приїхало нас до Раштатського табору 1000 полонених українців. Розмістили нас у т. зв. карантанному бльоці 2. Цей табір мав десять бльоків під лісом. Усі бльоки були огорожені двома рядками колючого дроту. До нашого карантанного бльоку майже два місяці нікого з сторонніх людей не впускали. Перша людина, що за два місяці прийшла до нас на відвідини, був „вольноприділяющий” Полуботко. Він приніс нам українські книжки і потішав нас, що скоро вже відкриють усі бльоки і ми будемо вільні. Відкриваючи бльоки, зробили нам генеральну дезинфекцію; після бані нас чистеньких перевели до 6 бльоку і розмістили в нових недавно побудованих чистих бараках. У першому бльокові проф. Парашук М. відкрив курси для кравців, гончарів і різьбарів. У тому ж бльокові була велика театральна зала, де відбувалися лекції для студентів народного університету. Під керівництвом фахових артистів — Кривуся, Щербини і Кретича, майже кожної не-

ділі відбувалися театральні вистави. Праця кипіла, розвивалася просвіта та росла українська національна свідомість у всьому таборі. Хоча людина ходила кожного дня на всякі курси в проголодь, але хто хотів учитися, то навчився

Пам'ятник на могилах полонених побратимів у Раштаті 1916, проект проф. Парашука, побудований коштом і працею побратимів.

дечого доброго не тільки для своєї нації, але й для себе самого.

Тут слід згадати, що національно-освітня праця в таборі спочатку приймалася не дуже то легко, було чимало неосвідомлених людей, що стояли за „єдиную і неделімую”, не слухали своїх, не ходили до школи і т. ін. Ця малоросійська „чорна сотня”, як ми їх називали, складалася переважно з бувших кадрових підпрапорщиків та унтір-офіцерів. З цими малоросами приходилося часто вести завзяту боротьбу.

З кінця січня і на початку лютого 1916 року СВУ організував з таборовиків „Запоріжську Січ”. Громада полонених раштатського табору 22. IV. 1916 р. оголосила себе військом самостійної України. Загальні збори січовиків затвердили статута, якого опрацювала комісія на підставі статутів УСС, „Січей” і „Соколів”. Січ складала один Запо-

різький полк ім. Тараса Шевченка. Командиром того полку був вибраний полковник М. Шаповал, заступником вибрано поручника Сиротенка. Це були кадрові офіцери був. російської армії, Сиротенко мав юридичну освіту. 27. IV. 1916 р. полк святкував Січове Свято, під час якого о. Катеринюк Петро посвятив у церкві січового прапора при участі двох тисяч січових стрільців. Аж після цього січового свята наші малороси (підфіцерський елемент) стали інакше трактувати наші українські національні справи і прагнення. Тоді багато з них, освідомившись, записалися добровільно до слідуячого полку січовиків - синьожупанників. Полк цей ділився на три куріні: до першого куріня обрано командиром Йосипа Іванюка. Це сталося на початку січня 1917-року.

Союз Визволення України в порозумінні з військовим німецьким міністерством відіслав з того полку 27 козаків на східній фронт до штабу, т. зв. „Гільф Офіцер” (на чолі з полк. Миколою Шаповалом і двома підстаршинами, 17. I. 1917 р.). Штаб був у Білій Підляській. Відділ цей узброєний носив уніформу Галицьких Січових Стрільців. Головна діяльність С. С. була — телефонічний зв'язок та розвідка.

Присяга Україні

Перед виїздом частини на поле бою 12. I. 1917 р. відбулася присяга. Текст присяги був в українській мові і перед українським прапором. Зміст того тексту був такий:

„Перед тобою, Україно і весь український народе, по старому козацькому звичаю присягаємо: чесно, вірно і хоробро служити тобі, Україно, під цим прапором. Під ним усіма силами боронити тебе, не опускати цього прапора в жодному випадкові; з ворогами ніколи не входити в змову, лише завжди завзято їх поборювати і взагалі поводитися так, як славному січовому товариству годиться жити й ділати чесно і з честю вмерти. Так поможи нам, Боже, і весь український народе!”

Дня 16. IV. 1917 р. була післана друга група військовиків до штабу в Білу Підляську в такому складі: з Раштату 12 чоловіка, Вецляр дав 7, Зальцведель — 4, разом було 23 особи. 1. V. 1917 р. сюди ж прибуло з нім. таборів ще 250 козаків в уніформі синьожупанників. Ці вже працювали по

школах Підляшшя, збирали статистику населення, що була представлена на Мирову Конференцію 1918 р.

На окупованих Австрією землях Волині, Холмщини і Полісся були самі тільки галицькі січові стрільці. Вони, в час стоянки в запіллі фронту, провадили освітню працю по школах українських сіл під проводом сотника Косака. На початку 1917 року австрійське військове командування забрало з того тильного фронту всіх галицьких січових стрільців і післало їх на східній фронт. 2. 5. 1917 р. на їх місце німецьке військове міністерство, в порозумінні з

Чота 1-го Запоріжського полку ім. Т. Шевченка в Парчеві на Підляшшю 20. 5. 1917 р. Під церквою.

СВУ, відкомандирувало з українських таборів полонених з Раштату, Вецляра і Зальцведеля ще 100 синьожупанників. Привезли нас до українського військового штабу в Білій Підляській. Розмістити по таких повітах : Радзень, Володава, Парчев, Бересть, Кобринь, Іванів, Дорогічин, Пінськ. У Білій Підляській залишився персонал, що працював при ред. газети „Рідне Слово”. Перше число тієї газети побачило світ 23. 6. 1917 р. Редагував того тиж. М. Соловій, а керівником усіх друкарських справ був Степан Кордуба. Обов’язки експедитора виконував В. Усенко, а

решту — друкарські робітники. З 20. 5. ми всі роз'їхались по селах і в тяжких обставинах окупаційного життя проводили освітню національну працю, переважно в сільських школах. Таких шкіл у ті часи було 150, а учнів у тих школах було біля 7600. Усіх синьожупанників, що вели культ.-освідомлюючу працю, було 300 душ.

Селяни не всі ставилися прихильно до цієї нашої освітньої праці. Вони, як почули від нас, що цар відрікся від престолу, то не вірили в це, називаючи нас антихристами. Казали, що не можуть нам вірити, щоб помазаник Божий відрікся від царського престолу. З другого боку московський військовий штаб Керенського, почав різні шантажі та шикани проти СВУ і його праці і називав нас — німецькими агентами.

Тимчасом українська делегація на мирову конференцію в Бересті телеграмою закликала старшин і козаків синьої дивізії ставитись до розпорядимости українського уряду і йти боронити Україну від московських комуністів. Перший транспорт від'їхав на Ковель-оГолоби 17. 2. 1918 р. Другий транспорт в 1200 козаків виїхав з Раштату 3. 3. 1918 р. Далі, в районі Ковель-Голоби командир дивізії генерал Зелінський приготував дальшу дивізію до бойової здатности.

Українська громада у Білій про ревеляції московського генерального штабу.

Управа Української Громади у Білій Підляській, яка репрезентувала понад 300 народ. робітників на полі національно-просвітньої праці на Підляшші й на Поліссі, 26. III. 1917 р. на своєму пленарному засіданні, по обговоренні ревеляцій московського генерального штабу про СВУ зайняла таке становище:

1) З огляду на те, що всі ревеляції походять від одного з державних органів ворожого українцям московського правительства, громада бачить в них один із звичайних виступів ворога українського народу з метою компромітувати загальний український рух.

2) Зазначаючи своє братнє відношення як до органів так і до окремих діячів Союзу Визволення України, проти

якого виступає відвічний ворог України, вважаємо, що не слід давати цьому великого значення, бо цим ми ослаблюємо свої сили. Шукати ж моральної чи якої іншої санкції своєї тактики в боротьбі з ворогом поза власними імпульсами, що приводять до неї, вважаємо за пониження своєї національної гідности.

**Гарматний дивізіон синьої дивізії в поході коло м. Ковля
в травні м. 1918 р.**

3) Уважаємо, що взаємні відносини між націями регулюються й кристалізуються лише в суворій і завзятій боротьбі між ними. Те або інше поступовання поодиноких органів або представників цих народів фактично зраджує дійсні наміри противника.

4) І тому ревеляції московського генерального штабу, як і багато інших виступів ворогів різної масти за останній час, признаємо за явища цілком нормальні й для нас навіть корисні, бо вони відкривають дійсне відношення російського тимчасового уряду до визвольних змагань українського народу, і чим більше таких спроб, що дискредитують справжні заміри московського уряду, тим швидше відкриються очі українцям, засліпленим московським побратим-

ством і тим самим скоріше вичуняють від русофільської хвороби.

Відень, 30-го грудня 1917 року, „Вісник СВУ”, ст. 844.

Привіт Українській Центральній Раді в Києві

„Управа Української Громади в Білій, що репрезентує понад 300 січовиків українців і сотки місцевого зорганізованого українського населення, веде просвітню національну й організаційну роботу на окупованих німцями українських землях Підляшшя і Полісся тим способом, що видає „Рідне Слово” й утримує 150 українських шкіл, в яких навчається понад 7000 дітей рідною мовою та утримує бібліотеку, винесла на своїм засіданні 31 січня 1918 року в імені всіх своїх членів і всього українського населення предвічних українських земель Підляшшя й Полісся постанову привітати Українську Центральну Раду в Києві і Раду Народніх Міністрів, зазначаючи, що Українська Центральна Рада народніх міністрів є єдиним законним урядом для української землі.

Стежучи з напруженням за розвитком національного життя українського народу та його боротьбою за своє самостійне існування на власній землі, безмежно радіємо всіма здобутками й покладаємо надію, що наша праця не підє намарно, а ті землі, де ми працюємо, увійдуть в склад Української Народньої Республіки. Підписали: голова громади Микола Шаповал, секретар громади Яків Тарасовський, скарбник четар Андрій Савчук, контролер січовик П. Святун, редактор „Рідного Слова” четар М. Терентьєв, голова торгівлі січовик Богаченко, голова Шкільної Ради Д. Оляничин, секретар Шкільної Ради січовик Черніговець”.

Привіт і піддержка У. Ц. Раді від війська

Приєднуючись до заяви Української Громади в Білій з дня 31 січня 1918 року і поділяючи всі її змагання, перший Запорізький полк імені Тараса Шевченка на Підляшші з нетерпеливістю чекає тієї хвилини, коли він матиме змогу стати до повного розпорядження військового генерально-го секретаря та вступити до боротьби з ворогом України.

Полковник Микола Шаповал —отаман полку, Яків Тарасовський — значковий. (Далі буде в ч. 8. Л. В.)

Яків Лавриченко

УКРАЇНЦІ ВОЛИНЯНИ В АРГЕНТИНІ, А ЗОСІБНА В ПІВН. ПРОВІНЦІЇ ЧАКО

Провінція Чако розположена в північній частині Аргентини. Вона охоплює 99.633 км., з населенням 568.000 душ, у тому біля 90.000 чужинців з родинами. З них багато вже записані, як аргентинці. Клімат провінції тропічний і субтропічний, дещо вогковатий, тому що висота над рівнем моря 52 м.

Уся земля є власністю держави; землю колись роздавали даром, у тих безмежних лісах, що проходять Аргентиною, Парагваєм і Болівією, біля 700.000 км.² Нашим колоністам, що приїхали сюди пізніше, приходилось уже землю купувати, дещо загосподаровану вже давніми поселенцями-фармерами. Сьогодні, уряд дає вже грамоти й на власність землі, однак тоді, як на фермі є хоч пару будинків (мурована хата, шопа, чи стодола). У рр. 1925-30 така середня ферма (чакра=25-30 га) коштувала 3 тисячі пезо (коло 30 дол. 1 дол. = 138 пезо).

Українці почали приїздити до Аргентини під кінець минулого сторіччя. У рр. 1905-10 сюди прибула велика кількість людей з Волині. Найбільше їх приїхало по зайняттю Польщею наших Західних і Північно-західних Земель. Не дивно, що в Чако переважають українці православні, біля 6.000 родин. Усі вони осідали гуртом близько себе, і, не маючи грошей, заробляли їх у давніх фермерів-греків, чорногорців. Були тут і пришельці з Галичини, Буковини й дуже мало з Наддніпрянщини. Найбільше українців осіло в місцевостях: Вілля, Ангеля, Ляс Бреніяс, Сан Бернардо, Ля Тігра, Кльотильда, Бортгем, Ля Бестія та в містах — Саенс Пенья і в столиці провінції Ресістенція.

Залізниця у цих місцевостях доходить лише до Вілля Ангеля і Ляс Бреніяс, а далі йде автострада. Найкраще розбудовується Сан Бернардо, що випереджує у всьому інші місцевості. Між місцевостями процвітає прогресова конкуренція.

Українські поселенці в останній час теж проявляють у цих місцевостях великий поступ, що постійно росте. Серед наших людей є власники вже по 40 га добре вичище-

ного поля і все посуваються далі в ліси. Коней у багатьох фермерів заступають трактори та тягарові авта. Трапляються центри, де постають кооперативи, електричні станції, муніципальні уряди, початкові й середні школи. Поважна кількість учителів (-льок) — українці. М. Сан Бернардо має понад 2.000 мешканців, муровану православну церкву, „Просвіту”. Люди наші не цураються торгівлі та всякого ремесла. **Великі текстильні склепи** в місті належать волинянам — Аркадію Балюкові й Сасанському. **Бар та більярдова заля** — Алекс. Ткачукові з Малих Садків (біля Шумська). **Фабрика соди** провадиться волинянами — Максимом Котельчуком з Шумська (Рівенщина) й Аркадієм Мельником з-під Луцька. Це є спілкова фабрика соди й гуртівня усяких напйтків. „Просвіта” має велику, на 1200 люда залю (площу), викладену мозаїкою. Заля тут без даху, лише сцена покрита (даху тут не конче треба). Диригентом хору в церкві і „Просвіті” є п. Котельчук. Є тут і мурований будинок на бібліотеку й канцелярію. Тартак і механізовану фабрику дверей, вікон, одвірків, ба й меблів, ведуть Віктор Ровський і Михайло Бортнік з Волині. **Механічні майстерні** для ремонту авт та різних моторів мають — Юрій Підмогильний (наддніпрянець з першої війни) і волиняк Романюк. **Кравецький заклад** прецизної роботи мають п-во Прендіцькі — волиняни. Обидвое співають у церковному хорі. **Склер мішаних товарів** мають п-во Білокопильки. Є ще багато інших підприємств наших земляків у Сан Бернардо, але усіх їх я не успів відвідати.

Усі ці люди національно свідомі, працюють у ділянках культурно-освітніх і церковних. Тут слід згадати родину Балюків, як старших так і молодих, п. Дмитра Гуцала — голову „Просвіти” і секретаря Братства УАПЦ, п. Миколу Ткачука — голову Братства та ін.

Навколо Сан Бернардо, на десятки клм. розкидані фарми наших людей. Головним продуктом їхньої рілньничої господарки є **бавовна** (в 1963 р. дала надзвичайно добрий врожай — по півтора тонни з га, продажна ціна по 18-22 тисячі пезо за тонну). Врожай бавовни забирає кооператива „Альгодонера”. Ця ж кооператива фінансує фермерів при неврожаю, сарані та інших ворогах польових культур. З інших пром. культур слід згадати й **чай (хінський)**, що

його ввели в культуру перше наші волиняни (про це далі). З полевих культур: пшениця, кукурудза (2 збори), риж, батата (солодка картопля), фасолі. Жито і просо — невдаються.

Сади у наших поселенців є помаранчеві, цитруси, банани, дурані (великі з кулак абрікоси), виноград, наші овочеві дерева ніяк невдаються. Помаранчами часто годують худобу, свині.

У м. Бернардо є і кредитівка „Відродження” (філія), що вже має біля 200 членів, а волинські жиди в провінції мають своїх два банки, що мають багато наших клієнтів. Не дивлячись на це, вони й тут, на жаль, нераз провокують і ображають українців у своїм, штучно видуманім, т. зв. антисемітизмі. Не поминаючи і св. пам. Симона Петлюру. У відплату за цю зневагу, українці в Сан Бернардо, перебирають у свої руки торгівлю і з гаслом „свій до свого”, заставляють цих непоправних політиканів поволі звивати свої бізнеси і йти деінде. Так перенеслось з Сан Бернардо вже 17 їхніх підприємств, остало ще три. Тепер українці постановили розбудувати свою кредитівку якнайкраще, щоб не йти до згаданих банків. Все це робиться спокійно, поважно, інтуїтивно.

В інших місцевостях українського поселення у провінції Чако слід згадати м. Ляс Бреніяс. Тут теж побудована мурована **православна церква**, однак священника вона не має і тому часто світить пустою. Є тут і „**Просвіта**”, що має муровану хату й при ній велику площу, але теж стоїть пустою, за браком керівного проводу. З підприємців здибав я тут братів Сасовських. У м. Вілля Ангеля українці також мають свої підприємства: Ніна Корсунь має **готель-ресторан**, п. Труба має **цукорню**, а п. Гордий має **споживчу крамницю**. Усі три волиняни. Я не мав більше змоги обійти інших.

Медицина опіка для наших колоністів є у Чако. Там урядує доктор Рибак, приятель нашого земляка о. прот. Бориса Арійчука, по зброї в окопах. У Сан Бернардо працює молодий лікар Франко, парагваець, син був. президента Парагваю (1936-37), який був великим приятелем українців і дещо навіть говорив по українськи. Під час візиту в Чако Митрополита Іоана (з Америки), в 1962 р., д-р Ри-

бак і д-р Франко весь час асистували владиці. Тут теж варто зазначити, що наші старі колоністи, навіть по півстоліттю перебування тут, пильно зберегли свої звичаї, віру, національність. Однак, духовної опіки тут відчувається велика потреба, за браком священиків. Не раз при вінчанню молодої пари треба їхати дуже далеко до церкви і там одночасно їх охрещують і вінчають, бо не було кому, чи де, охрестити їх ще дітьми.

У провінції Місіонес, на границі Парагваю, теж є наші волиняни підприємці. Фірму „Прогрес” — торгівлю блаватних товарів, в Ельдорадо веде Дмитро Палашук. Фірму „Колон” — продаж полотна, одєжі, взуття, веде волиняк Іван Гайковський. (Ельдорадо в пров. Місіонес).

Другою нашою трагедією в Аргентині є те, що не маємо подостатком нашої інтелігенції. У Буенос-Айрес ми маємо біля 23 українських організацій, а в них організовано лише біля 2.000 людей, тоді як на провінціях є десятки тисяч наших людей, що прагнуть організації, але немає ані духовного, ані національного проводу. У самому Чако є аж 3 гарні, муровані, ще за св. пам. о. Т. Гнатюка, церкви. Ці будови коштували багато народнього гроша, але стоять, у більшості, пустою, бо по смерті о. Т. Гнатюка немає священиків. А треба наших православних людей, з яких 80% наші волиняни, рятувати від усяких спокус, ба й атеїзму. Люди, в більшості, свідомі, до праці горнутьсся, але немає кому їх очолити. Коли „Просвіта” в Сан Бернардо часом робить яку виставу, то мусить її виставляти з 10 разів і завжди заля повна. Але й змонтувати таку імпрезу тяжко, за браком інтелігентних сил.

Культурно-освітню працю в Аргентині та в пров. Чако розпочав бл. пам. п. Сліпанський з Київщини, був. вояк УНР, а першу духовну опіку давав згаданий бл. пам. о. Тихін Гнатюк — волиняк. Цей останній був місіонарем на Чако, Місіонесі (Аргентина) і в Парагваю. Приїхав він було до Аргентини ще перед першою світовою війною. Багато він попрацював для наших поселенців. Він організував першу УАПЦеркву в Аргентині. Роз'їжджаючи в місійних подорожах по цих двох державах, він заініціював назви отим нашим колоніям, що розкидані по Парагваю і Аргентині. Навіть оту, згадану інж. Кушинським (див. Л. В. ч. 6),

Перевертівку, о. Гнатюк охрестив отак випадково, але влучно, тому що там багато наших перейшло на штунду. Крім своєї місійної праці, о. Гнатюк, із своїм братом, заправляли в пров. Місіонес, на границі Парагваю, першу плянтацію чаю в Аргентині. Сьогодні (1963 р.), наші люди, а в тому 80% волинян, посідають модерні сушарні чаю. У 1962 р. вони вислали на експорт 500 тонеляд сушеного чаю. Піонерська праця о. ієромонаха Т. Гнатюка, на цих теренах, варта поважної монографії, як матеріалу для історії українських поселень в Аргентині і Парагваю.

Аргентинська преса в м. р. відзначила заслуги о. Тихона як піонера чайних плянтацій.

У самій столиці Буенос-Айрес та її околиці з наших людей, що мають свої підприємства, слід згадати таких: **Похоронне заведення** Петра Сеньчука, вміло і добре ним адміністроване. Сам Сеньчук, совісна і чесна людина, співчутлива до незаможних, яким дає опустити та всякі полекші в їх нещастю. Фірма „**Каросерія**” — Степ. Сергійчука з В. Борщівки на Крем'яниччині; він веде **Механічно-Стельмахський заклад**, що робить і оснащує всім необхідним моторів тягарівки. Фірма ця на передмісті Вілля Селіна. Фірма „**Бона**” — торгівля текстильних виробів і робітничих одягів, веде Ст. Гаврилюк із Смиги (Волинь). Дмитро Горховський з Вишнівця, **поважний електрик**, електривні „Чаде”, що освічує цілу столицю і околицю, він же і майстер артистичних виробів на металах включно до срібно-золотих, тепер вже на пенсії. Він же добрий співак і хорист часто заступає дяка в церкві Св. Покрови. **Степан Гнатюк** з Луцька, до недавна був **контрактором** великих (12-15) поверхових залізо-бетонних будівель у столиці, тепер хворий і лікується. **Кредитівка „Тризуб”** недавно розпочала працю при Братстві св. Покрови, веде кредитово-споживчу обслугу для членів і парафіян. Досі вже уділила зверх 50 тисяч пезо позичок.

На закінчення цього, далеко неповного, репортажу, слід ще хоч пару слів подати про наші здобутки в Аргентині на полі друкованого слова — літератури і культури. Найважливішим здобутком наших аргентинців є друк **Української Малої Енциклопедії**, що її заініціював і редагує відомий усім наш учений і громадський діяч, проф. Е. Онаць-

П. Олійницький, Вінніпег

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ВЕЛИКОГО МИСЛИТЕЛЯ ВЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

(Скорочення реферату в УВАН у Вінніпезі дня 26. 4. 1955).

Коли ворог завойовує якусь державу-націю, то старається опанувати не тільки матеріальні ресурси даної країни, але й намагається опанувати душу та розум її народу.

Московщина анексувала не тільки українську територію з її добрами матеріальними, але й давню назву України-Русь та історію нашої княжої доби.

Фальшуючи в той спосіб свою історію та відкидаючи нашу, Московщина розтрубіла в світі, що історія Русі це і є початок чисто російської історії. Цей нечуваний в історії фальш наробив у світі багато плутанини, яку й досі український нарід не може виправити і добитись справедливості в світі.

Після упадку Гетьманщини, нашої другої, після княжої, державницької доби, наш нарід переживав повну духову депресію. Не було мови, щоб наша провідна верства, наша еліта, могла свobodно творити якісь духові, самобутні цінності. Навпаки, тодішня наша інтелігенція, провідна верства, під російським пануванням та різними приманами, почала швидко русифікуватись (як колись під польським — полонізуватись).

Але, коли в 48 рр. XIX ст. із Західньої Європи повів

кий, а видає і адмініструє Братство Св. Покрови УАПЦ. Досі вийшло цієї поважної праці 13 зошитів (остало ще 2). Братство УАПЦ видає і місячник „Дзвін”, рік видання XIV. Кредитівка „Відродження” видає тижневик „Наш Клич”. „Дзвін” і „Наш Клич” редагує проф. Є. Онацький. Т-во „Просвіта” видає місячник „Українське Слово”. О. О. Василіяни видають місячник „Наше Життя”. Є і видавництво Середяка, що видає Мітлу (гумор. журн.) і деякі книжки. Крім цього, Союз українських купців фінансує і по п'ятницях надає українські радіомовлення через уругвайську „Радіо Колонія”, а патронує У. Ц. Репрезентація.

свіжий вітер так з в. „Весни народів”, що оживив деякі серця і душі тодішньої української інтелігенції, в якій ще жевріло десь там в глибині душі ядро української духовости — почала відроджуватись наша література, наше письменство, ба навіть наша історична наука. Деякі наші вчені почали ближче цікавитись нашою минувиною, нашою історіографією, етнографією тощо. І хоч характер цієї науки був досить романтичний, бо так дивились тоді на гетьманщину як і на козащину, а не як на Українську Державу, все ж таки це створило певну школу.

Представником цієї історичної школи був Костомарів, а послідовниками його були — Куліш, Маркович і інші.

Пізніше вже відомий наш учений-історик Володимир Антонович (який навернувся зі спольщеної української

Вячеслав Липинський.
(1882, 5. 4. — 1931, 14. 6.)

шляхти) положив так би мовити, наріжний камінь для нової історіографічної школи так зв. КУЛЬТУРНО-НАРОДНЬОЇ. Але правдивий фундамент положив під цю школу та її розробив щойно історик проф. Михайло Грушевський.

Як Михайло Грушевський так його послідовники були соціалістами і підходили до наших історичних подій через цей власне світогляд. Для них, наприклад, момент створення гетьманом Богданом Хмельницьким української держави не відігравав головної ролі: для них важне було, щоб нарід мав свободу своєї мови, релігії і землі. Росія, мовляв може далі управляти Україною через Київ, давши їй автономію. Говорячи простою мовою, це означало, що Україна це тільки рентівник (на власній землі), а властителем є Ро-

сія, яка може зтягати всякі позички на цю власність та репрезентувати її перед світом.

Ця школа пересякнута виключно культурно-народницьким напрямком без виразного державницького прямування. Інакше кажучи, що представники цієї історіографічної школи були ще й далі під сильним впливом московського комплексу мислення, та виховували провідну верству в тім же напрямку, що в значній мірі відбилось на цілому процесі наших визвольних змагань в роках 1917—1920.

Рівнобіжно до цього на нашому українському науковому горизонті появляється новий титан духа, великий мислитель, новий учений-історик, соціолог, філософ не тільки українського, а й світового масштабу, Вячеслав Липинський. Він належав до ідейних спадкоємців славного в історії нашого відродження, гуртка представників спольщеної української шляхти, що повернулась до нашого народу, на чолі якої стояли Володимир Антонович, Рильський, Михальчук та інші.

Родився В. Липинський 5. 4. 1882 р. в с. Затурцях, Володимирського пов. на Волині в родині польської культури, але української душею, в якій то родині отримав дуже солідне загальне і християнське виховання.

Будучи з природи дуже спостережливим, Липинський ще молодим хлопцем зауважив, що українському народові діється велика кривда зі сторони польської шляхти, яка живучи з праці й поту цього народу, нічого йому не дає.

Отож, коли він учився в київській гімназії, при якій був польський гурток, поступив в його члени та вів завзяту пропаганду серед членства, щоб вони повернулись душею, серцем і розумом своїм до цього народу, серед якого живуть.

Крім цього пропонував, щоб ця організація злилась з українською громадою, що була там же. Праця в цій організації не дала дуже великого успіху: колеги дивились на нього, як на чудака. Тоді він з меншою групою своїх однодумців виступив з польської організації та приступив до українського гурту і усвідомив себе українцем.

По скінченню гімназії і по вислуженню військової

служби, т. зв. вільноопреділяючим кавалерійського полку в Крем'янці на Волині, Липинський виїжджає заграницю й поступає в Краківський університет на філософічний факультет для студій так улюбленої ним історії.

Вибрав Краків тому, що Краківський університет був найстарший у Східній Європі і мав дуже славу наукову традицію.

Студіюючи історію та соціологію, він рівночасно працює в краківських архівах і бібліотеках, шукаючи джерел до історії своєї землі, до її такої незavidної долі. В цих студіях він знайшов дороговказ, вказівки на сучасне й майбутнє України.

Після закінчення Краківського Університету, виїжджає Липинський до Швайцарії, де вступає у Женевський унів. для дальших студій історичних і соціологічних наук, вглиблюючись у суспільно-громадські взаємовідносини всіх народів і всіх часів від старої Греції й Риму починаючи та сучасними державами кінчаючи. Там же студіює і астрономію та аграрні проблеми. По закінченню цих студій, він оселяється в своєму маєтку на Уманщині.

У 1909 р. Липинський випускає книжку під заголовком „Шляхта на Україні і її участь в життю українського народу”.

Це є науковий трактат, де Липинський доводить з праць самих поляків та архівальних даних, що польська шляхта на Правобережжі є прямі нащадки старих українських родів, які за Богдана Хмельницького творили Українську Козацьку Державу, і що вони навіть з антропологічного боку різняться від справжніх поляків. Рівночасно ця праця є палким маніфестом і гарячим закликком до правобережної спольщеної шляхти, щоб вона зрозуміла свій обов'язок перед українським народом, щоб зв'язала свою долю з його долею та щоб стала до праці для Краю й народу, серед якого живе. Ось що пише Липинський:

„Розкуються незабаром заковані люде, що коли не сьогодні, то завтра вони питатимуть вас про ваші діла. І питають вас тоді: ви, що посіли такий великий шмат землі, ви, що жили цілі віки нашою працею й потом, що ви зробили для нас і для нашої матері-землі? Що ви їм на це відповісте? Що скажете їм, коли вони заглянуть до історії

своїх культурних інституцій, своїх Просвіт, своїх Видавництв, своїх Наукових Товариств і коли побачуть, що ті, котрі колись не хотіли давати землі селянам, говорячи, що їм тільки „культура” потрібна, самі потім, задержавши землю в своїм посіданню, не дали зломаного шага для піднесення цієї культури”...

Мислі й думки, висловлені в цьому трактаті, стосуються не тільки спольщеної шляхти на Правобережжі, але й зрусіфікованої на Лівобережжі. Книжка ця таки своє зробила: гарячі слова і щирі думки висловлені в ній, знайшли відгомін у багатьох з-поміж спольщеної української шляхти.

Отож, весною 1909 р. в Києві відбувся тайний з'їзд громади українців польської культури. На тому з'їзді ухвалено піддержувати матеріально і морально український національний рух та засновувати видавництва популярних книжок для українського населення. Однак книжку Липинського якась таємнича рука скуповувала й нищила, а російська цензура забороняла її в Україні розповсюджувати.

У 1912 р. Липинський проголошує монументальну працю на 675 ст. великого формату під заголовком „З Історії України” (*Z dziejów Ukrainy*) з присвятою для Волод. Антоновича, Тадея Рильського й Павла Свенцицького — перших піонерів ідеї повороту спольщеної верстви в Україні до українського народу та ідеї самостійної Української Держави.

Праця ця викликала велике заінтересовання не тільки серед українців, але серед поляків і росіян. Вона представляє історію України XVII ст. за гетьмана Богдана Хмельницького.

Це перша праця в нашій історіографії з таким розмахом і широкою думкою та глибокою аналізою державницької ідеї Козацької України. У ній Липинський подає багато нових подій, нікому ще невідомих, зовсім з новим наświetленням, що обґрунтовуються на невикористаних ще досі документах. При чім усю увагу в цій праці сконцентровує на особі великого гетьмана Богдана Хмельницького, який зумів своїм державно-творчим розумом і розумною внутрішньою політикою притягнути і заохотити

до будови Української Держави всі верстви нашого суспільства: селянство, міщанство, духовенство, шляхту і навіть чистокровних поляків, що жили на наших землях.

Цю, як і першу працю написав Липинський умисне польською мовою (другу працю пізніше перевів на українську мову), щоб її прочитали нащадки українських родів, яких предки разом з гетьманом Богданом пліч-о-пліч бились за самостійну Українську Державу, щоб зрозуміли „чиї сини, яких батьків” та зайняли тепер відповідну позицію, бо ось уже сходить зоря визволення українського народу.

Цією власне другою працею Липинський започаткував нову історичну школу, так звану **ДЕРЖАВНИЦЬКУ**.

Послідовниками цієї школи були і є відомі наші вчені-історики: проф. Дмитро Дорошенко, проф. Томашівський, проф. Чубатий та інші.

Суть цієї історичної школи слідуюча:

- 1) Патріотизм і любов до Батьківщини во ім'я співжиття всіх клас і мешканців нашої спільної території. Отже патріотизм територіальний.
- 2) Релігія, як невідзвивний виховний чинник християнської моралі народу, без різниці обряду.
- 3) Пошана та додержання наших українських державно-творчих традицій і культури, як вияв суто-української духовости.
- 4) Зірвання з промосковським світоглядом у нашій історіографії, а досліджування її в загально-європейським аспекті.

Липинський, маючи характер повної енергії і темпераменту, не задовільнявся працею кабінетного вченого по різних архівах і бібліотеках: його тягнуло до активної праці, до боротьби. Він казав: „Моє покликання не писати історію свого народу, а творити її”.

Отож, виїжджаючи часто закордон до Австрії, чи Швейцарії, він зустрічався там з українськими політичними емігрантами, яким подав думку створення „Союзу Визволення України”, девізом якого має бути боротьба за самостійну Українську Державу.

Організація ця була зреалізована під час першої сві-

тової війни у Відні і відограла, як це ми знаємо, дуже важну роль.

Багато працював Липинський в Науковім Товаристві ім. Шевченка у Львові і за свої велетенські заслуги в українській історіографії НТШ обрало його своїм дійсним членом, як вияв найбільшого узнання і пошани до великого українського вченого.

З вибухом першої світової війни Липинського мобілізували, як запасового кавалерійського старшину до російської армії на німецький фронт. Під час розгрому і відвороту російської армії в Мазурських озерах Липинський захворів на легені. Головна російська команда відправила його в глибоке запілля аж у Полтаву, Там він негайно зустрівся з українськими патріотами та діячами, продовжував політичну роботу та працював далі над історією й соціологією.

Між іншим, тоді в Полтаві, ще перед вибухом революції, Липинським була створена теорія т. зв. **Культурних Кругів**, при помочи яких пояснюється історія де-яких суспільно-громадських взаємовідносин. Цих кругів три: мисливський, номадо-пастуший і хліборобський.

Україна, власне тоді, находилась у сфері впливу культурного хліборобського круга. Ось чому Липинський свою другу монументальну працю „Листи до Братів-Хліборобів” назвав цією назвою. На цю концепцію з „культурними кругами” лише впали австрійські учені Коппер і Шмідт в 1926 р.

З вибухом революції в 1917 р. Липинський не тільки як учений, але й як реальний політик, негайно формує в Полтаві військову збройну силу, як єдину опору і єдиний засіб до зреалізовання самостійної Української Держави і про це він рапортує до Центральної Ради в Києві з проською про дальші інструкції.

На відповідь довго не прийшлося чекати, вона звучала просто й лаконічно, а саме: „Сформовану військову частину негайно розпустить, бо мілітаризм — це вияв реакційних сил... Можете проявляти свою діяльність хіба серед польської меншини, лояльно наставленої до України”. Це була відповідь для великого українського патріота і великого ученого, що тільки й мріяв про постан-

ня самостійної Української Держави. Це був для Липинського моральний удар.

Але що це значило? Отже, це був конфлікт двох світоглядів, а саме: перший українсько-соціалістично-автономний з московською духовістю — а другий українсько-державницький зі західньо-європейською духовістю. — Це було перше грізне „мементо” для дальшого ходу наших визвольних змагань.

Після цього конфлікту Липинський замкнувся в крузі своїх однодумців українських патріотів-державників, працюючи далі над українською історіографією, та слідкуючи уважно за ходом подій.

З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського в Україні, Липинський виступив на політичну арену і тим разом був призначений урядом на уповноваженого міністра при австрійському уряді у Відні.

Цей віденський дипломатичний пост у той час був надзвичайно важний з уваги на те, що Австрія, згідно з Берестейським договором (1918), зобов'язалась поділити Галичину на дві коронні країни: польську зі столицею Краковом, та українську зі столицею Львовом і українським Університетом.

Австрія з ратифікацією договору все зволікала з уваги на сильні польські впливи. Однак, Липинський цю баталію виграв — Берестейський договір був ратифікований.

Після повалення гетьмана Директорією, ця остання затвердила Липинського далі на тім самім пості у Відні, на якому він залишився так довго, аж поки в Україні не постала анархія та різна отаманія, що гальмувала правильну дисципліновану боротьбу за державу. Тоді Липинський сам офіційно зрікся посту та залишився в Австрії, як політичний український емігрант.

Усю Україну тоді окупували московські большевики. До Європи нахлинула перша українська політична еміграція, серед якої зараз постали різні орієнтації.

Одні орієнтувались на новопосталу Польщу, другі — на большевицьку Росію, треті — на власні сили й на слушний момент.

Тяжко було переживати Липинському упадок та ру-

їну Української Державности, але треба було на майбутнє знайти якийсь лік, щоб Україна таки постала.

Отже, дальші історіографічні праці Липинського — „Україна на переломі 1657—1659 рр.” та „Релігія й Церква в історії України” (1925, 33) являються як би прологом до монументального твору „Листи до братів Хліборобів”, який становить не тільки підсумок його попередньої творчості, але рівно ж гаряче огненне кров'ю писане, по силі духа друге по Шевченкові послання, до земляків своїх в Україні і поза нею суших тепер і в майбутньому. Це була його доктрина „Нової Державницької Школи”.

Цей твір, як і всі праці Липинського, пересякнутий глибоким загально християнським духом.

„Листи” крім цього являються глибокою аналізою суспільно-громадських взаємовідносин взагалі, а українських зокрема, у висліді чого постала його **теорія клясократичної трудової монархії**.

Він подає три типи або системи суспільно-державного устрою: Охлократичну, Демократичну та Клясократичну.

У суспільстві, як твердить Липинський, завжди активна меншість керує пасивною більшістю.

Охлократична система полягає в тому, що активна меншість керує пасивною більшістю, яка завдяки малому розвиткові матеріального і культурного життя не витворила ще виразно зарисованих по способі своєї матеріальної продукції клясів, міцно між собою зв'язаних. Така нація складається тільки з політично і економічно безформної маси-юрби (охлос) та тих, що нею правлять при допомозі меча, при відсутності свободи. Релігія в тій системі використовується правлячими для своїх цілей, або зовсім її відкидають. Прикладом такої системи є: давня царська, а тепер советська Росія та бувша султанська Туреччина. Липинський цю систему відкидає.

Демократична система характеризується тим, що

- 1) Суспільство в ній довільно (безп'яново) організоване, себто існують такі політичні партії, члени якої в більшості нічого з матеріальною продукцією не мають — це свого роду конгломерат різних людей з різним способом життя і різних політичних стремлень вільної са-

модіальности; рівновага між владою і свободою часто порушувана в користь свободи, а тому економіка й народня господарка є часто теж порушувана.

- 2) Гроші відіграють в тій системі рішачу, домінуючу силу, а тому управляють державою (ніби вибрані) багатії (плутократи).
- 3) Мамона (гроші) — це є все: Бог, сила і розум, релігія є байдужа.
- 4) Свобода людини є лиш компромісом між свободою, а зиском.

Найкращий тип такої держави США. На думку Липинського і ця система для України не підходить. **Клясократичний** тип держави виражається після Липинського в слідуєчім:

Суспільство організоване в кляси не в розумінню соціалістично-марксистським (клас пролетарський і буржуазний), але після різного рода клас, продукуючих матеріяльні добра, а саме: клас хліборобський, клас гірської промисловости, клас транспортовців і т. д.

Трудова інтелігенція пристосовується згідно за своїм фахом до відповідної кляси. Наприклад: агроном належав би до хліборобської кляси, інженер-гірник — до кляси гірничої промисловости і т. д. Вільні професії: лікарі, адвокати та ін. мали б свої клясові (професійні) організації.

Отже, як бачимо, чи то звичайний робітник від фабричного станка, чи інженер-директор даної фабрики — обидва вони належать до одної кляси цієї самої матеріяльної продукції. Це свого роду професійні союзи. Але так, як хліборобська кляса є в Україні найчисленніша, тому ця кляса становила би ядро, наоколо якого об'єдналися б усі інші живі сили нації.

Усі ці кляси на підставі **загального, рівного, безпосереднього, тайного й пропорційального голосування** обирають самоуправну Повітову Раду, Раду Земель і нарешті Державну Раду (парлямент). Як бачимо, у всіх самоуправних органах засідають представники-депутати вибрані на засаді того, **що вони роблять**, а не на засаді, що говорять. Тих вибраних кращих людей з найкращих від плуга, станка чи меча, Липинський називає аристократами нації не

в родовому значенню, а в значенню духових, моральних та державно-творчих здібностей.

На чолі держави стоїть Гетьман-Господар, як головний репрезентант маєстату держави та організатор збройних сил нації й державної адміністрації. Гетьман, як такий, є відповідальний перед Державною Радою не тільки на ціле своє життя, але за своїх нащадків.

Отож, Гетьманство мусить бути, як учить Липинський, дідичне, тягле, щоб уникнути загально-державних потрясень, всяких політичних та спекулятивних інтриг, як внутрі так і назовні держави, що буває часто при виборі президента, чи виборного гетьмана, коли внутрішні та зовнішні деструктивні сили стараються підкопати маєстат держави.

Цьому учить наша історія та історія інших народів. Коротко кажучи, вся влада гетьманові, а свобода народів, а не навпаки.

Релігія в такому суспільстві без різниці обряду, але овіяна глибоким християнським духом відобрає важну виховавчу роль через вщіплення в народі вічно-правдивих християнських чеснот.

Це була б коротка характеристика Клясократичної Трудової Української Монархії, яку пропагував Липинський.

Отже, як бачимо, гетьманство Липинського полягає не в шапках - гетьманках, не в кармазинових жупанах, не в булаві чи в безконечних військових парадах, **а в строгій діловій суспільно-громадській державній системі.**

А тепер, які вимоги ставить він до української інтелігенції? Липинський твердить, що народи, які мають провідну верству з виплеканим розумінням і хотінням державности, хоча нераз і попадають під володіння чужинців, але скоро цю державність відзискують, як тільки ворожий натиск ослаблюється так, як сталйна пружина випростосується під час ослаблення на неї тиску.

Дослівно ось що він каже: „Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути”.

Далі Липинський твердить слідуюче: „В даний момент ніхто в Європі, а зокрема сусіди, сильної і великої

Української Держави собі не бажає. Навпаки є багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоб України не було, або щоб вона була як найслабша”.

Ось чому закликає Липинський провідну верству, щоб у собі виплекала передовсім глибоко-християнські чесноти: братолюбіє, вірність, скромність та безкорисність, щоб вона не дивилась на Україну, як на щось матеріяльне: прирізку землі, теплу посаду тощо, а як на **Дух, Вищу Маєстатичну Силу**, що не допускала б до хаосу, анархії та братовбивства.

Монополем якоїсь одної класи, чи групи людей з раціоналістичними теоріями в боротьбі за державність не створиться Українська Держава, лише боротьбою всіх клас і гармонійними взаємовідносинами всіх мешканців нашої землі постане Україна.

Умер Вячеслав Липинський в місяці червні 1931 р. на еміграції в Австрії на 49 році свого життя.

Згідно з заповітом, тіло його перевезено на рідну батьківщину, де й поховано в родинному гробівці в селі Затурцях, пов. Горохівський (колись Володимирський) на Волині, при дуже чисельній участі українських організацій як Волині, так і Галичини. На гробі виритий короткий надпис: Тут спочиває великий син української землі

Вячеслав Липинський.

ПОВНЯКИ

(Із „Зільника”).

— *Ми на сонезко дивились,
золото його відбили,
кожен промінь, кожен промінь!
Тож від нас і ясно в домі.*

*І тому це так вимовне,
що оквіття наше повне:
даром Божим, даром Божим
красні дні були й погожі.*

*І тобі прийшли сказати:
Стільки втрати, стільки втрати!
Ти не був на сонці й досі,
а вже осінь, осінь, осінь!*

О. Лятуринська

Оксана Дучимінська

БИТВА ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ

(Билина).

Отець Антоній дужий, ядерний, мужній. В нього ма-
єстатичний профіль класичного героя. Він прозолочений
сонцем і повний наснаги. Закучерявлене волосся і корот-
ко пристрижена борода мають щось з бронзи золотіючих
на порозі осені дубів. Сліпуче біла усмішка перекликаєть-
ся з білістю шовкового підрясника, зібраного розшитим
у важкі, сочисто-фіялові грозна винограду, поясом. Він
молода людина, яка саме дозріла мужнім переступленням
життєвого удару та якого ніздрі полоскотав уже аромат
життєвого успіху. Дородна, буйногрудна матушка, яка
не розворушила його нутра своєю важкою й вирівняною
красою статуї, усвідомила своє значіння в його житті
щойно несподіванкою відходу з нього. Прочунювання від
удару відкрило для нього нові русла й вийшло так, що
він, як свідомо себе людина, народився щойно в болях її
смерті. Страта налила змістом його життя, бо вона зму-
сила його до шукання і — знаходження.

Отець Антоній не бажає признатися собі, що день
проведений серед гамору великого міста оголомшив йо-
го. Він приїхав з тихого закутка Волині по розв'язку своїх
проблем. Консисторія сконтактувала його із так же як і він
свіжо осиротілою матушкою із гір, яка мала заступити
маму його дітям та звільнити його енергію для ширших
діл. Йдучи на цю зустріч, він свідомо кинув на опашки
свою самопевненість, хай розгублена, сплакана матушка
з гір пойме відразу необхідність діловости й підчинення.
Та помимо всеї авторитетности його виступу, нотка три-
вального неспокою замоталася поміж загиби білого підряс-
ника. Чи й які проблеми внесе ота стороння, нецікава й не-
бажана, але водночас необхідна людина, яку неохоче вклю-
чав у свою домівку — зависло запитом на зморщі поміж
бровами. І то якраз тепер, коли до нього промовила істо-
рія, він знайшов свій шлях і надходила година для пробуд-
ження лицаря, якого голову він досі несвідомо носив.

В останній мент йому непереможно захотілося відсу-

нути їхню зустріч, а з нею нові труднощі й розчарування, та все таки він з великим невдоволенням довідався, що вона прийде дещо пізніше. Чого можна чекати від людини не-обов'язкової й незорганізованої? — це питання виринуло перед ним чітко ніби присуд. Нехіть піднімалася в ньому і наростала. Але слід було втиснути себе в рямці свого опанованого обличчя.

Панночка, яка тут була, привитала його — була ніпричому. Дрібна, русява й кучерява, вона була привітлива, хоч і не відривалася від креслення чогось на великому папері, очевидно якогось спішного завдання. Слідкував за нею з-під ока — вона належала до незнаного йому досі, а тим і нового племені галичан. Це значило, що від неї можна було чекати національної свідомости, а тому він трохи бравурно, але щиро почав оповідати їй про свою працю та про те, що зовсім недалеко від нього місце славної битви — Берестечко. Панночка безперечно була свідомою, але їй далеко було ще до зрілої стадії сприймання історії, в яку вже увійшов був отець Антоній. Битва? Очевидно, що слава битва, здається Богдан Хмельницький... Але чи він виграв чи програв? Питати не було зручно, але мабуть таки виграв, бо хто ж пишався би місцем програної, а в його голосі була виразна нотка гордості з того сусідства. Вона так просто, наївно й рішуче була наставлена на виграну, що не могла уявити почуття гордості ізза самого тільки зриву.

Замотавшись у своїх сумнівах, вона навіть не усвідомила всего мужеського чару отця Антонія. Окрім того, це була її перша зустріч з волинським священником і її повністю полонила надзвичайність його появи, шовковий шелест білого підрясника й біблійність винограду на його поясі, такого же сочистого як і він сам. Радісним рум'янцем огорнуло її оте несподіване почуття samozрозумілої приналежності, зайвими й злинялими здалися зразу ті різні географічні назви, — раз одна однісенька битва, яка відбулася перед сотками літ, стала умовним гаслом, яке так зразу об'єднало й зрідило їх.

І коли так панночка переступала свій Збруч і все ще метушилася внутрішньо по шуфлядках своєї пам'яті за вислідом битви — повернулася матушка. Знайомлення, обмін

першими поглядами й привітами, маленький хлопчик, що настороженим вовченням притулювся біля темної материниї спідниці, намагання знайти початок нитки від клубка розмов і панночка поринула назад у свій власний світ, заподадливо виводячи на папері довгі лінії та забуваючи негайно про вислід битви під Берестечком, що стратив свою актуальність.

Перебираючи ініціативу розмови, отець Антоній почав підсвідомо сприймати новість істоти, яка з цим ментом входила в його життя. Вона не укладалася в рямці його сподівань. Він знав про те, що вона молода, але не передбачав в ній тої дівочости, яка в деяких жінок зберігається до кінця життя. Вона не була худа, жовтява й розгублена, як це він чомусь собі уявляв, ані не мала водянисто-синіх очей. Не було в ній теж буйності форм жінок його оточення. Струнка, дещо за бліда, вирівняна в зовнішності й поведенні, вона поволі повертала на нього матовий погляд своїх великих, горіхових очей, які обсервували не відкриваючи її нутра. Її уста, які в першій мірі вживала для мовчання, навівали смутком і спокоєм водночас. Для отця Антонія вона була зовсім несподівана й він нагло відчув, що починає розгублюватися. Усвідомлення цього факту більше здивувало його як вразило, але неприємною була свідомість, що вона починає відчувати це й перебирає ініціативу в свої руки. Тісно сплетені й високо на її гладко причесаній голові упняті коси, підчеркали її ділову здержаність, а темний одяг надавав її постаті зболілого вдовичого маєстату. Без дальших вияснень було ясно, що в неї не буде труднощів в оволодінні домашньою ситуацією. Остало ще тільки усталити їхнє взаїмовідношення, при чому це мусіло статися негайно.

Отець Антоній мав дар носити свою мужність величньо і достойно, як багряницю, він з грацією повернув профіль свого загорілого обличчя й вирішуючи тим самозрозуміло дальшу її долю, почав з підвищеною уважливістю усталювати деталі її переїзду до нього. Вона мусить числитися з фактом, що в будучому ініціатива буде завжди і тільки в його руках. Складені долоні матушки безпомічно затремтіли, ніби збиралися до відлету, — її жіночість спрагло сколихнулася й на превелике своє здивуван-

ня вона почула безпеку й полекшу замість обурення. Вперше, від довгих місяців, кошмарне осамітнення безконе-
чних вітряних вечорів зимою і пьянких весняних ночей, оста-
ли поза нею. Вона аж опустила вії, вкриваючи свої матово-
горіхові очі у сумніві, чи вони все ще здібні дивитися не
відкриваючи нутра.

І ніби продовжуючи в голос її думки, отець Антоній
заспокоююче почав розказувати про своє довкілля: пахо-
щі покосів на луках над рікою, відгомін співів вулиці в мі-
сячну ніч, нічне перекликання болотяних птиць, а далі, від-
найшовши вже повністю свою самопевненість, з деякою
бравурою — ніби ненароком виструнчуючися перед нею на
весь ріст — про свої пляни, пориви, про тіні могил під Бе-
рестечком...

Заслухана голова матушки насторожилася і поволі,
маєстатично, ніби прикрашена чільцем а не косами, повер-
нулася. Те, що на мент в ній степлилося і розтаяло —
ствердло і застигло знова. Кутики брів підвелися: вона вже
дозріла була спинити голосіння по своєму дружині, але
не по його переконаннях, а світогляд наказного батюшки
з Лемківщини був діаметрально протилежний і його не
присипано разом з його домовиною. Для неї — вдови й ма-
тері його сина — він усе ще діяв як закон.

Ще раз підвелася в ній досі ніколи повністю не усві-
домлена жіночість, але вже не як слабкість, а сила. Вона
може ділити з ним пахучі вечорі, коли синяве світло міся-
ця з магічною силою відбивається в м'якій білості мазаних
глиною хат, може слухати разом із темряви затихлого при-
ходства перекликання нічних птиць, але це може статися
тільки ціною його повного відвороту. Чоловік у білому
підрясникові упоююче смалив її полум'ям своєї могутньої
мужеськості, але раз його шляхи розбігалися з тим випе-
чатаним в її нутрі законом, не тільки її покійного чолові-
ка, але цілої могутньої, хоч і відумерлої імперії — цим пе-
рерішалося все.

У короткій хвилі мовчання, що зависла нараз над ними,
отець Антоній подивляв прозоро-білу дитячу безпоміч-
ність її долонь, а панночка, про яку забули, докінчувала
витягати останню лінію свого спішного завдання й нагло

ТРАГЕДІЯ СЕЛА КОРТЕЛІС

Село Кортеліси положене в самому закуткові Волинського Полісся серед лісів, піщаних дюн (кортів) та боліт — відси й його назва. Село розбите на безліч більших і менших хуторів. Населення біля 5000 осіб. Адміністраційно належало за польської займанщини до Гірницької гміни, а за Советів — до Ратнівського району на Ковельщині. Від містечка Ратна 25 клм., а від Києво-Берестецької шосе — 12 клм. За національним складом, коли не рахувати кілька жидівських родин, виключно українське. А за релігійним — православне з невеликою кількістю штундистів. Була там православна парафія й кортеліючани відзначалися релігійністю та дбайливістю про свою церкву. Назагал село було заможне. Перша советська окупація, що прийшла на зміну польській в 1939 р., не встигла економічно знищити кортелісчан, і за німецької навали були ще деякі господарі досить заможні. Національна сві-

згадала, що битва під Берестечком не була успіхом, тільки програною. Це був один із тих боїв, які ізза несподіванки програють найталановитіші вожді.

Примітка Редакції. Нарис змальовує фактичну подію. Його акція відбувається в час після першої світової війни. По століттях окупації Московією, головна частина Волині опинилася в складі новопосталої польської держави. Користаючи зі зміни, національно свідомий елемент усіх кругів суспільства активізувався. Зокрема ярко це позначилося в кругах духовенства, головню серед його молодших представників. Це явище було прийнято польською владою з великою неприхильністю і наступом на православну церкву й віру.

Зовсім протилежний процес проходив у Карпатах, на Лемківщині, де представником православ'я був головню русофільський, німісцевий елемент, чкого діяльність і політичний вплив польська влада вважала хвилево вигідним, протиукраїнським засобом.

Головні дієві особи репрезентують ці два напрямки. (Їхня зустріч відбувається на терені Галичини, яку репрезентує постать панночки). Хоч світоглядово протилежні, вони тотожні, як сильні, виразно закріплені, ідеологічно активні людські індивідуальности. На їх постатях маркантно зарисовуються національні проблеми їхньої доби й середовищ.

домість до 2-ої світової війни була дуже низька. Лише одиниці усвідомлювали собі свою приналежність та чули щось про Шевченка, Петлюру чи про Україну взагалі. Проте на запит, чи ви часом не поляк або москаль, рішуче їдко відповідали — „ні”. Деякі села в Ратнівському районі, однак, були вповні національно свідомі. Цю свідомість придбали завдяки молодим священикам, випусникам Крем'янецької Дух. Семінарії, чи Варшавського Теологічного Факультету, або українським учителям і лікарям, які випадково в тих околицях працювали. Частинне прозріння тієї частини Полісся прийшло, коли покуштували польської акції „навертання до шляхти загородової” й наступних обох „визволителів” советів і німців. А цілком поліщук зрозумів хто він є, коли в 1942-43 рр. розгорнулись дії УПА — в нашій околиці відділу „Річиця”. Але... було вже за пізно.

Треба згадати, що в той час советські військові відділи були замкнені німцями в трикутнику: р. Буг, Берестя і м-ко Мокрани (13 клм. від Надлісництва в сторону Берестя) в непрохідних лісах, нетрях, багнах. Ці советські війська розбрелись хто куди із зброєю, шукаючи їжі. Заходили вони часто до сіл, а в тому і до Кортеліс. Наші, чулі на людську біду люди (що не знали ще законів війни), дечим помагали їм, а деякі багатші господарі приймали їх і на роботу. Але на весні 1942 р. ці „гості” раптом, повідкопували свої фінки і почали советську пропаганду, знищили Надлісництво, підбурювали селян не працювати і т. п. Потім було чути сутички наших УПівців з сов. партизанами тай з німцями. Така неокреслена шарпанина тягнулась аж до осені. Німці, однак, усю цю картину відносин селян до партизанів і навпаки звідкись спостерігали.

Настала осінь 1942 р. Збіжжя й сіно були вже в столах і стіжках. Селяни розпочали копання картоплі. Десь у першій половині вересня стояв похмурий день. І ми, як звичайно, були зайняті працею в бюрі. Раптом біля години 9-тої вбігає до бюро командант кортеліської поліції й каже схвильованим голосом, що сьогодні відбудеться ліквідація Кортеліс. Ця вістка всіх приголомшила. Ніхто вже з нас не

міг працювати. Здавалось, що й для нас прийшов останній день.

Пізнім вечором, десь біля 11 години, коли села наші звичайно засипають, численні німецькі з'єднання „зондердінсту” одночасно зі всіх сторін почали виганяти сонних і переляканих селян з їх хат на велику піщану площу в центрі села, біля церкви. Німцям не була відома звичка нашого парубоцтва спати аж до морозів у хлівах, або стодолах на сіні, тому в більшості на площу смерти вигнано старших людей, жіноцтво та дітей — отже самих таких, що були взагалі нідочого непричетні.

На ранок площа була заповнена переляканими кортелісчанами. Похмуро зрезигновано стояли чоловіки, плакали жінки й діти. Годі було вирватися зі смертельного кола, бо німці щільно оточили село й приречених. Серед нещасних стояв і їх старенький священник протоєрей. Біля години 11-ої приїхав гебітскомісар, кривавий Каснер, права рука ката України Еріка Коха. Вилізши на стіл, він звернувся через перекладача до людей з такою промовою: „За ваш спротив Великонімецьчині та вашому визволителєві ф'юрерові Гітлерові, я маю наказ вас усіх живими спалити в ваших хатах. Однак, на власну руку я вирішив вас помилувати, замість живими палити, негайно всіх розстріляти, а саме село спалити. Після цього викликано 18 осіб, між ними священника, сільського старосту з родинами й інших. Їх завели в школу обабіч і замкнули. А решту почали виводити групами по 10 осіб, стріляли їх у потилицю (Сталінська наука не пішла в ліс. Прим. складача) й складали не раз ще живими на купу на піску. Коли купа ставала зависока — розпочинали іншу. Так розстрілювали людей до самого вечора. Одночасно сотні підвод з інших районів під примусом німців вивозили до району все рухоме майно кортелісчан. У час грабіжки і наші хлопці, що сиділи в сіні, вивтікали. Наостанку ціле село з церквою, школою й громадським домом спалили. З великим трудом священник випросив дозвіл забрати метричні книги й архів та частину образів, церковних утворів, ризниці до Ратнівської церкви. З огляду на поспіх і брак транспорту багато дечого з церковного і громадського майна не вдалося врятувати. Значно пізніше священник, наражуючи своє власне

Інж. М. Гадзяцький

ЩЕ КІЛЬКА СЛІВ ПРО ПОЛІСЬКУ СІЧ

Працюючи біля десяти літ як лісовий інженер на Волині, і перейшовши вздовж і впоперек, зосібна Сарненщину і Костопільщину, не можу пройти мовчанкою біля недокладно освітлених чи суперечних фактів, поданих в статті Арт. Зубенка „До 20-ліття УПА” („Літ. Волині”, ч. 6). Загально із змістом тієї статті погоджуюся, бо отамана Бульбу-Боровця, основоположника Поліської Січі (потім УПА), як рівнож його покійну дружину, замучену в селі Великі Стидині, знав особисто і навіть раз у місяці серпні 1941 року, по дорозі до Рівного, заїздив до них і рвав яблука в їхньому саду. Тоді я був начальником господарчого відділу Сарненського повіту. В Сарнах тоді друкувався часопис Поліської Січі „Сурма”, в якому я читав, що відділи Поліської Січі, очищуючи терени, доходили аж до Білорівнич на схід від Олевська й аж там наралися на дрти й бункери „Лінії Сталіна” і змушені були завернутися назад. В одному рейді в м. липні 1941 року брав уділ також один німецький капітан, не знаю, чи як спостерігач, чи як учасник, але в кожному разі все це відбувалося з відома „Вермахту”. Господарчий відділ повіту, через кооперативу в Сарнах, кілька разів видавав повстанцям Поліської Січі деякі продукти з тих запасів, що лишилися ще, але не на 10 тисяч люда. Цю цифру я приймаю критично. В кожному разі Поліська Січ існувала, бо такий пан В. Стечишин у статті: „Прожектором по комбатантських журналах”, надрукованій у „Вістях” ч. 198, за грудень 1962 р., пише, що „Поліська Січ” (в лапках) не могла існувати, бо отаман Бульба-Боровець перебував того часу в Холмі. Згаданий автор, мабуть з партійних міркувань (бо інакше не було б 20-ліття УПА), навіть підкреслює: „Я особисто мав

життя, перевів реєстрацію тих, що чудом залишились живими й за його обрахунками того дня було замордовано 2,800 осіб. Ті, що залишились живими, мешкали у викопаних землянках, або розбрелись хто куди міг.

Полішук.

можливість перебувати від 1935 року до кінця 1943 року на тих землях і стверджую, що це не відповідає правді"... А я (М. Г.) кажу, що я перебував на Волині від 1928 року до січня 1944 року, а тому стверджую, що п. Стечишин грубо помиляється, щоб не сказати гостріше...

Повернусь ще до деяких неточностей в статті Ар. Зубенка. На ст. 50 в останньому абзаці, що починається так: „багнисто лісові терени Полісся німецькі армії обійшли і вже коли Київ та Смоленськ були в німецьких руках, то в Пінську, Мозирі, Сарнах, Коростені та в інших містах ще сиділи в укріпленнях „Лінії Сталіна” цілі дивізії москалів”. Стверджую, що в Сарнах не сиділи й що ці „лінії” були далеко на сході. Друге: „Проте до листопада 1941 року вся Поліська кітловина була очищена від усяких залишків большевицьких військ”... Не точно. Правдою є, що в листопаді 1941 року Поліська Січ офіційно розв'язалася і змінила свою назву, але в такому селі як Ленчна, що лежить яких 50 км. на південний схід від Сарн, серед мало доступних багон, увесь час і до кінця війни заховалися відступаючі й відрізані большевицькі військові частини (не дивізії), до яких приєдналися втікаючі цивільні комуністи з родинами. Вони потім стали гніздами для партизан парашутистів, бо вони нав'язали радієвий контакт зо своїм фронтом і їм вночі скидали сов. літаки зброю й продукти на парашутах. Один ленчинський селянин оповідав, що одного разу, коли він з сусідом смалили кабана, розклавши вогонь далше від села в лісі, почули, що наближається літак і „шур”... — щось спадає недалеко них. Вони побігли туди, а це мішок цукру. „Добре й цукор, — кажуть, — але краще, коли б це була сіль”!

Далі А. З. пише: „Аж тепер, коли рештки сов. армії були відтиснені з Полісся десь аж в Брянські ліси, почав Кох на звільнених теренах насаджувати свою цивільну адміністрацію”. А я стверджую, що до Сарн гебітскомісар ще з трьома помічниками прибув вже в перших числах жовтня 1941 року, а „Віхо” — Віртшафтскомісар ще в серпні. Завданням їх було вимагати постачання продуктів від господарчих відділів повітів, а тому що виконати накладений контингент не було звідки й почасти не було у селян бажання кормити нового окупанта, то німці українську владу

ВІД СМЕРТИ ДО ЖИТТЯ

(Спогад)

Німці прийшли до міста Вишнівцядесь біля 30-го червня 1941 року. Я тоді лежав у лікарні, що містилася в старовинному замку князів Вишнівецьких. Я чув через відкрите вікно гул автомашин, інколи чув далекі невиразні постріли, гамір людей, але я був сильно хворий і не міг устати з ліжка, щоб подивитися надвір.

Перед приходом німців, хто з хворих почувався краще, ті виписалися з лікарні й поїхали додому, але я змушений був лежати і був самотнім пацієнтом на всю велику лікарню. До мене завжди приходив лікар-доктор Мелодиста, єврей, сідав на моєму ліжку і ми розмовляли з ним довгі години. Не мав він тепер багато праці, а тому проводив свій вільний час зо мною. Він був самотнім лікарем, я — самотнім пацієнтом. Правда, була ще одна низенька медична сестра, панна Оля, але вона тепер більше була в місті, ніж у лікарні і приносила нам звіткам різні новинки.

Доктор Мелодиста був високого росту, мав густе посивіле волосся, грубі рогові окуляри, а тепер ще мав сумне й зажурене обличчя. 1939-го року він, разом з багатьома багатими польськими євреями втівав перед німцямидесь з-під м. Лодзі, направляючись через Крем'янець-Вишнівець-Тернопіль до Румунії. Але дійшов тільки до Вишнівця, а далі вже дороги не було... Він так і залишився в Вишнівці, дочекавшись знову німців. Багатьох з тих утікачів большевики вивезли потім на Сибір, але доктора Мелодисту залишили, бо не мали ким його замінити в лікарні. Він увесь час був головним лікарем Вишнівецької лікарні й ба-

зліквідували, а завели свою адміністрацію. Українцям дали лише підрядні становища.

До згаданої статті А. З. додам ще такий факт, що УПА от. Т. Бульби-Боровця мала „в лісі” свою добре обладнану друкарню, до якої втікли, забравши деяке знаряддя, всі селянські хлопці-друкарі, учні, які працювали перед тим у друкарні „Голос Сарненщини” в Сарнах. Часопис цей був цензурований німцями.

гатьом людям врятував життя. Тепер він лікував і мене й оповідав мені часто про своє минуле життя. Мав одного сина, який жив десь у Палестині, а сам він навчався і спеціалізувався в Парижі, Берліні, Мадриті, Лондоні. Перфектно володів усіма європейськими мовами, об'їхав у минулому весь світ, був великою й широко знаною в науковому світі людиною. Тепер був забутий всіма, опущений і мав... тільки одного пацієнта — мене.

Воєнні часи були тяжкі й жорстокі, а особливо для єврейського народу. Я вийшов з лікарні, жив на тихому волинському селі далеко від міста, а по якомусь часі поїхав до Вишнівця і завіз для доктора Мелодисти якихось харчів. Застав його в лікарні й побачив, що він за короткий час більше посивів, схуд, зігнувся, ніби справжній старець. Матеріальної допомоги він не потребував, бо люди приїздили з сіл до лікарні і привозили йому те, що треба. Потребував він тепер допомоги моральної, чийогось доброго слова, щирого серця. Але що ж я міг йому зробити, чим допомогти?

Коли я йшов додому, він вийшов за мною за браму лікарні, взяв мою руку й запитав:

— Чи ви співчуваєте мені в моєму переживанні?

— Співчую вам від щирого серця, пане докторе — відказав я.

— А можете мені в одній справі допомогти? — знову доктор.

— Якщо це тільки можливо в моїх силах, то все зроблю, — відповів я.

— Отже, — казав доктор Мелодиста, — я маю дуже добрих своїх друзів у місті Сосновці в Польщі, але не можу з ними пов'язатися і дати про себе знати. Почта в нас не ходить, але ходить у Галичині. Якщо можете, то знайдіть там когось, щоб туди могли приходити мої листи. Я ніколи вам того не забуду...

Другого дня я пішов через кордон до села Кобилі, недалеко Збаража, яке тепер входило до т. зв. Генерального Губернаторства. Там жив мій близький знайомий і йому я заніс кілька листів від доктора Мелодисти. За якийсь час я знову був у Кобилях, а там уже чекали на мене кілька листів для доктора Мелодисти з міста Сосновця і ще звід-

кись. Від того часу я майже щомісяця ходив до Кобилі і був ніби якимось зв'язковим між доктором і між його рідними і знайомими на заході Польщі.

У місті Вишнівці німці зробили для євреїв гетто, що доходило до самої ріки Горинь, що в тому місці була густо заросла очеретом і лепехою. До гетта вела тільки одна брама, через яку довгі колони євреїв щодня виходили на різні роботи, а ввечері тією брамою поверталися до своїх сумних домів.

Доктора Мелодисту, його дружину й сестру (здається, сестра дружини) поселили в маленькій хаті біля замку. Йому все ж доручили всю лікарню, бо в місті більше лікарів не було.

Незабаром для євреїв прийшло те, що було по всіх країнах німецької окупації. До гетто заїхали великі військові вантажні машини, на які силою садовили євреїв, вивозили за Старий Вишнівець і там розстрілювали. Багато євреїв тоді кинулися через Горинь, перейшли очерети на Старий Вишнівець і потім врятувалися поміж нашими людьми. Я не переставав ходити до Вишнівця. Кожний раз я приносив для доктора Мелодисти листи і кожний раз я бачив, як худло його обличчя, сивіло волосся, падали його фізичні й моральні сили. Тоді власне мені хотілося найбільше чимсь йому допомогти.

За якийсь час у селі Старий Олексинець, що лежить біля 5—6 клм. від Галичини, появились знаки тифу. Крем'янецький гебітскомісар післав туди доктора Мелодисту боротися з цією страшною хворобою. Доктор Мелодиста поселився в домі колишньої польської поліції, а клініка була в домі православного священика.

Я тепер ходив до Старого Олексинця, носив докторові Мелодисті листи, а від нього брав нові.

Десь в місяці липні (здається, що це був 1942 рік) доктора Мелодисту покликали до гміни до телефону. Якась добра душа телефонувала йому з Вишнівця і сказала тільки одне страшне речення:

— Як можете, то втікайте, бо за вами вже поїхало Гестапо!...

Доктор Мелодиста вибіг з гміни, пустився через сад і побачив, що дорогою до села гнало двох німецьких мо-

тоциклістів. Він устиг тільки вскочити до своєї хати й крізь заднє вікно разом з дружиною і сестрою кинулися на сусідські городи. Буйні коноплі й фасолія на тичках сховали їх і вони добігли городами на подвір'я Мирона Ш. Переляканий господар якстій сховав їх усіх трьох у хаті під ліжко, а сам вийшов на подвір'я і почав рубати на дровітні дрова.

Не заставши доктора в його помешканні, Гестапо поставило на ноги всю українську поліцію, яка тоді стояла в Старому Олексинці. Вони перешукали всі поблизькі городи, сади, а потім пішли по господарствах тих людей, які були найбільш знайомі з доктором. Розуміється, поліція українська шукала так, щоб тільки не знайти, надіючись, що скоро сонце зайде, а німці перед тим мусять вертатися до Вишнівця. Тому поліція ходила по селі, вдавала свою пильність, щоб тільки виграти час. Так вони прийшли й на подвір'я Мирона Ш. Він далі спокійно рубав дрова.

— Дядьку, чи в вас не було сьогодні доктора? — спитався комендант.

— Ні, не було, — сміливо відповів господар.

Гестаповець наказав перешукати в хаті і в stodolі, але поліціянти переконували його, що Мирон Ш. баптист, добрий і чесний господар і якщо він що каже, то каже завжди правду. І німці послухали. Пішли далі, а Мирон Ш. вийшов з чола піт і далі рубав дрова...

Увечері Мирон Ш. завіз доктора Мелодисту на хутір між Свинюхами й Кобилією, а до мене прислав післанця, щоб я пішов туди й чимбудь поміг справі. Хутір багатого волинського селянина стояв між густими липами й тополями. Недалеко був ліс, а за лісом лежав кордон, який тепер ділив Галичину від Волині. Пізно ввечері я прийшов до того хутора. Рипнув хвірткою, а господар стояв уже на порозі хати. Коли я спитався його, чи є в нього доктор Мелодиста, він зблід і заперечливо сказав:

— Немає в мене жодного доктора і я нічого не знаю.

— Не бійтеся, дядьку, — казав я, — він у вас і я прийшов чимбудь допомогти йому.

Господар завіз мене до stodoli і приставив у темряві драбину до конюшини в засторонку. Коли я тільки виліз

по драбині наверх, я почув, як чиїсь руки зловили мене за шию і тихий ледь чутний голос по-польськи казав:

— Ми не вірили, що ви прийдете... Ви добра людина...

Доктор Мелодиста обійняв мене, тиснув мою шию і плакав, ніби дитина. Я не бачив у темряві його обличчя, але чув його голос і чув, як гарячі його сльози падали на моє обличчя...

Тієї ночі ми довго сиділи в stodolі, обмірковуючи пляни рятунку трьох невинних душ. Доктор Мелодиста знав і бачив сам, що ні я, ні цей господар не можемо його переховувати довший час, а тому просив перевести їх до Галичини, а в місті Збаражі він має якогось знайомого єврея-вихреста, який обіцяв йому допомогу в разі потреби.

Другого вечора я знову був на хуторі, взявши з собою свого знайомого з села Свинюх, який часто ходив до Кобилі і знав туди кожную польову стежку. Була чудова липнева ніч, якої я ніколи не забуду. Було місячно і дуже тепло. Ми вийшли з лісу на доріжку, яка вела до кордону. Мій знайомий зо Свинюх пішов уперед, щоб бачити добре дорогу й різні небезпеки, доктор Мелодиста йшов з дружиною за ним, а я з їхньою сестрою з-заду. Тоді мені найбільше було жаль доктора Мелодисти. Він, колись багата й відома людина, може мав свої дома, якийсь маєток, об'їхав увесь світ, а тепер абсолютно не мав нічого, крім палиці, на яку опирався, притримуючи другою рукою свою докраю змучену бідну дружину. Навіть не мали найменшої валізки, ні одного вузлика, бо тільки з життям устигли вискочити вікном. Місяць кидав на нас промінням, а ми переступали через це проміння і без жодного слова, здається навіть без віддиху йшли поволі до кордону. Ось якась долина, а далі поле з вівсом. Ми перейшли через те поле, були мокрі від роси, ніби від дощу, але щасливо вийшли на зарослу споришем доріжку, що мала бути кордоном. Доктор Мелодиста з дружиною ще якось ішли, але їхня сестра зовсім вибилася з сил і ми з моїм добрим приятелем насилу тягнули її під руки. Так ми дійшли до перших хат села Кобилі. Надворі видніло й далекий обрій запалювався вогнями. Четверта хата на краю села була моїх знайомих, через яких я отримував для доктора Мелодиста листи. Ми зайшли тихо в двір, а потім до stodoli. Я пішов до хати,

розбудив господарів і розповів їм всю історію з доктором і з його родиною. Вони сильно перелякалися, бо ж це наразало їх на велику небезпеку. Але це були добрі люди і вони відразу прийшли до рівноваги. Господиня нагріла молока, нарізала хліба і винесла до стодоли сніданок своїм гостям.

Того ж ранку я попросився з доктором Мелодистом і з його родиною і більше ніколи з ними не бачився. Я вернувся додому ще того самого дня, але за якийсь час знову пішов до Кобилі довідатися, що з ними сталося далі. Мій знайомий, до якого я був запровадив доктора, сказав, що другого дня був у Збаражі ярмарок, він одягнув доктора Мелодисту в стару чемерку, дав йому солом'яного капелюха, до рук дав якогось кошика, посадив їх усіх на віз і вони так щасливо доїхали аж до Збаража. Там віддали їх у дальші руки, які мали ними заопікуватися.

Що далі сталося з тими людьми, я не знаю. Знаю тільки те, що вони були живі, бо на початку 1944-го року через село Кобилі я отримав від доктора Мелодисти маленький клатик паперу, на якому стояло речення знайомого мені його письма:

— Дяка Богові, ми живі. Вітаємо вас щиро і сердечно...

Більше я ніколи від нього нічого не мав.

Те, що було зроблене мною для доктора Мелодисти, я не рахую якимось героїзмом, не рахую чимсь великим, бо я зробив тільки те, що повинна зробити кожна людина, а особливо кожен християнин.

М. П.

Інж. І. Гнойовий

МОГИЛА ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА У БЕРЕСТЮ

Соме м. Берестя має для нас деякі цікаві й цінні об'єкти. Так, на передмісті Київка була українська народня школа ім. Ол. Стороженка, якого могила знаходиться на берестейському православному цвинтарі. На полі поміж фортецею і Волинкою можна було бачити маленьку капличку на тому місці, де, як оповідають, був замучений поляками святий Афанасій Берестейський.

Посеред фортеці стояв Білий Палац, у якому, 8 лютого 1918 року, був підписаний мир між Україною і державами німецького союзу.

Крім згаданої української школи, культурно-освітню працю в Бересті й на Берестейщині провадила „Просвіта”, яка, крім власної бібліотеки, переховувала у себе ще й бібліотеку Олександра Філяретовича Скорописа-Йолтуховського. Був у Бересті також Українбанк і кооператива „Село”, яка продавала селянам усе, що для дому потрібне, до господарських машин включно.

Уперше до Берестя я приїхав у літі 1928 р. Припадково тоді зустрів я тут дуже поважне товариство, а в тому покійного уже тепер Андрія Лівницького, яке влаштувало прогульку автами до Білого Палацу та в інші околиці.

У Білому Палаці ми оглянули залю, в якій відбувалися колись у 1918 р., мирові наради.

На працю до Берестя переїхав я лише в 1929 р. і лише тоді відвідав місцевий православний цвинтар, де оглянув могилу нашого письменника Олекси Стороженка, імені якого в Бересті була тоді українська народня школа, згодом закрита польською владою. Учителем і завідателем тієї школи був бл. п. Павло Федорович Артемюк, пізніше Рівенський єпископ УАПЦ Преосв. Платон. Пригадуючи ці часи, приходиться лише дивуватись твердості характеру покійного Артемюка, який в тих часах провадив школу.

Православний цвинтар знаходиться на Кобринському шосе, за залізницею Бересте - Ковель. Перейшовши мостом залізницю, ще з пів кільом. до цвинтаря.

Могила Олекси Стороженка знаходиться з лівого боку від доріжки, що від входу на цвинтар йде просто на південь. Могила знаходиться в старій частині цвинтаря.

І. Стешенко, у своїй праці „Олекса П. Стороженко” (Записки Наук. Т-ва ім. Т. Шевченка), говорить, що могила О. Стороженка знаходиться на міському гробовищі коло церкви. Тепер церкви вже немає, лише колюмна з хрестом.

У дивному оточенні спочиває покійний наш письменник. Довкола пишні надгробники різних високих достойників московської армії, відділи якої тоді перебували в за-

лозі Берестейської фортеці; генерали, полковники, начальники дивізій. Прізвища їх переважно німецькі, чи французькі.

Нагробок над могилою Олекси Стороженка дуже простенький і майже не личить, так би мовити, „предводителю дворянства”. Це проста чавунна плита, що спочиває на цегляному підмурівку, огорожена залізними штахетами. Плита положена трохи похило, від голови вділ. На плиті напис, в якому перераховані всі титули покійного, лише одного не сказано, як говорить Ф. Дудко: „Що він був українським письменником” („Свобода” ч. 36, 1952, „На могилі Олекси Стороженка”).

Коли я бачив могилу вперше (червень 1929 р.), вона була ще в доброму стані, лише на підмурованні тинк обсіпався, а залізна огорожа в кутах починала хитатися.

Розглядаючи могилу та її оточення, мій провідник казав, що місцеве українське громадянство має замір могили в найближчому часі направити, але для цього покищо бракує матеріальних засобів.

Якось так складалось, що всі наші панахиди на цвинтарі за душі покійних, всіх поляглих у боротьбі за волю України, відбувалися на могилі О. Стороженка. З бігом часу могила все більше руйнувалася. Спочатку розпалася залізна огорожа й її рештки лежали в траві поруч, а потім облупився і тинк на підмурівку під плитою і відкрилася цегла. Десь у 1932 р. провалилося і саме склепіння над могилою. Крізь діру можна вже було бачити саму труну. Була вона, як тепер пригадую, темно-брунатного кольору, певно від часу й того порошу, що на ній осів.

Справа направи могили стала наглою. Тим більше, що була небезпека, що хтось скористає з цієї діри й спрофанує тлінні останки покійника та й саму труну ограбить.

Після кількох нарад у Відділі УЦК в Берестю, що там тоді існував, вирішено було звернутися до місцевої „Просвіти” з пропозицією, щоб спільними силами перевести направу могили. На нараді з просвітянами було вирішено, що гроші на ремонт могили збере „Просвіта”, а Відділ УЦК перепровадить роботи власними силами. Отже гроші

потрібні були лише на закуп матеріалу для будови та на оплату фахівця-бетоняра.

Збірка грошей затягнулась. „Треба, кажуть, ще трохи почекати”. Але час наглив. Стан могили все більше руйнувався. Не чекаючи на вислід збірки, Відділ УЦК власними силами розпочав направу могили. Якщо не помиляюся, це було на весні 1932 р., у часі може найсильнішої матеріальної кризи в Польщі.

Десь під час робіт над могилою нас поінформували, що грошей зібрано вже коло 70 зол. пол. Це вже була сума, з якою можна було братися за ремонт.

Робота почалась. Поверхню склепіння над домовиною очистили від землі й румовища. Так само очистили й тинк на підмурівку, а діру в склепінні замурували, а потім усю поверхню забетонували. Для залізної огорожі дали підмурівок. Стару але добру огорожу очищено і поставлено на своє місце. Огорожу й чавунну плиту помалювали на чорно металевою фарбою і ремонт закінчено.

Поміж підмурівками (під плитою і штахетами) залишили вузьку смужку землі, на якій потім наше жіноцтво засадило квіти.

Підрахунок видатків по закінченні праці над могилою виносив понад 80 зол. пол. Фізичну працю виконали члени Відділу УЦК в Бересті безплатно (на той час зареєстрованих членів Відділу було коло 30 осіб). Серед них особливо попрацював покійний уже сот. УНР., Микола В'юн, тодішній секретар Відділу.

Могила Олекси Стороженка спільними силами „Просвіти” й Берестейського Відділу УЦК була приведена до порядку, проте не так, як би нам того хотілося. Треба було б перебудувати ще й підмурівок під плитою, але брак коштів не дозволив нам тоді цього зробити. Цю справу залишили на пізніший час.

Політичні обставини так для мене склалися, що в 1934 р. я змушений був покинути Берестя і повернувся до нього лише в кінці серпня 1941 р. Хоч нові окупанти-німці на терені України старих українських емігрантів не пускали, треба було хитрувати.

Десь восені 1941 р. знову відвідав могилу О. Сторо-

женка. Могила виглядала загально добре, лише тинк на підмурівках знову обсипався. Треба було це місце на могилі знова направити. Але як, з ким і де взяти грошей на це? Та чи й можна було щось робити в той час завірюхи, На мурах міста висіли різні накази й оголошення аж у п'ятьох мовах, при тому мову господаря цієї землі ставилося аж на останньому місці (німецька, польська, російська, білоруська й нарешті українська)! З цього видно було, з кого мали дорадників німці та їх наставлення до України. Довкола шалів терор, руїна, арешти.

За кілька тяжких років німецької окупації, арештами й розстрілами нас сильно прорідили, а українські школи в Бересті були зліквідовані десь на весну 1943 р.

У червні 1943 р. я вийшов із німецької в'язниці. Куди було йти й що робити? Це питання, тяжким каменем лягало на стомлену голову й душу. Були довкола люди, але ж і до них віяло страхом, терором. Кругом пустка і руїна. Припадково зустрінутий українець, що якимсь чудом залишився на волі, оббігав тебе десятою вулицею, щоб, борони Боже, з тобою не спіткатися. Але спробував я звернутися за працею до інж. Юрка Самусенка, який мав у Бересті будівельне підприємство й також закоштував було вже німецької в'язниці. Дуже легко ми з ним порозумілися й я зробився працівником його фірми.

Одного разу, десь у листопаді, до бюро цієї фірми прийшов бетоняр-майстер і давав Ю. Самусенкові звіт про якусь бетонову працю, що провадилась на православному цвинтарі. Слухаючи цю розмову, в мене зродилася думка просити фірму Самусенка зробити потрібний ремонт на могилі Олекси Стороженка. Самусенко без надуми дав свою згоду на це й бетоняр-майстер негайно приступив до праці.

Бетонова підмурівка під плитою була поправлена. Треба було ще її вигладити й допасувати до чавунної плити, а плиту закріпити. Але наступили морози й бетонярських праць уже не можна було провадити.

На весні 1944 р. я і інж. Самусенко покинули Берестя і непоправлену Стороженкову могилу в ньому. Що далі з нею сталося, не знаю.

НОВІ КНИЖКИ ПРО ПОЛІССЯ

1. О. М. Маринич: УКРАЇНСЬКЕ ПОЛІССЯ. Фізико-географічний нарис. Видавництво „Радянська Школа”. Київ 1962. 164 стор.

Книжка з серії географічних описів окремих районів України. До українського Полісся автор зараховує терени положені на північ від смуги лісостепу. Терен цей не покривається з теперішнім адміністративним поділом. Його полуднева межа проходить в загальному дещо на північ від Луцька, Рівного, Шепетівки, сягає на полудне від Житомира, далі йде на Київ, Ніжин, Глухів і далі до границь УРСР. Північна межа описуваного терену — це теперішня границя між Україною і Білоруською РСР.

Автор, на основі давніших праць і своїх власних дослідів, дає характеристику фізико-географічних умов і природних ресурсів Полісся та їх використання в народньому господарстві; вияснює геологічну будову, підземні багатства, кліматичні умови, внутрішні води, ґрунти, рослинність і тваринний світ та дає характеристику окремих фізико-географічних районів Українського Полісся: Волинського, Малого Полісся, Житомирського, Київського, Чернігівського та Сіверського. В нарисі розглядається питання про поліські болота та їх освоєння і використання. В кінці книжки автор присвятив окремий розділ розрібці та описові основних маршрутів географічних прогульок.

Книжка ілюстрована картами, схемами, профілями та характерними знімками краєвидів, більшість яких друкується вперше. Знімки зроблені в більшості автором, прекрасно ілюструють красу поліського краєвиду і вже вони одні роблять цю книжку дорогою для кожного уродженця Полісся. Коли поминути обов'язкові в кождім радянськiм виданні, дитирамби партії і вихвалювання та вичислювання проблематичних успіхів в усіх ділянках за часів радянської влади, то книжку варта прочитати кожному, хто цікавиться Поліссям. Шкода, що цю книжку трудно дістати в наших умовах.

До книжки додана бібліографія предмету, що обіймає 133 точки українських та російських праць.

2. Jerzy Tomaszewski: Z DZIEJÓW POLESIA 1921-1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych. 1963 Warszawa, str. 210. Państw. Wydaw. Naukowe.

Предметом студій автора є Поліське воевідство передвоєнної Польщі, що зацікавило автора як найбільш економічно відсталий терен тодішньої польської держави. Праця написана на основі друкованих матеріалів. В сучасній Польщі нема багато архівного матеріалу, що відноситься до так званих колись Східних Воевідств, а навіть ті, що є, невпорядковані і в більшості недоступні дослідникам.

Автор застерігається, що як економіст, не думає займатися політичними питаннями. Політичних проблем: національно-визвольної і революційної боротьби, політики польської держави, українського націоналістичного руху, автор мав намір торкатися лишень стільки, скільки це було потрібно для зрозуміння економічних проблем.

Однак не дивлячись на заміри автора, книжка вийшла дуже

політична. Автор об'єктивно, що так рідко трапляється у польських авторів, підходить до справи, але завдяки тому, що бувша польська адміністрація на наших землях до всіх справ підходила дуже політично, чого автор не укриває, то навіть такі підставові дані як статистичні показники, автор мусить пересівати, щоб, очистивши їх від політичного налету, дійти до більш менш вірного образу національних і суспільних відносин на досліджуванім терені. Між іншим автор незаперечно стверджує, що ціла полуднева частина бувшого польського воевідства була заселена виключно українцями з невеличким вкоропленням жидів і поляків. Ствердження тим цінніше, що явно заперечує „справедливу” розв'язку національного питання теперішніми правителями України, що включили увесь той терен до Білоруської РСР.

Давши добрий образ соціального і станового розшарування населення і ствердивши, що економічні умовини виразно схилилися в некористь українських і білоруських автохтонів, автор доводить, що розклад, за Польщі, примітивно-економічних відносин і повільний перехід від сільського товарового господарювання до початків капіталістичного, був зв'язаний не з направою, але з погіршенням життя населення. Дуже добрі розділи про матеріальну культуру автохтонного населення і розділ про польську шляхту і міщанство. В цих розділах автор зібрав здається все, що в тій справі було досі написано. Розділ про політику польської держави на Поліссю згідно з задумом автора, торкається лишень економічної і дещо національної сторони польської політики. „Підставовою ціллю політики польської влади у відношенні до Полісся, було тісне пов'язання його з рештою держави, що в практиці стало політикою колонізації”. (стор. 147). Послужити до того мала, в першу чергу, колонізація краю польським елементом і розбудова економічної бази міського польського населення. Але „фінансові і військові огляди зробили цілком нерезальними всякі проекти успішної розв'язки основних проблем загосподарювання Полісся. В практиці це означало, що колонізаційна програма... не могла бути реалізована на більшу скалю. Неможливо було влучити Полісся тісніше до господарського організму Польщі... Польська держава не могла заферувати місцевому населенню нічого дійсно притягаючого, не мала можливости піднести позему життя польського селянина навіть до не дуже високого життєвого рівня інших околиць Польщі”. (стор. 171). І нарешті, вислід польської політики: „можна припускати, що на протязі 18 літ польської влади на Поліссю для населення наступило погіршення... Незаперечна поправа наступила в стані освіти, здоров'я і гігієни, але все це досягнулося коштом денационалізації місцевого населення”. (стор. 188). Це безсторонне зроблення підсумків діяльності Польщі на наших землях у цій праці є найцінніше. Для дальших дослідників Полісся праця цінна також тим, що подає масу статистичних даних, тут майже недоступних і велику бібліографію Полісся в польській мові (9 сторінок). (Далі буде).

В. Ш.

ВИЗНАЧНІ ОСОБИ ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ (з матеріалів до Енциклопедії Українознавства)

Свідерський, Микола Олексійович (нар. 12. 12. 1892 — помер 2. 9. 1951), родом з Почаєва. Видатний культурний, громадський і кооперативний діяч на Волині. Старшина армії УНР, урядовець для особливих доручень Мін. Зак. Справ. Був одружений з Єлисаветою, ур. Вайденабах, урядовкою І ранги Мін. Зак. Справ. Вона згинула 1944 мученицькою смертю з рук польських комуністичних банд. Мали двоє дітей: сина — Миколу й дочку — ? У зв'язку з виділенням українців з кол. російської армії, М. С. був призначений Укр. Військовим Комітетом і затверджений голов. отаманом С. Петлюрою Комісаром Трапезундського району, в Туреччині. Займав успішно цей пост впродовж другої половини 1917, після чого вернув в Україну разом з укр. військовими частинами. Один час був бурмістром Почаєва. На скитальщині перебував в англ. зоні. У 1950 виїхав до Австралії і в рік потім помер в Сідней.

ПРИМІТКА: Відомості подає син покійного — Микола Миколович Свідерський, доповнив Лев Биковський, який знав особисто М. О. Свідерського з часів Києва та Трапезунду... Дня квітня 10, 1963. Сідней, Австралія-Денвер, Колорадо ЗДА.

Л. Биковський.

Фещенко-Чопівський, Іван Адріанович, визначний український науковець, інж. металург, економіст, професор, д-р технічних наук, політик, патріот, народився 7 січня 1884 р. в Чуднові на Волині в сім'ї поштового урядника. Середню освіту здобув у Житомирській гімназії (1903). Закінчив Київський Політехнічний Інститут (1908). Професорський стипендіат на Київській Політехніці (1912). У час I св. війни викладав в Києві Політехніці, і консультант Воєнно-Промислового Ком-ту. У 1917 р. член Укр. Центральної Ради в Києві. При Директорії — в Уряді УНР веде економічні справи. По нашій програмі — на еміграції в Польщі. Запрошений урядом Польщі на викладача в Варшавській Політехніці а згодом професором Краківської Гірничої Академії, в Кракові (Катедра металург. та термічної обробки металів 1922-1945), де дістає д-ра технічних наук (1927) і члена Польської Академії Техн. наук. Видає праці: Металознавства в 3 томах (1200 стор. і 284 таблиці). Назагал написав біля 140 наукових праць в мовах українській, польській, німецькій, французькій, англійській, російській. В рр. 1922-23 доїздив на виклади до Укр. Таємної Львівської Політехніки, співпрацював в НТШ, якого був дійсним членом і головою технічної Секції. Був почесним головою Укр. технічного Т-ва у Львові. У час другої св. війни жив у Катовицях (Шлеск), а в березні 1945 р. НКВД його заарештувало і вислало в концентраційні табори в т. зв. Карельській ССР, де він у вересні 1952 р. помер. До кінця свого трудящого життя, на довгій службі у чужих не зламався ані титулами ані посадами чи гонорами, а остав вірним сином України до смерті.

М. Б.

УРОЧИСТЕ АРХИЕРЕЙСЬКЕ ПОСВЯЧЕННЯ КОПІЇ ЧУДОТВОРНОГО ОБРАЗУ ПОЧАЇВСЬКОЇ БОЖОЇ МАТЕРІ в Українській Православній Катедрі Св. Володимира в Торонті.

За прикладом І. Д. В. у Вінніпезі, що вже давніше офірував Ікону П. Б. М. Св. Троїцькій Катедрі у Вінніпезі, а головне завдяки ініціативі та невсипучій енергії п. Івана Довгала, протягом 1962 року вдалося зібрати серед волонтерів і прихильників-земляків коло \$1,000.00, на які було замовлено Образ у Вінніпезі.

13 січня 1963 року при участі соток парафіян і гостей, Владика Михаїл, у сослуженні десятка священників з Торонта і околиць, урочисто посвятив цю копію Чудотворного Образу Почаївської Божої Матері. До Торонта завітав також член І.Д.В. з Вінніпегу, о. Архимандрит Іов Скальський, який гакже прийняв участь у посвяченні.

Урочисте посвячення пройшло у підвищеному настрою всіх вірних, багато людей плакали від зворушення. Всі вірні тримали свічки а також спеціальні жовто-блакитні стрічки, що були протягнуті від образу серед вірних вздовж цілої катедри. Потім частини тих стрічок було поділено поміж учасників.

**Владика Михаїл посвячує ікону Поч. Божої Матері при асисті
о. Архимандрита Іова Скальського.**

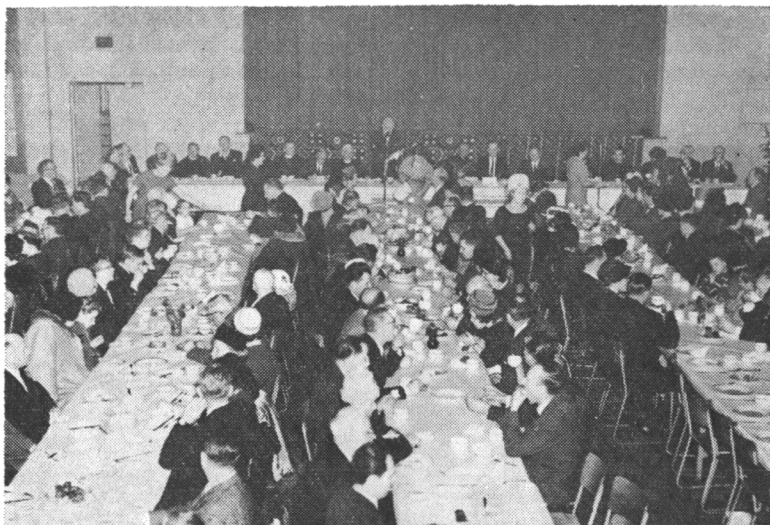
Всі жертводавці на Образ були списані і ті списки уміщено при Образі (назвороті) у спеціальній алюмінійовій скринці.

Після посвячення відбулось урочисте прийняття для Владик, ду-

ховенства і вірних. Були виголошені численні промови і привіти.

Увечері того ж дня відбулося прийняття для о. Архимандрита Іова Скакальського з приводу 25-ліття його священно-монашої діяльності.

В прийнятті, влаштованому побратимами визвольних змагань, взяло участь біля 200 осіб на чолі з Владикою Михаїлом. З військових старшин були: генерал Тур-Герасименко, ген. Садовський, ген. А. Кузьмінський, сотники — Янішевський і Шкорупій та М. Плавюк та багато

Урочисте прийняття для Владики, духовенства і вірних після посвячення Ікони Поч. Божої Матері.

вояків 1-ої Дивізії УНА, в якій В. Ш. ювілят був капеляном. Вшановання ювілята о. Іова випало надзвичайно велично гарно і товарисько.

Треба зазначити, що 13 січня цього, 1964 року відбулася урочиста служба Божа перед спущеним Образом Поч. Б. М. при великому здвизі вірних, відзначаючи річницю посвячення Образу. Було помітне ще більше як при посвяченню зворушення учасників, які знають, що біля Почаївської Лаври в Краю робляться різні безбожницькі експерименти, та арештовання служачих і вірних.

А. Шумовський.

УВАГА ХОЛМЦАКИ! Не забудьте, що найбільший український історик Михайло Грушевський народився в м. Холмі 29. 9. 1866 р., а помер 24. 11. 1934 р. Отже в міс. вересні ц. р. буде 98 літ від народження, а 30 літ від дня його смерті. Подумайте про відзначення його ювілею. — **Ред.**

СІМ ЛІТ ВОЛИНСЬКОЇ КОЛОДКИ В ТОРОНТІ

Не буду тут розписуватися про походження і значіння слова „Колодка” — відсилаю шановних читачів до званої брошури бл. п. Проф. С. Килимника: — „Колодка-Колодій”, український стародавній звичай. Брошуру видав І. Д. В. в 1962 році і кожний учасник „Колодки” в Торонті в 1963 р. її отримав.

Працюючи коло десятка років тому у Вінніпезі, я мав честь і приємність очолювати І. Д. В. протягом пари років і приймати участь в товариських зустрічах на масляну при чарці горілки та перекусці. Це увійшло тоді у традицію, хоч і не носило характеру широкої забави, танців, концерту, то що. Га й громада наша у Вінніпезі не була така численна, як оце трапилось побачити у Торонті.

Пригадалися якось мені святкування наших односельчан на масляну і запуски в Краю. Називали ми такі святкування „колодкою”. Це була властиво весела пиятика, ходіння від хати до хати та чіплення „колодки”, або й просто доброї колоди парубкам, що спізнилися з жениханням. І ці підпіті хлопці волочили таку колоду часами через ціле село по снігу та болоті.

Група земляків, що спричинилась до успіху вечірки „Колодка” у Торонті 1963 р. Сидять зліва: п-ні Ф. Галябар, М. Божик, О. Радкевич, п. Іван Довгаль, п-ні: Нечипорчук, М. Сергійчук, Ф. Волинець. Стоять зліва: п.п.: І. Шлапак, Д. Волинець, п-ні З. Шлапак, п. І. Радкевич, І. Баран, п-ні Шкурка, п. Б. Оранський, І. Олійник.

По переїзді з Вінніпегу до Торонта, мені прийшло в голову відновити звичай наш, як з Вінніпегу, так і з рідної землі. І вже в 1958 році, на масляну, перша „колодка” у Торонті відбулася. Ми з друзи

ною змобілізували всіх нових своїх знайомих і приятелів з Волині та інших земель, найняли велику гарну залю, столи, скатерки, закупили продукти на „сєндвичі” і перекуси, різне питво, а пані напекли масу тортів і т. д. Розподілили між собою ролі, приготували також котильйони, прикрасили залю квітами, п. Павло Волосевич заїнсталував радіо, а пп. бл. п. Проф. С. Килимник та п. Улас Самчук згодились сказати пару слів на тему „колодки”, пп. Черняки згодились заспівати пісень, дуєтів і т. д.

На першу колодку приїхало чимало гостей з Торонто, околиць, Гамільтону, Лондону, Онт. і навіть з Бофало. Загостили до нас земляки з Галичини та інших земель, включно з Кубанню.

З активніших учасниць мусимо зазначити пань: Волосевич, Нітефор-Тимошенко, Мудевич, Савченко, Котульську, Троян та інш. а з мужчин — п. І. Довгаль був незмінним „виночерпєм”, п. М. Котульський — скарбником, п. Радкевич — при продажу кнптків на перекуси, напитки і т. д.

Перша колодка пройшла з великим успіхом, понад \$100.00 з чистого прибутку було вислано до І. Д. В. Учасників було біля 115 гостей. Погода трохи не дописала, бракувало оркестри, що свідчило про малий досвід аранжерів, особливо в нових, торонтонських умовах. Тут, у періоді запустів, публіка більш при звичаєна до танцювальних вечірок; імпрези літературні та музичні є в тій порі менш популярні.

Друга колодка, як і всі слідуючі, прийняли вже інший характер — оркестра стала невідмінним атрибутом, хоч столики гуртували біля себе не лише танцюючих, але напр. і бриджистів, як п. І. Ф. Власовський й інші. У влаштуванні колодки певний час брали участь не втомні п-во Кривицькі — приготування котильйонів, електричні ефекти, декорації, п-во Стефанюки — продаж котильйонів й інша поміч, та багато ще земляків і землячок, що спільно з нами трудились.

З гостей мусимо згадати: п-ні Ізидору Петрівну Борисову, сестру Лесі Українки, яка в супроводі свого племінника, п. Василя Кривенюка, дуже охоче розділяла з нами товариство, приїжджаючи часами навіть з далекого Нью Йорку; письменник Улас Самчук з дружиною був завжди нашим гостем і жваво танцював усі танки — і свої і чужі.

З бігом часу п. Іван Довгаль перебрав на себе організацію і адміністрацію колодок, чим звільнив нас, стару „волинську гвардію”, на відпочинок.

Останньо всі працюючі учасники отримували спеціальні відзнаки — невеликий герб Волині — срібний хрестик на тлі червоного оксамиту.

Остання колодка 29 лютого, 1964 року, пройшла дуже успішно. Як і в попередніх роках число присутніх майже не зміналося. Добра оркестра, перекуси і питво стягали звичайно кругло триста осіб кожної колодки. Вступи тепер були найдорожчі — по 2 дол. від особи, тому й дохід був добрий.

Одною з атракцій на цій колодці був вибір „королеви колодки”, на яку обрано було панну Олю Баран, яка рівночасно була обраною

до констесту популярности „Нового Шляху” у Вінніпезі.

Адміністрацією колодки офіровані були чималі суми грошей з чистого прибутку на різні філантропійні і культурні та релігійні цілі. У минулому році було офіровано: на докінчення Церкви св. Андрія, Зах. Торонто — \$25.00, на розбудову оселі Київ біля Торонга — \$25.00, для о. Горленка в Парагваю, Аргентині — \$20.00, Владиці Митр. Ніканорові в Європі, почесному голові І. Д. В. — \$30.00, Колегії Св. Андрея у Вінніпезі — \$50.00 і на видавництво І.Д.В. — \$50.00.

Біжучого 1964 р. офіровано: на церкву Св. Симона в Парижі — \$20.00, на нову церкву в Оттаві — \$25.00, на видавництво ІДВ — \$200.00.

Арсен Шумовський.

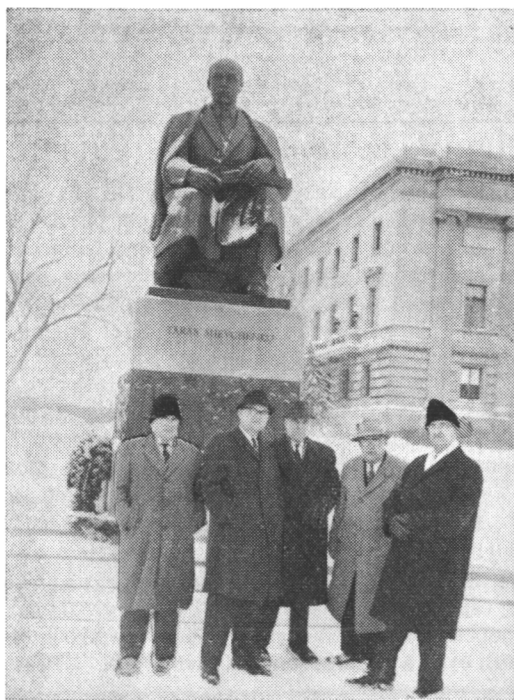
ЗУСТРІЧ ВОЛИНЯН З СВОЇМ ЗЕМЛЯКОМ ПРОФ. О. НЕПРИЦЬКИМ-ГРАНОВСЬКИМ

Канадійська УВАН у березні 1963 р. запросила проф. Грановського з Америки на свою Ювілейну Шевченківську Сесію з рефератом. По закінченню цієї сесії, де проф. О. Г. мав головну доповідь і де достав від УВАН Шевченківську нагороду, Інститут Дослідів Волині, влаштував своєму ВШанованому землякові і довголітньому членові ІДВ товариську зустріч з прийняттям. У зустрічі прийняли участь і земляки — члени Т-ва Волинь з родинами. Прийняття відбулось в домі

Прийняття для проф. О. Грановського під час зустрічі у Вінніпезі. На чоловому місці сидять зліва: п-ні Полікша, д-р В. Зайців, проф. О. Грановський, М. Боровський та інші.

родини п-ва Онуфрійчуків. Після сесії в УВАН, проф. О. Г., в супроводі членів ІДВ, відвідав пам'ятник Т. Шевченка. Опісля привезли його на вечерю, де його з нетерпінням чекали зібрані земляки. Привітавши дорогого гостя, голова ІДВ представив його присутнім, між інш. зазначивши, що проф. є одним з піонерів емігрантів до Америки, бо в ц. р. він може справляти 50-ліття свого виходу з рідної Волни, переслідуваний царським урядом за те, що любив свій нарід і освідомлював його, де лише міг це робити. Короткий життєпис дорогого гостя такий: народився в м. Бережниці 1887 р. Високу освіту здобув у Київському У-ті. По закінченню освіти брав живу участь в українському русі, через що мусів виїхати закордон. В Америці тяжко працював і водночас вивчав мову. Опісля закінчив Каледж в Колорадо. У 1-й світ. війні, як вояк амер. армії на французькому фронті, був ушкоджений. По війні був промований на д-ра філософії у Вісконзінському У-ті. З 1930 р. запрошений проф. Міннезотського У-ту, де й досі провадить кабінет ентомології і агробіології. Написав багато наукових праць.

Проф. О. Грановський в супроводі земляків під пам'ятником Т. Шевченка у Вінніпезі. Стоять зліва: п. К. Продан, П. Крешук, М. Боровський, проф. О. Грановський, П. Олійницький.

Не дивлячись на важку і важну працю в У-ті, весь час посвячує праці для української громади і для України. Не дивлячись на свій вік, він, як той коренастий дуб, що виріс на Волинській благодатній землі, тримається бадьоро і бере живу участь в українському культурному і громадському життю Сен Павль і Міннеаполісу. Вже 25 літ веде головуство в ОДВУ, був головою відд. УКК, є головою УНО на Америку, членом НТШ і УВАН в Америці і т. п. Помимо цієї багатогранної праці, у вільні хвилини, збагачує українське письменство своїми творами. Видав кілька збірок поезій, в яких описує рідний край, його природу, життя народу, його визвольну боротьбу і т. п.

Після доброї вечері, при милій товариській гутірці, на прощання дорогий гість прийняв від земляків скромний дарунок, дякував присутнім за таку гарну несподівану зустріч, зосібна подякував господарям дому, паням та п. П. Крищукові, який не щадив ані часу ані труда, даючи гостеві поміч своїм автом, та фото-апаратом. По цій зустрічі гість відїхав на Шевченківський концерт молоді в Катедральній залі, де п. проф. мав реферат.

Про тих, які нас тішать і з яких ми горді

ОЛЯ РАДІОН НЕБУДЕННИЙ МИСТЕЦЬКИЙ ТАЛАНТ

Панна Оля Радіон, донька представника ІДВ на Австралію, журналіста С. Радіона, успішно вчиться вже третій рік в Технічній школі в Soulfield і другий рік у Королівському Мельборнському Інституті, де студіює малярство. Оце недавно в м. Dandenong влаштували мистецьку виставу для молодих, до 23 р. життя, будучих мистців. На цій вистазі першу нагороду за картини дістала Оля Радіон. Уся преса в Австралії писала про цю виставу і успіхи її учасників, а надрукувала і фото п-ни Олі Р., про яку є досить довгі статті, де подано, що вона українка, безпомилково говорить по англійськи, добре вчиться і подає велику надію на талановитого мистця. Подібні статті з фото уміщено в таких журналах чи газетах: Dandenong Journal (30. 10. 63), the Standard, і The Sun Daily Melbourne. У цьому останньому бачимо губернатора Р. Делякомбе, який дружньо розмовляє з п. Олею і де вона в національному строї.

Сердечно вітаємо п-ну Олю з небуденними успіхами на полі культурної праці серед своїх співгромадян і бажаємо їй дальших успіхів в її амбасадорській праці для своєї рідної батьківщини. Фото п-ни Олі з батьками було в ч. 5 Літопису В., стор. 109. — **Ред.**

Просимо усіх земляків подавати до цієї сторінки Літопису про визначні успіхи нашої молоді на високих студіях та про їх фаз і працю.

ОКСАНА ОНУФРІЙЧУК — НАДІЙНИЙ ВОКАЛЬНО-ТЕАТРАЛЬНИЙ ТАЛАНТ

Панна Оксана Онуфрійчук народжена в містечку Олиці на Волині. До Канади прибула зі своїми батьками 1948 року. Тепер вона є студенткою Манітобського університету, студіює філософію та українську мову й чудово нею володіє.

Маючи дар до музики, Оксана п'ять років навчалася гри на піані у відомій вчительки музики пані Кисілевської. Тепер вона навчається співу в проф. Рябовола уже шостий рік. Працювала в організації молоді, у Пласті і СУМК та брала участь у багатьох сценічних імпрезах, у концертах і виставах.

Першу роль Оксана мала в Лисенковій опері „Нюктюрн”. Виступала також в інсценізації Шевченкової „Тополі”, в інсценізації „Мати наймика”, в п'єсі „Ой, не ходи Грицю” (в ролі Галини) і в „Наталці Полтавці” (в ролі Наталки). Виступала теж на Рейнбов Стейдж у п'єсі „The King and I”.

Панна Оксана любить літературу і багато читає. Зокрема любить твори Т. Шевченка і Лесі Українки.

Студентка Оксана багато над собою працює, щоб розвинути Богом даний їй талант. Українська суспільність, а зокрема земляки, слідкують за розвитком її таланту і щиро бажають їй успіху.

Батьки! Дбайте щоб Ваші діти дістали вищу освіту.

НАТАЛКА СОЛОШЕНКО-ТИРАВСЬКА

балетмайстер і хореограф Українського Народнього Балету
в Сіднею, Австралія.

Наталка Солошенко народилася 9. 3. 1924 р. у м-ку Киверці біля м. Луцька. Освіта: початкова в Киверцях, а середня в Українській Луцькій Гімназії. Потім закінчила Балетну Школу Зофії Вигурської в Ченстохові, Польща.

У 1941 р. Наталка вступила до Українського Волинського Театру, що постав знову по відступі москалів з Волині. У театрі з успіхом грала ролі з сольоспівами й танцями, там же познайомилась з адміністратором театру Вадимом Тиравським і в 1943 році вийшла за нього заміж.

Военна хуртовина заставляє п-во Тиравських залишити Волинь і йти у мандри на чужину. Варшава, Ченстохова, Кенігсберг аж до Берліну. У Берліні п-ні Наталка вступає артисткою на працю в театрі „Вінета”. По упадку гітлерівського Райху вона опиняється в Австрії. Потім переїжджає до американської окупаційної зони Німеччини до Офенбаху. Там же зразу вступає до концертної групи О. Колісни-

ченка, був. директора Українського Волинського Театру в Луцьку, і виступає в ній перед своєю й чужою публікою в різних містах Німеччини. Згодом переїжджає до Майн-Кастеля, в якому було велике скупчення української інтелігенції, і там навчає дітей балетних танців. А щоб швидше виїхати з Німеччини за океан, подружжя Тиравські з двома доньками переїжджають до табору в Буцбаху. Як скрізь, так і в цьому таборі п-ні Наталка не марнує часу, зразу очолює дитячий садок і там навчає дітей різних національностей українських танків. Там же виступає перед чужою аудиторією з клясичними й народними танцями. Коли ж переїхала до переселеного табору в Греті, то там включилася в інтернаціональну мистецьку групу й у ній виступала солісткою.

З табору в Греті родина Тиравських виїжджає до Австралії і поселяється в Сіднею-Кенлей Вейл. В Австралії п-ні Наталка не кидається в погоню за матеріальними здобутками, а ще з більшим завзяттям береться за працю на ниві української культури, до якої Бог обдарував її талантом. І тут помалу виявляється її талант у повній своїй величчі.

Вона, по зарібковій праці на фабриці, береться організувати справжній балет. По роках наполегливої праці й вишколу молоді вдається їй зорганізувати ідейних любителів цього мистецтва в мистецьку танцювальну групу під назвою **Український Народний Балет**. Балет швидко росте до мистецьких вишин, а з УНБ і керівничка його Наталка Солошенко-Тиравська виростає на талановитого балетмайстра. Від тоді УНБ не має спокою від аранжерів, його запрошують на різні репрезентативні свої й чужі імпрези. УНБалет фільмують українські аматорські фільмопродуценти, американський географічний журнал і американський фільмопродуцент. УНБалет запрошує Австралійська Радіостанція для виступу на її хвилях, а також запрошують інші австралійські й не-австралійські організації.

УНБалет за весь час свого існування дав 12 самостійних балетних виступів у більших містах Австралії; чотири спільні концерти з визначним хором „БОЯН”; УНБалет виступав 4 рази в телевізії; двічі здобув перехідну чашу „До-

бросусідської Ради", що після перейшла на сталу власність УНБ. За час існування балету Н. Тиравська зробила 300 проб.

Репертуар УНБалету на сьогодні складається з таких балетних танків з власною хореографією Наталки Тиравської: „На сіножаті", „Метелиця", „Козачок", „Запорожець", „Залицяння", „Чумаченьки", „Аркан", „Коломийка", „Великий гопак", „Біля криниці", „Ніч під Івана Купала", „Страхополох", і „У Києві на Подолі". А з чужих танків: „Молдаванський танок", „Циганський танок", „Моряцький танок", „Східний танок", „Тарантелла", „Танок Ляльок" і „Туга".

Український Народний Балет Наталки Солошенко-Тиравської придбав багато прихильних і похвальних рецензій в українській, австралійській й іншомовній пресі.

9. XI. 63.

Богдан Подолянко

ЗУСТРІЧ СЕСТРИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ПАНІ І. КОСАЧ-БОРИСОВОЇ З ЗЕМЛЯКАМИ

Дня 29 жовтня 1963 р. у Вінніпегу відбулася симпатична товариська зустріч волинян зі своєю землячкою, рідною сестрою поетеси Лесі Українки пані Ізидорою Косач-Борисовою з Нью Йорку. Земляки, організовані в І.Д.В. та в Т-ві „Волинь", влаштували цю зустріч в домі родини п-ва Олійницьких і запросили Дорогу Гостю. Привітавши Шановну Гостю, як довголітню членкиню Інституту від імені всіх земляків, голова ІДВ підкреслив цю небуденну подію милої зустрічі з сестрою нашої безсмертної поетеси, яку саме в цьому році ціла наша еміграція і рідний край велично згадують.

Потім студентка Оксана Онуфрійчук піднесла пані І. Косач-Борисовій букет живих квітів. П-на Оксана приймала живу участь в концерті, присвяченому споминам Лесі Українки в театрі Плейгавзі, де Вш. Гостя мала головну доповідь. Коли п-на Оксана складала гратуляції Шановній Гості за гарну доповідь у Плейгавзі та сказала, що вона (Оксана) студіює твори Лесі, тут не обійшлося без зворушливої сцени: пані І. Косач-Борисова приступила до п-ни Оксани і вони в сердечних обіймах розцілувались... В очах двох генерацій заблиски сльози радості.

За доброю вечерею в дружній атмосфері присутні довго ділились спогадами про свою незабутню Волинь. На прощання Дорогій Землячці вручено скромний дарунок — Поезії Т. Шевченка (двомовні) з

певною дедикацією і підписами всіх присутніх. Вкінці п. голова від усіх попрощав Гостю та подякував господарям дому і паням О. Олійницькій та Г. Онуфрійчук за добру вечерю та вдало влаштовану гостину.

о. Борис Яковкевич — Єпископ УГПЦ.

Собор Єпископів УГПЦ в Канаді, що відбувся дня 18—19 травня 1964 р., обрав одноголосно нового (четвертого вже) Єпископа о. Бориса Яковкевича (60) родом з Волині. Високу теологічну освіту здобув він у Варшавському Університеті. Владика Борис тепер має титул Єпископа Саскачевану, а тимчасово є помічником Блаженнішого Митрополита Іларіона.

Управа Інституту Дослідів Волині, свого довголітнього дійсного члена, любленого усіма волинянами, сердечно вітає з цим високим обранням і бажає йому сил і здоров'я в успішному служінню Богові і українському народові на Многі Літа!

Управа ІДВ.

З УКРАЇНСЬКОЇ ОБРЯДОВОЇ ПОЕЗІЇ

(Весільні примовки)

Молодий під дверима молодої

На дворі дощик аж шумить,

Вода в сінечки біжить.

Але в хаті сухо-сухо,

Там дівчина щебетуха.

Годі тобі щебетати,

Пускайте нас вже до хати.

З молодою в хаті

Зелена рута

— жовтий цвіт

Довго жду тебе молодче

— мій ти світ.

Писала б я листенько

— не вмію,

Післала б я післанця

— не смію.

О й пішла б я і сама

— боюся,

Бо далеко доріженька

— втомлюся.

Забирає зять дочку

Прошу тебе, мій зятеньку,

Бери собі мою доненьку,

І як буде на дворі слота,

Щоб не була та без чобота.

А як буде завірюха,

Щоб не була без кожуха.

Щоб по хатах не ходила,

Хліба соли не просила.

Щоб не були вікном двері,

Щоб не спала без вечері.

Перед вінчанням

Як поїдеш, матінко, до міста,

Не купиш для донечки намиста.

Та купи донці гребінець,

Розчесати росу-косу під вінець.

Перед виїздом до вінчання

Ой батюшка-батьку наш,

Відчини церкву проти нас.

Звінчай наших молодят,

Щоб все було в добрий час.

По дорозі з церкви

Говорили на нас люде,

Що невінчані ми будем.

А тепер, як ізвінчали,

Говорити перестали.

Приїхали від вінця

Ой матінко, голубко,

Готуй курку та хутко.

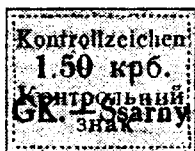
Нехай курка не сокоче,

Бо молода їсти хоче.

ДЛЯ ФІЛЯТЕЛІСТІВ

Сарненщина на Волині мала свій поштовий значок.

У т. зв. Генеральній Губернії німецької окупації Півн. Зах. земель-України, саме на Сарненщині, забракло нормальних поштових значків для листів і посилок. Гебітськомісар видав зарядження вживати

замість поштових значків печатку (чи значок), розміру пошт. марки, з двомовним написом, як подано на знімці. Спочатку цей значок вживано в одній барві без німецького штемпля G. K. Ssarny, що був червоної барви. Цей значок був в обігу від 18. X. до 5. XII. 1941 р.

і то виключно в Сарненському повіті. По 10 днях обігу цього першого взірця (без штемпля), німці зарядили дати на значок згаданий штемпель. На штемплі були скорочені G. (Гебіс), K. (Комісар), Ssagru, (місто). (Редакція Л. В. дістала один такий значок для репродукції кліша).

Подав інж. М. Гадзяцький.

НАДІСЛАНІ КНИЖКИ:

Биковський Лев — Польське повстання у Варшаві, ст. 47, 1963, Лондон.
Парамонів, С. д-р — Звідки ми, чий ми діти? (нове з історії стародавньої Руси) ст. 118, 1963, Вінніпег. Цікава книжка, що трактує про нашу старовину по нововідкритих старих документах — т. зв. Велесовій книзі. Варта прочитати. Ціна \$1.50.

Винар, В. д-р — Історія українського раннього друкарства 1491-1600 років, ст. 88, 1963. Вид. Укр. Бібліологічного Інституту, Чикаго-Денвер. В праці уділено чільне місце друкарству в Острозі.

Збанацький, Ю. — Поліські билиці, ст. 327, 1962, Київ.

Лисюк, К. — В Обороні Української Правди. (До українсько-жидівських взаєм.-відносин.) Ст. 40. 1964. Вид. "Wake up America". California.

Yuzuk Paul, The Hon. Senator — Canada a Multicultural Nation. (Debates of the Senate, Official Report). Ст. 11, 1964, Ottawa.

Архиєпископ Сильвестр (проф. С. Гаєвський) — Александрія в давній укр. літературі, стор. 233, 1929, Київ.

Його ж — Заповіт Митроп. Петра Могили (1647), ст. 20, 1947, Німеччина.

Його ж — Ладут (червона міль), ст. 45, 1947, Німеччина.

Його ж — Берестейська Унія, ст. 152, 1963, Вінніпег, Канада.

Його ж — Франків Мойсей, (розвідка), ст. 56, 1948, Європа.

Його ж — УАПЦ і партії для Батьківщини, ст. 16, 1953, Австрія.

Його ж — На послугах у сусідів, ст. 24, 1948, Вид. „Орлик”.

Його ж — Іван Франко (основні ознаки його творчості), 1956, Австралія.

Життєпис Архиєпископа Мельборнського та Австралійсько-Новозеландського, ст. 24. 1956, Мельборн.

Memorandum to the United Nation General Assembly (Eighteen session), by the Ukrainian Canadian Committee. 1963.

(Меморандум до ОН. в справі переслідування Почаїв. Лаври та її служителів і вірних).

Hoffman J. — Instrukcja wydziału ziem Ruskich, Teki Historyczne t. XII, 1962-63, London (відбитка). Це розгляд праці В. Корольока — Ученые записки славяноведения т. II, 1950. (це документ про повстання в 1863 р. на Русі).

Дучимінська, О. — Віктор Доманицький (Монографія). Стор. 82, 1964 р. Вид. УВАН, Вінніпег. Ціна \$1.00.

Доманицький, В. — Етапи розвитку науки про націю, стор. 104, 1962. Чікаго. (Посмертне). Праця з глибокою аналізою та документацією. Ціна \$1.00. Можна набути в ІДВ.

Hoffman, J. — *Ukrainskie Wołyniaki na Emigracji*, (про працю І. Власовського — Кн. Острожський). Відбитка з "Teki Historyczne t. IX." 1958. Лондон.

Федортюк, В. — Український календар 1964 р. Вид. Укр. Сусп.-Культурне Т-во в Польщі, Варшава.

Сердечна подяка усім хто прислав книжки до бібліотеки ІДВ.

БІБЛЮГРАФІЯ ВИДАНЬ ВОЛИНЯН У ДІЯСПОРІ

Одрач, Ф. — В дорозі (повість). Стор. 151, 1954 р. Вид. Перемоги в Аргентині.

„ Наше Полісся (нарис. Стор. 66, 1955, Вид. Бібліот. Літопису Волині, Вінніпег.

„ Щebetун (поема-повість). Стор. 292, 1957, Нью Йорк. Півстанок за селом (оповідання). Стор. 292, 1959, Вид.

Середяка, Аргентина.

„ Покінута Оселя (оповідання). Стор. 304, 1960, Вид. Добра Книжка, Торонто.

„ На нелепному ґрунті (спомини). Стор. 340, 1963, Торонто.

Наш сусід-земляк Ф. Одрач, співець рідного Полісся, достойний заступник свого земляка Д. Фальківського, вже ввійшов своїми прекрасними оповіданнями, повістями-поемами, спогадами з Поліського життя, в пантеон української художньої літератури про найменше нам знане тихе, казкове Полісся, що від віків є українське, лише політикою сусідів часто роздиране, продаване, вимінюване і безбожно визискуване.

Бажаємо ВП землякові Одрачеві повних успіхів в його творчій праці, а всіх українців просимо ці його цінні видання розкупити і це буде для автора не тільки поміччю матеріальною, але й моральною для дальшої так потрібної праці. — **Ред.**

Хміль, І. — Гомін Полісся (поезії), стор. 243, 1960 р. Вид. Бібліот. Літопису Волині, Вінніпег.

Хміль, І. — Іду з кобзою (поезії), стор. 244, 1962 р. Вид. Денисюка, Чікаго. Молодий поет початківець, патріот свого рідного Полісся, подає добрі надії на опановання письменницької музи спеціального жанру.

Подворняк, М. — Далека дорога (спомин), стор. 335, 1963, Торонто. Редактор місячника Християнський Вісник М. Подворняк, помімо праці в цьому журналі, де вміщує свої вірші на теми рідного краю та релігійні, видав окремою книжкою свої гарні, чулі, спокійні спомини з вимушеної мандрівки з краю, через уся-

- кі митарства наїженої війною Європи, аж до Канади.
- Скорупський, Макс** — У Наступах і Відступах, ст. 256, 1960 (Про УПА). Див. реценцію на цю цікаву книжку в ч. 6 Літопису, стор. 61.
- Шумовський, А. інж.** — Поклін Св. Почаївській Лаврі, ст. 10, 1962, Вид. Братства Св. Володимира в Торонті.
- Єпископ Андрій** — Будьмо вірні заповітам св. Рівноапостольного кн. Володимира Великого, ст. 24, 1962, Едмонтон.
- Млиновський Р.** — Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-22 р. в 3 томах, ст. 381 (на правах рукопису), коли і де видана — неподано).
- о. Дублянський, А.** — Українські святі, ст. 98, 1962, Мюнхен.
- О. Грановський, проф.** — Іскри віри (збірка поезій) 1953 р. Осінні зорі (збірка) 1957 р., Гимни сонцю (збірка) з 1958 р. та інш.
- І. Власовський, проф.** — Нарис Історії Української Православної Церкви, в чотирьох томах, стор. 1464, 1959-1964. Торонто.
- Borowskyj, M.** — Names of the basin Bleack Sea of the International Botanical Terminologi. Стор. 16. 1961. (Відбитка зо Збірника VII. Міжнарод. Наукового Конгресу у Флоренції в Італії — 4-8 квітня 1961 року).

З ЖИТТЯ І ПРАЦІ ІДВ В 1963-1964

Загальні Збори ІДВ за каденцію 1961-1962, відбулися 27 квітня 1963 в залі Читальні Просвіта. Присутніх 9 членів та 24 по уповноваженнях. Відкрив Збори голова ІДВ М. Боровський, предсідником обрано П. Олійницького, секретарював І. Онуфрійчук

Затверджено прийнятих Управою нових членів: інж. А. Кущинського з Чикаго, проф. Л. Бачинського з Клівленду, о. І. Стуса з Вінніпегу, І. Похильчука з Вінніпегу, П. Олійницького з Вінніпегу.

Звіти Управи: голова підкреслив, що в звітному році ІДВ видав 4 книжки і 2 числа Збірника — Літопису. Організовано Представництво ІДВ в Австралії та Уповноважених у Торонті і в Бофалі. Оголошено збірку на Фонд ІДВ з приводу 10-ліття праці, яка мала успіх. Взагалі праця в ІДВ поширилась і поглибилась.

Секретар — подав, що управа відбула 17 засідань, кореспонденція в звіт. періоді збільшилась до 1800 листів, пачок, крім розсилок видань; підкреслив брак людей до праці.

Скарбник — подав звіт фінансовий ІДВ: за два роки каденції вплинуло \$4,896.70. Витрати (головно друки) \$4,800.92. Сальдо з р. 1960 — \$603.33. Сальдо на 1. 1, 63 р. — \$699.11. Книжок на складі і грошей на боржниках на суму — \$8,470.49.

Звіт контрольної комісії: голова ком. о. І. Стус — подав протокол перевірки касової книги і документів, в якому стверджено все в порядку. Підкреслив велику заборгованість членів і передплатників та за багато книг у магазині і подав пораду, щоб знайти спосіб стягнути борги, а книжки розпродати. Після дискусій над звітами уділено абсолюторію уступаючій управі.

Вибір нової Управи: М. Боровський — голова, С. Радчук — заступник голови, І. Онуфрійчук — секретар, І. Похильчук — скарбник, о. І. Ярмусь — член управи.

Контрольна Комісія: о. І. Стус — голова, Л. Молодожанин — секретар, Л. Бартошук — член.

Вільні внески: Доручено Управі прийняти до помочі в праці урядника, який би працював заробив на себе; **висловлено подяку:** п-ні Навроцькій за поміч у веденню бухгалтерії, а п. І. Даценкові — за зладження бюджету ІДВ і п. Навроцькому за коректу видань ІДВ. Бсі згадані особи дали працю безкоштовно. Докладний звіт був поданий в пресі.

Видано нові праці, згідно ухвали зборів 27. 4. 63, а саме: **Український Рік т. 5,** проф. С. Килимника, **Остріг,** історичний нарис, д-ра П. Шумовського, і ч. 7 Літопису. Крім цього в серії Бібліотеки Літопису — видано коштом автора дві книжечки — **Оповідань Й. Сірого.**

Створено Інц. Комітет при ІДВ для переведення збірки і видання праць **Блаженнішого Митроп. Іларіона,** що були схвалені Зборами в пляні праці на далі. З тих праць видано: **Релігійність Т. Шевченка,** ст. 102, **Митрополит Мученик Арсеній Мацієвич,** ст. 275. і в друку — **Дохристиянські вірування українського народу.**

Прийнято нових членів ІДВ: о. С. Ярмусь, Вінніпер, Олекса Черкаський, Австралія, мгр. Микола Свідерський, Австралія.

Вшановано пам'ять померлих членів ІДВ: Св. пам. проф. С. Килимника, д-ра Л. Бачинського, проф. А. Котовича, о. Широцького Миколи, проф. В. Дорошенка, співр. Л. В., пані Олімпіаді Левицької друж. св. пам. інж. Левицького в Аргентині, і Х. Радчука, (у ч. 8. Літопису подало надіслані посмертні згадки про померлих членів).

Розіслано упіменення для боржників ІДВ за видання і членські вкладки, згідно ухвали зборів (Контрольної комісії). Частина боргів стягнена.

Одержано нові рукописи до видання: Інж. М. Бойко — **Огляд Економіки Волині,** ст. 195 машинопису. О. Цинкаловський — **Матеріали до Археології Володимирського повіту,** ст. 60 Старий рукопис Т. Боровця — **Армія без Держави** звернено авторові на його домагання.

.. 3 ЖИТТЯ Т-ВА „ВОЛИНЬ” У ВІННІПЕЗІ ЗА 1963 РІК

Загальні Річні Збори Т-ва відбулися 3. 3. 1963 р. в Читальні „Просвіта” за значною участю членів. Головою зборів був ред. М. Подворняк, секретарем п. П. Олійницький. По звітах уступаючого голови адвоката С. Радчука, секретаря — Надії Шаварської і скарбника — П. Пилипюка та по річевій дискусії, обрано нову управу Т-ва в складі: Почесний голова — адв. С. Радчук, голова — І. Онуфрійчук, заступник голови — І. Даценко, секретар — Надія Шаварська, скарб. — І. Похильчук, орг. референт — П. Прихошко, член — П. Крещук. Ревізійна комісія: Рер. М. Подворняк, В. Савчук, Г. Калинюк. Товариський суд: Д-р В. Зайцев, Х. Радчук, А. Боднарчук.

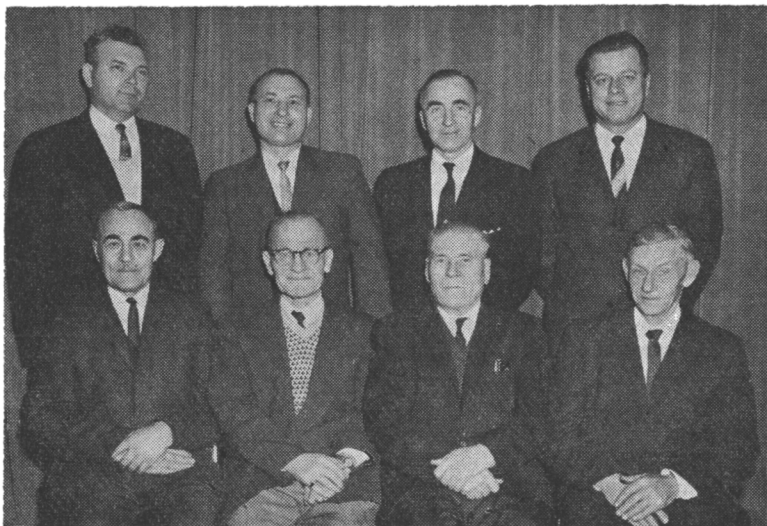
Подарок для Владики Бориса. — У зв'язку з висвяченням в Єпис.

копи о. прот. Б. Яковкевича, управа Т-ва вручила йому „Мантію”, уфундовану земляками Т-ва Волинь і ІДВ. та вислала відповідний привіт.

Весняну вечірку Т-ва відбуто 18. 5. 1963 р. у Читальні „Просвіти”, що пройшла з успіхом.

Панахида по погибших земляках. — Заходами Управи Т-ва відслужено о. І. Стусом панахиду в Соборі св. Покрови за спокій душ помордованих земляків під час другої світової війни. Більшість членів Т-ва були присутні на панахиді.

Відбуто спільне засідання Управ ІДВ і Т-ва 26. 12. 1963 р. в Читальні „Просвіти”, на якому обговорено співпрацю в діяльності ІДВ і Т-ва.

Після спільного засідання членів управ ІДВ і Т-ва Волинь. Сидять зліва: К. Щерблюк, І. Даценко, М. Боровський, В. Савчук. Стоять: Г. Калинюк, І. Похильчук, І. Онуфрійчук, П. Прихошко.

Переведено коляду на добродійні цілі Т-ва.

Влаштовано вечорниці „Колодку” 16. 2. 1963 р. в Читальні „Просвіти”. Господарем забави був п. А. Філіпчук, господинею — п. Н. Шарварська. Приготовляли вечерю Пані: К. Філіпчук, Г. Павлюк, Л. Радчук, М. Прихошко, Г. Онуфрійчук, Г. Безрук, Г. Калинюк, Т. Гавришків, М. Тополевська, М. Михайлова, В. Місяк, К. Бондарчук, О. Січ, Л. Матусевич, К. Нитипчук, Н. Крещук, М. Зайцев, С. Корінь, Л. Редько, М. Кіріченко, Кушнір, А. Степаненко. Зокрема належить велика подяка пані Т. Полікші, яка з черги третій раз випікає і дарує чудовий торт, прикрашений шоколадними грибами. Також велика подяка п. П. Олійницькому за виготовлення березових колодочок, якими декорува-

лося гостей на речіці. Вечорниці Колодки завжди проходять з великим успіхом.

Участь земляків у розбудові оселі Веселка прийняли: П. Прихошко, А. Боднарчук, А. Нитичук (будова будинків для оселі, садження дерев тощо).

ВИПРАВТЕ ПОМИЛКИ В ч. 6 ЛІТОПISY

ЗМІСТ ч. 6 надрукований пізніше і окремо. При розісланню журналу в більшості змісту не вложено. Тому при ч. 7 цей зміст вкладаємо.

В статті про Камені самоцвіти, ст. 97, пропущено ГРАНАТ, якого на Волині є багато.

В замітці — Воеводи Волині, ст. 102, проти кн. Богуша замість 1751 треба 1571.

В статті — До історії Просвіти в Бересті, стор. 100: Просвіта в Берестю заснована не в 1916 р. а в 1918, при Губ. старості Скоропис-Йолтуховському і при комісарі освіти Карпі Р. Дмитріюков (моєму братові). Це Т-во крім одної вистави Наталка Полтавка не встигло працю розвинути, бо Польща, занявши в початку 1919 р. Бересть, усі укр. установи закрила-зліквідувала. Відновити, а фактично наново зареєструвати вдалося мені (тоді послові сойму), аж у 1923 р. Засновання укр. шкіл, про які мова в статті, це праця Союзу Визволення України, бо Просвіти тоді ще не було. — Д-р В. Дмитріук.

В статті — Монах, ст. 94, стр. 11 згорі і 4 знизу дату 18 серпня треба змінити на 23 серпня, коли фактично о. Арсеній (Бордюговський) помер. Ховав його теперішній Владика Ніканор.

На стор. 102 в першій стрічці є два знаки??. Правдою є, що міс. „На Варті” виходив під редакцією у накладом А. Річинського. Він же редагував там міс. „Наше Братство”.

В статті А. Сойка, стор. 78, стр. 8 згорі замість с. Залісець, треба Підлісець. Там же стор. 74, стр. 7 і 14 знизу подано с. Терешки чи Бережки а треба — Бережець, над рікою Іквою. (Подав Я. Лавриченко).

ВИПРАВТЕ ВАЖНІШІ ПОМИЛКИ В КНИЖЦІ „ОСТРІГ”

Стор. 6 рядок 9 — має бути замість „виклифана”, — „викликана”.

Стор. 20 (під клішою) — має бути замість „Зимовій”, — „Замковий”.

Стор. 30 рядок 12 — має бути замість „Перемисьль” — „Переміль”.

Стор. 44 рядок 33 — має бути замість „собралися” — „собраталися”.

Стор. 82 рядок 1 — (титул ілюстрації) — має бути замість „Брама Заславського замку в Мижиричі” — „Заславська Брама в Межиричі”.

Стор. 99 рядок 14 — має бути замість „на єдиноверіє” — „о єдиноверіє”.

Стор. 103 рядок 7 — має бути замість „Фавт” — „Фавст”.

Стор. 106 рядок 9 — має бути замість „неіскал” — „не іскал”.

Стор. 118 рядок — 6 має бути замість „багато” — „багатьох”.

Стор. 121 рядок 26 — має бути замість „... життя. У часі.” — „життя у часі...”

Стор. 122 рядок 2 — має бути замість „погрозами” — „погромами”.

Стор. 127 рядок 24 — має бути замість „портрет Гальшки і Петра Скарги” — „Портрет Гальшки і Анни Радзивіл”.

Стор. 125 рядок 1 — має бути замість „1939” — „1956”.

Ріка Гаринь після автора мужеського роду тому на сторінках 12, 16, 24, 125 — відповідно виправити.

РЕЦЕНЗІІ

ЛІТОПИС ВОЛИНИ ч. 6 1963, Науково-популярний збірник волинезнавства Інституту Дослідів Волині, Рік VI ч. 6. 1962 ст. 128. Вінніпер, Канада.

Літопис відкривається зверненням ІДВ до земляків, які обложились матеріяльними добрими, забувають про рідний край, забувають за обіцянку, яку склали, лишаючи його: помагати Батьківщині чим можна, аж доки вона визволиться з кігтів окупанта. Далі це число Літопису заповнюється багатьма силуетами діячів різних ділянок життя, спогадами, нарисами, рецензіями і інш. цікавими матеріялами, які будуть надзвичайно цінними для науковців-істориків у майбутньому. А все те переплетене гарними поезіями. Окремо треба зупинитися над змістом статті А. Зубенка п. з. „До 20-ліття УПА”. В цьому матеріялі цікаве для об’єктивного історика лише те, що відноситься до пересправ от. Бульби Боровця з проводом партизанки ОУН, а особисті коментарі Зубенка і його гарячо-головні вискоки проти небульбівської УПА для такого популярно-наукового збірника як Л. В. зовсім не на місці і шкідливі.

Чи подобається кому з нас чи ні, а події зіпхнули бульбівців з воза і передали віжки бандерівцям у руки. У тих жорстоких часах, що створила в Україні гітлерівська Німеччина з большевицькою Московщиною, могла діяти тільки сила, яка могла стати жорстокою також. Бульбівці, видно на те не надавалися. Тому вони мусіли зізліти з воза, стративши при тім майже весь свій актив. Кричати сьогодні про бандерівців, під фактичним проводом на той час Миколи Лебедя, як про різунів поляків і бульбівців, нікому нічого не дасть. Ніхто з поляків не кричить на польських партизан за вирізування ними в день українського населення. Навіаки — вони схвалювали те голосно колись й потихенько тепер.

Багато гіршими різунами на наших землях і в їх власних країнах були московські большевики, гітлерівці і поляки. Більше того, московські большевики з гітлерівцями свої безглузді людовинищення накиннули і Заходів. Адже ж і англо-американці рівняли з землею майже цілі міста з цивільним до війни не причетним населенням. Хоч яке це все було ганебне, а проте всі, хто хотів бути на поверхні тогочасних подій, не то що не цурався людовбивства, а просто йшов на перегони в людовинищуванню (ворога, прим. складача). Отже,

те що накоїв руками своєї СБ Лебідь, то крапля в морі крові пролитаї на наших і ненаших землях іншими.

Як бачимо, в тих жорстоких часах міг вдержатися на возі тільки той, що сам міг стати жорстоким. А на українському ґрунті до того були готові для добра визвольної справи України лише бандерівці. Тому то вони опинилися на українському визвольному возі і держали віжки в своїх руках так довго, як довго УПА могла встоятися в боях з ворогами, навіть на довго по закінченню війни. Так буде на те все дивитися історик, що прийде по нашому сконі. Бо так ми сьогодні дивимось на нашу славу Козаччину, за доби якої не раз окупанти заставляли козаків бути жорстокими також. **Лука Кобринець**. (за „Вільна Думка”, Сідней ч. 21, 1963).

Від Редакції: Від кожного автора рецензії можна вимагати, щоб він докладно розумів порушену в рецензованій статті тему і знав її принаймні так, як її знає автор статті. Це відноситься і до рецензента п. Л. Кобринця. Стаття А. Зубенка є зреферованням „Короткого нариса повстання і боротьби УПА”, п. з. „Армія без Держави” одного з учасників і організаторів УПА, під командою Бульби-Боровця, сотника О. Гриценка. Цей нарис був друкований в журналі „Українська Земля”, а пізніше передрукований різними українськими періодиками. Між іншим, цей нарис вийшов окремою відбиткою накладом Союзу Українців Самостійників у Канаді. До Л. В. він попав із журналу „Тризуб”... Таке велике зацікавлення матеріялами, поданими О. Гриценком, свідчить про їх несумнівну вартість для істориків українського визвольного руху. О. Грищенко написав свій нарис у 1955 році, присвячуючи його 14-ій річниці постанови УПА, цебто він вважає дату 22 червня 1941 р. днем, коли започатковано організацію УПА. Чому тепер деякі наші організації, а за ними і наші центральні на цьому континенті, вирішили святкувати 20-тиріччя УПА в 1962 році — залишається таємницею лише їх самих.

А. Зубенко, реферуючи нарис О. Гриценка, додав деякі вартісні і маловідомі історичні матеріяли, от як відозву проводу ОУН, групи Бандери, п. з.: „Партизанка і наше ставлення до неї”. Л. Кобринець воліє у своїй рецензії промовчати зміст цієї відозви, бо ж вона, відозва, стверджує незаперечний факт, що ОУН, виступаючи в червні 1942 року гостро проти самої ідеї повстанської армії, сьогодні чомусь вважає цю саму дату „історичною датою засновання УПА”.

Дуже важко вважати доброю рекламою для ОУН думку Л. Кобринця, що „в тих жорстоких часах міг вдержатися на возі тільки той, що сам міг бути жорстоким. А на українському ґрунті до того були готові для добра визвольної справи України лише бандерівці”. Жорстокість без розуму ледве чи є прикметою, якою може похвалитися політична організація. Порівняння ж безцільної жорстокости до козацьких часів цілком недоречно, бо ж ніхто і ніколи не обвинувачував козаків у жорстокости до своїх. Цілком інакше виглядала жорстокість (без розуму, прим. складача) УПА 1943 року на Волині і Поліссі. Коли б хтось хотів щось більше довідатися про це, ми радо

прочитати книжку учасника УПА. М. Скорупського, п. з.: „У наступах і відступах”, де подана невідфарбована дійсність про УПА., а також прочитати найновіше ч. 1. (15) 1964 журналу „Місія України”, що про це пише сам був. коменд. Бульба-Боровець, а видає журнал С.В.У.

Я. Сірий — Оповідання, стор. 80, 1963, Вид. Бібліотеки Літопису Волині.

Ми були дуже раді, коли пошта принесла нам цю чергову укр. книжку, що її видала Бібліотека Літопису Волині у Вінніпезі. Це, як довідуємось з передмови і фото автора-новелі — розповіді колишнього вояка УНР, що зібрав їх аж п'ять та, скрившись під псевдонім, видав їх своїм та свого приятеля коштом у видавництві воляників, на теренах яких він воював і перебував, та й писав ці розповіді з тих теренів.

Завдали ми собі приємності прочитати усю книжечку і не жалуюмо. Всі оповідання надихані чимсь, що так рідко зустрічаєм в сучасних писаннях, а саме — романтикою, (змагання і боротьба за Рідну землю). Всі мають цікаву тематику та захоплююче розгортання дії; всі заставляють читача йти слідом за автором чи героєм події. По прочитанню цих оповідань у Вас назавжди залишаються в пам'яті живі картини і сильні моменти. Радимо усім, хто любить добру книжку, хай купить її і не пожалує \$1.00, що вона коштує. А авторові gratulujemo, він повинен писати далі, бо вміє і знає, як цікаво розповісти пережиті незвичайні пригоди.

А. К.

Прим. Ред. Повідомляємо, що той же автор видав у Бібл. Літопису вже другу збірку оповідань не менш цікавих. Обидві книжки можна купити в ІДВ, перша \$1.00, а друга, що має ст. 190, — \$2.00, з пересилкою.

ЗАМІТКА: Мусимо знати, що першу книгу Євангелія для москалів видрукував у 1606 р. українець-волинянин Онисим Радишевський, а в 1610 р. видрукував їм другу книгу — *Устав церковний*. На Волині й досі є в Крем'янецькій повіті с. Радишівка, а в Ковельській — Родошин. Ці назви певно мають зв'язок з ім'ям волиняка — друкаря.

ЗАМІТКИ І СПРОСТОВАННЯ

Преосвященний Нікон був на Волині. — У числі 4 Літопису Волині, у відділі „Що пишуть про Волинь” (Стор. 107) уміщена рецензія на видану у 1957 році Єпископом Ніконом Флоридським книжку, про життя Митрополита Антонія. На сторінці 118-ій збірника (стрічка 7 знизу), автор рецензії заперечує, ніби Преосвящ. Нікона на Волині не було.

У мене ще зберігається „Клірова Відомість” Св. Різдво-Богородичної церкви села Воротнева Луцького повіту, за рік 1932, де у відділі про життя священнослужачих при названий церкві мається життя і перебіг по службі мого покійного батька Диякона Ди-

митрія Сорочинського. У тому життєписі є зазначено (пишу дослідно): „Резолюцією Преосвященнейшого Нікона Єпископа Кременецького от 27-го февраля 1910-го года, переведен на службу в село Новоселкі, Острожского уезда.”

З вищеподаного виходить, що Преосв. Нікон на Волині був.

Подав Ст. Сорочинський.

КАСОВИЙ ЗВІТ ЗА 1963 РІК ІДВ.

ПРИБУТКИ:

За видання до 1959 р.	130.27
За Гомін Полісся	34.00
За Поч. Лавру і Словник	248.13
За Літ. Вол. ч. 5 і 6	599.82
За Аграрну реформу і Колодку	126.30
За Укр. рік, оповідання і інші	48.65
На вид. фонд ІДВ. (Збірка і пож.)	214.23
Членські вкладки	132.14
Відсотки за 1962 р. в Кредит.	19.49
Зміна валюти і чеків	20.40
Різні	51.35
Перенос konta з Кред. до Банку	420.09
Шумовський на вид. „Остріг”	210.00
На Холмський Фонд	35.00

ВИДАТКИ:

Вплачено друкарням	1,287.42
Рент домівки і телефон	198.00
Поштові і канц. видатки	226.01
Адміністративні видатки	145.00
Репрезентаційні видатки	43.55
Різні (КУК, Лагодюк і інші)	174.92
Зміна чеків і переказів	3.41
Перенос konta до Банку	420.09
Разом	2,991.87
Сальдо на 1 січня 1963	699.11
Сальдо на 1 січня 1964	1,192.58
Білянс	3,690.98

КАСОВИЙ ЗВІТ ЗА 1962 РІК ІДВ.

ПРИБУТКИ:

За видання до 1959 р.	108.51
За Гомін Полісся	26.60
За Поч. Лавру і Словник	594.18

За Літ. Вол. ч. 5 і 6.	378.05
За Агр. реф. і Колодку	133.00
За Укр. Рік в Нар. Звич.	10.00
Вид. фонд ІДВ.	924.48
Членські вкладки	45.00
Відсотки за 1961 р. в Кредит.	28.67
Різне (Змінне та інше)	21.19
Перехідні суми	483.75

РОЗХОДИ:

За друки		1,600.00
Рент меш. і телефон		187.33
Поштові витрати		112.43
Канцелярійні видатки		33.20
Рент поштової скриньки		8.00
Змінне		1.52
Оправа книжок		120.06
Різні		60.55
К. У. К. членська вкладка		30.00
Перехідні суми		480.75
	Разом	\$2,753.43
		\$2,633.78
Сальдо на 1 січня 1962 р.	579.46	
Сальдо на 1 січня 1963 р.		699.11
Білінс	3,332.89	3,332.89

НАШУ РЕДАКЦІЮ ВІДВІДАЛИ:

В міс. червні 1963 р. наш земляк, редактор „Українського Слова” в Парижі **п. О. Жданович**, під час відвідин Канади, а зокрема Вінніпегу, після візиту в обидвох наших владик, та зустрічі з своїми однодумцями, відвідав і нашу редакцію в супроводі о. ігумена Іова Скакальського. У товариській бесіді з головою ІДВ. гість цікавився працею Інституту, його виданнями та взагалі життям і працею волинської громади в Канаді. На прощання дістав від редакції деякі видання ІДВ до своєї бібліотеки. ІДВ дістає в обмін тижн. „Українське Слово”.

Уродженець земель сумежних Волині і Полісся ред. О. Жданович здобув середню освіту у Крем'янці а вищі студії у Варшаві і Празі чеській. У другій світовій війні брав живу участь в УПА як адютант Бубли Боровця, з яким опісля був ув'язнений німцями в концентраційному таборі в Саксенгаузені. По 2 св. війні став головним редактором У.С. де працює і до сьогодні.

СПИСОК ЗБІРЩИКІВ І ЖЕРТВОДАВЦІВ НА ФОНД ІДВ

(Продовження списку з ч. 6. Літопису).

- По \$250.00** — І. Довгаль з Торонта, з Колодки 1963 і 64.
По \$50.00 — Т-во „Волинь” у Вінніпегу (з Колодки).
По \$14.00 — Довбанюк П. (збірка).
По \$12.00 — Грицюк М. (збірка).
По \$10.00 — Грановський О. проф., і Лобачевський А.
По \$9.60 — Радіон Х. (збірка).
По \$8.00 — Мироненко Г. (збірка).
По \$7.00 — Гаркавий А. і Янчук В.
По \$6.50 — Захожий М. і Юшук І. (\$6.00).
По \$5.00 — Дмитріюк В. д-р, Костючук М., Крещук П., Лісовський Д., Сорочинський М., Столярчук Г., Шумило Д. (\$5.20) і Шишута В. (\$5.20).

По \$4.00 — Сопруняк В., Коваль Надія

По \$3.00 — Бризгун К. д-р, Бура Д. проф., Пундик І. проф., Черняк А.

По \$2.50 — \$2.00 — Біляк Д., Котульський М., о. Критюк М., о. Кіцюк С., Іллюк С., Кляковський В., Лівай І., Мазей С., Муха С., Найчук Т., Никитюк А., Сітник Зоя, Семчишин Р., Соколовський І., Федорук Г. (\$2.40), Шатківський В., Черкаський М.

По менше \$2.00: Верба Д., Біласюк П., Клиркевич Р. д-р, Кушинський А. інж., Луценко М., Мазуркевич Б., Матулко І., Омелюсік М., Прончук М., Романенко А., інж. о. Слюзар В., о. Шумський, Широцька Олена, Шевчук І., Якимчук В.

Крім грошових пожертв ІДВ дістав пожертви книжками: від Автора **Рі. Сірого**, що видав Оповідання (дві збірки), на суму — **\$34.00**, а пані **Л. Килимник**, вдови по св. пам. проф. С. Килимникові, пожертву книг Укр. Рік на суму — **\$160.00**. Сердечна подяка від видавництва ІДВ.

Виправте помилку в попередньому списку: п. Володарчик А. зложив не \$8.00 а \$12.00, його прізвище було подано А. Владарчук, п. Хоруцький зложив \$9.00 а не \$14.40 як було.

ХОЛМСЬКИЙ ФОНД від 1959-1964 зложили:

- По \$20.00** — Бойко М. інж. (збірка), Гаранчук Євген (збірка).
По \$10.00 — Герляк М., Кмета-Теребус Надія, Лукашук І., Олесюк Т. д-р.
По \$5.00 — Демус А., Красновська Люба, о. Левицький В. д-р, Пенкало О., Світуха І.
По \$3.00 — Ворон М., о. прот. Лашук М., Польовий М.
По \$2.00 — п-во Коновченко Г. і О., Мал-Мамора Т., Слабодух Міля, Шолох Вол.
По \$1.00 — Максименко Лена, о. прот. Святослав.

Збірка на Холмсько-Підляський фонд продовжується.
 Всім збірщикам і окремим жертводавцям щире спасибіг. Управа ІДВ.

ЗМІСТ Ч. 7. ЛІТОПISУ 1964.

М. І. Мандрика — Місія України (до 150 літ народж. Т. Шевченка)	1
Любов Забашта — Пророк (вірш)	5
І. Борисова — Леся Українка в оточенні близьких. (Спогади)	5
М. І. Мандрика — Леся Українка (вірш)	18
Антін Бужанський — Походження державности у південно-східних слов'ян	19
Л. Биковський — Свідерський Микола Олексієвич (переписка)	42
Д-р Роман О. Климкевич — Герб і печаті м. Холма	48
Ю. П. — Забуті джерела до нашої праісторії (за „Наш Клич”)	55
о. Л. Квартирук — Організація укр. військово-полонених у Німеччині і Австрії	54
Яків Лавриченко — Українці волиняки в Аргентині	65
П. Олійницький — Життя і творчість Вячислава Липинського	70
Оксана Дучимінська — Битва під Берестечком	82
Поліщук — Трагедія села Кортеліс	86
Інж. М. Гадзяцький — Ще кілька слів про Поліську Січ	89
М. П. — Від смерти до життя	91
Інж. І. Гнойовий — Могила О. Стороженка у Берестю	96
В. Ш. — Нові книжки про Полісся	101
Визначні особи: Свідерський М. і Фещенко Чопівський	103
А. Ш. — Урочисте Арх. посвячення Ікони Поч. Божої Матері	104
А. Ш. — Сім літ волинської колодки в Торонті	106
Зустріч волинян з проф. О. Грановським	108
Оля Радіон, Оксача Онуфрійчук і Наталка Солошенко-Муравська	110
Зустріч Ізидори Борисової з земляками	114
о. Борис Яковкевич — Єпископ У.Г.П.Ц.	115
З української обрядової поезії	116
М. Гадзяцький — Для філятелістів	116
Надіслані книжки, Бібліографія видань волинян	119
З життя і праці ІДВ і Т-ва Волинь	121
Рецензії на Літопис ч. 6 і Оповідання Й. Сірого	123, 125
Касові звіти ІДВ (1962-1963)	126, 127
Список жертводавців і збірщиків	128

Ціна 2.00 дол.

